

INSTITIYUUTHI LEENJII OGEESSOTA QAAMOLEE HAQAA FI QORANNOO SEERAA OROMIYAA

**DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA KEESSATTI MIRGAA FI DANTAA
UMMATAA, MOOTUMMAA FI NAMOOTAA DHUUNFAA KABACHIISUU: AANGOO
BIIROO HAQAA OROMIYAA FI RAAWWII ISAA**

Qorattootni:

- 1. Habtaamuu Bultii**
- 2. Waaqgaarii Dullumee**

Gulaaltotni:

1. Darajjee Ayyaanaa
2. Alamaayyoo Massalaa
3. Sulxaan Abdo

Waxabajjii, 2007 (Adaamaa, ILQSO)

BAAFATA

BOQONNAA TOKKO.....	1
KA'UMSAA FI MALA QORANNOO.....	1
1.1. Yaada Ka'umsaa	1
1.2. Hima Rakkoo.....	5
1.3. Kaayyoo Qorannoo	6
1.4. Mala Qorannoo.....	6
1.5. Faayidaa Qorannoo	8
1.6. Fayyadamtoota Qorannichaa.....	8
1.7. Daangaa Qorannoo.....	9
BOQONNAA LAMA.....	10
DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA BIIROON HAQAA KEESSUMMEESSU.....	10
1.1. Dhimma maatiin kan walqabatu (mirga dubartootaa fi daa'immanii) kabachiisuu	10
1.2. Dhimma kasaaruu daladaalaa yokaan dhaabbata daldalaa (Bankruptcy)	13
1.3. Mirga beenyaa argachuu miidhamtoota yakkaa eegsisuu	14
1.4. Qabeenya Mootummaa fi Ummataa Kabachiisuu	16
BOQONNAA SADI.....	31
ADEEMSA KEESSUMMESSA DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA.....	31
3.1. Caaseffama Biiroo Haqaa fi Ramaddii Hojjetootaa.....	31
3.2. Simannaa Dhimma Hariiroo Hawaasaa	35
3.3. Haala Keessummeessa Dhimma Hariiroo Hawaasaa.....	37
3.4. Hariiroo Biiroo Haqaa Qaamolee adda addaa wajjiin qabaatu	39
3.5. Baasii Dhimmoota Hariiroo Hawaasaa Keessummeessuuf Barbaachisu	43
BOQONNAA AFUR.....	45
YAADA GUDUNFAA FI FURMAATAA.....	45
4.1. Yaadaa Gudunfaa	45
4.2. Yaada Furmaataa.....	48
WAABIIWWAN	51

BOQONNAA TOKKO

KA'UMSAA FI MALA QORANNOO

1.1. Yaada Ka'umsaa

Biiron haqaa nageenya hawaasaa mirkaneessuu fi eegumsa dantaa waliigalaa mirkaneessuuf qaama mootummaa keessaa tokko ta'uun hundeeffame.¹ Biyyoota baay'ee keessatti dhimma yakkaa qulqulleessuu fi dhaddacha dhaabbatee falmuun nageenya mirkaneessuu cinatti, ol'aantummaa seeraa lafa qabsiisuu fi dhimma hariiroo hawaasaa keessatti dantaa uummataa fi mootummaa kabachiisa. Dhimmoota yakkaa ala jiran irratti hirmaachuu ilaalchisee biyyootni garagaraa muuxannoo addaa addaa qabu. Isaanis, biyyoota biiron haqaa dhimmoota yakkaa ala jiran ilaaluuf aangoo hin qabne, biyyoota biiron haqaa dhimma seera siivilii qofa ilaaluuf aangoo qabuu, fi biyyoota biiron haqaa dhimmoota seera siivilii fi uummataa (*civil and public law*) ilaaluuf aangoo qaban jedhamanii adda bahu.² Hima biraan, biiron haqaa dhimmoota siivilii, dhimmoota bulchiinsaa yookaan dhimmoota filannoo uummataa wajjiin wal-qabatan ilaaluuf aangoo qabaachuu ni danda'u jechuudha.

Akaakuwwan seeraa caqasaman kanneen jalatti abbaan alangaa dhimmoota hedduu keessummeessa. Fakkeenyaaf, gaa'illi seeraa ala hundeeffame akka diigamu gochuu, abbummaan akka haalamu, guddifannaan akka haqamu gochuu, aangoon daarektaroota waldaa daldalaa akka mulqamu gochuu, seera qabeessummaa rifreendamii qulqulleessuu, mirga qabeenyaa fi dantaa mootummaa eeguu, mirga daa'immanii eeguu, waajjiraalee mootummaa

¹ Fakkeenyaaf, biyya Faransaay keessatti abbaan alangaa jaarraa 12ffaa keessa mul'achuun dantaa abbootii taayitaa eegsisuu jalqaban. Dhimmoota isaanii qulqulleessuun himannaa dhiyeessaafii turan. Akkasumas, namoota dhuunfaa biroos bakka bu'anii dhimmoota yakkaa qorachuu fi himachuu itti fufan. (Akila Taleb, the prosecution a legal system in France, fuula 2, <http://akilataleb.files.wordpress.com/2010/02/the-prosecution-and-the-legal-system-in-france2.pdf>). Biyya keenya keessatti ammoo bara 1934 G.C akka eegale barreeffamootni ni ibsu.

² Hirmaannaa abbaan alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran irratti qabu biyyoota miseensa gamtaa Awurooppaa ta'an keessatti bifa sadiin calaqqisa: biyyoota abbaan alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran hunda keessatti hirmaannaa hin qabne, biyyoota abbaan alangaa hirmaannaa dhimma siivilii qofa irratti qabu (*civil law*) fi biyyoota abbaan alangaa hirmaannaa dhimmoota siivilii fi hawaasummaa (*civil and public law*) irratti qabu jedhamanii adda qoodamuu ni danda'u. Barreeffama kana keessatti *civil law* jedhame kan ibsame, fakkeenyaaf gaa'illi seeraa alaa hundeeffame akka diigamuuf himannaa dhiyeessuu kan agarsiisu yoo ta'u yaadni *public law* jedhu ammoo dhimma refreendamii fi filannoo keessatti hirmaannaa qabaachuu ergaa jedhu dabarsu. (Dr. Andras Zs. VARGA Ph.D, roles of the public prosecution services outside the field of criminal justice, bureau of the consultative council of European prosecutors, (Strasbourg, 2008), fuula 4

bakka bu'uun beenyaa gaafachuu, amala gaarii ogeessota adda bahan to'achuu, waajjiraaleen hawaasummaa akka diiggaman taasisuu, cabuu seera hojjetaa fi hojjechiisaa, fi hawaasummaa labsuu fi kkf abbaan alangaa hojjechuu danda'a. Kaayyoowwan abbaan alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran kanneen keessatti akka hirmaatu taasisan hedduu dha. Isaan keessaa, olaantummaa seeraa mirkaneessuu, mirgaa fi bilisummaa namootaa dhugoomsuu, qabeenyaa fi dantaa mootummaa eeguu, nageenya hawaasaa mirkaneessuu fi aangowwan mana murtii wal-simsiisuu akka fakkeenyaatti caqasuun ni danda'ama.³

Haala keessummeessa dhimmoota kanneenii ilaalchisee, muuxannoon biyyoota adda addaa akka agarsiisutti, abbaan alangaa dhimmoota sivilii fi bulchiinsaa mana murtiitti dhiyeessuun yookaan bu'uura seera bulchiinsaatiin tarkaanfii ofii isaanitiin fudhachuun furmaata itti kenna.⁴ Haa ta'u malee, adeemsaa fi qajeeltoon tarkaanfii kallattii kana itti fudhatan, biyyoota guddatanittis yoo ta'e bifa ifa ta'een tumamee akka hin jirre barreeffamtootni ijoo kanarratti barreeffamani ni ibsu.⁵ Itti dabalees, dhimmoota mana murtiitti dhiyeessuun furmaata akka argatu taasisu ilaalchisees gitni abbaan alangaa dhimma sana itti ilaalu fi haalli keessummeessa isaatii adda addummaa kan qabuu dha.⁶ Dhimmoota yakkaa ala jiran keessummeessuun wal-qabatee caaseeffamni waajjira haqaa biyyoota adda addaa keessatti garagarummaa guddaa qaba. Biyyoota tokko tokko keessatti qaamni dhimmoota yakkaa ala jiran keessummeessu waajjira haqaa keessatti caaseeffame hin jiru⁷; biyyoota biroo keessatti ammoo (akkuma barbaachisummaa isaatti) qaamni dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessu dipaartimantii sivilii, kutaa dhimma yakkaa alaa yookaan dipaartimantii eegumsa mirga namoomaa jedhame adda bahuun waajjira haqaa keessatti of-danda'ee caaseeffama.⁸

³ Miiljalee olii, fuula 10

⁴ Miiljalee olii, fuula 33

⁵ Miil-jalee lakkoofsa 2 fuula 19-20

⁶ Dhimmoota abbaan alangaa mana murtiitti dhiyeessuun furmaatni akka itti kennamu taasisuun wal-qabatee, biyya tokko tokootti, abbaan alangaa akkuma abbaa dhimmaa idilee tokkotti waan lakkaa'amuuf iyyata mana murtiitti dhiyeessuun murtii kennamu eeggata. Biyyota birootti ammoo, fakkeenyaaf dhimma beenyaa mootummaa irraa gaafatamu, abbaan alangaa murteessuun abbaa dhimmaaf ibsa; namni kun murtii kana yoo fedhe fudhatee yoo mufate ammoo mana murtiitti dhiyeeffachuu danda'a.

⁷ Fakkeenyaaf, biyya Jarmanii, Faransaayi, Ispeen, Monaakoo, Turkii, Awustiriyaa fi kkf caqasuun ni danda'ama.

⁸ Fakkeenyaaf, biyya Kirooshiyaa, Montenegroo, Romaaniyaa, Federeeshinii Raashaa fi kkf caqasuun ni danda'ama.

Biyya keenya keessattis abbaan alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran baay'ee keessatti akka hirmaatu seerotni adda addaa ni ibsu. Fakkeenyaaf, labsii qaamota raawwachiiftuu federaalaa⁹, seera maatii federaalaa¹⁰, seera maatii Oromiyaa¹¹ fi labsiin qaamota raawwachiiftuu Oromiyaa¹² caqasuun ni danda'ama. Seerotni kanneen akka ibsanitti, abbaan alangaa dhimma seeraa irratti mootummaa gorsuu, mootummaa fi dhaabbilee misoomaa bakka bu'uun mirgaa fi dantaa uummataa fi mootummaa eegsisuu, lammiilee himata sivilii dhiyeeffachuu hin dandeenye bakka bu'ee himata dhiyeessuu, waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misoomaa dantaa mootummaa sirriitti kabachiisuu isaanii qulqulleessuu fi hanqinni yoo jiraate tarkaanfii sirreeffamaa fudhachuu, waajjiraalee mootummaa gidduutti yookaan dhaabbilee misoomaa gidduutti wal-dhabdeen yoo uumame tattaaffii wal-taasisuuf taasifamu deeggaruu, bifa tokkoon hojiirra ooluu seerota hordofuu, ol'aantummaa seeraa mirkaneessuu, haayyama abukaattummaa kennuu fi to'achuu, gaa'ila utuu umuriin hin ga'iin hundeeffame akka diigamu taasisuu fi kkf hojjechuuf aangoo qaba.

Labsiileen aangoo fi gahee hojii qaamota raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa fi Federaalaa ibsan, dhimmoota dantaa mootummaa fi uummataa waajjirri haqaa kabachiisu ilaachisee garagarummaa qabu. Fakkeenyaaf, bu'uura labsii qaamota raawwachiistuu Oromiyaa kwt 22(9)tiin Biiron Haqaa dubartootni bulchiinsa haqaa keessatti qooda fudhattoota fi fayyadamtoota akka ta'an ni hojjeta; haala tumaa seera kanaatti aangoon Biiraa Haqaa dhimma sivilii keessatti dubartoota bakka bu'uun himata dhiyeessuu qofarratti kan daaga'u miti. Ijoo kanarratti aagnoon Ministeera Haqaa garuu himata dhiyeessuu qofarratti kan daanga'ee dha.¹³ Itti dabalees, Biiron Haqaa waldaalee fi dhaabbilee miti-mootummaa bu'aaf hin hundoofne ni galmeessa, hayyamas ni laata; kanneen mootummaa Federaalaatiin galma'an ammoo ni to'ata.¹⁴ Ministeerri haqaa, garuu, dhimmota kanneen hojjechuuf akka gahee hojiitti kan kennameef hin jiru. Gama biraan, Ministeerri Haqaa dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuuf himata mana murtiitti dhiyeessuu qofa utuu hin ta'iin, falmii waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen

⁹ Labsii qaamota raawwachiistuu federaalaa hundeesuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe labsii lakk. 691/2010, kwt 16,

¹⁰ Seera Maatii Mootummaa Federaalaa, labsii lakkoofsa 213/2000, kwt 18, 74 fi 268.

¹¹ Seera maatii Oromiyaa, labsii lak 69/95 fi 83/96 kwt 262(1).

¹² Labsii qaamolee raawwachiiftuu mootummaa naannoo oromiyaa irra deebiin gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe, labsii lak 163/2003 fi labsii lak 170/2004

¹³ Miiljalee lak 10, kwt 16(11)

¹⁴ Miiljalee lak 11, kwt 13 fi 14

misoomaa mootummaa gaggeessan to'achuu fi gabaasni barbaachisaa ta'e akka isaaf dhiyaatu ajajuu akkasumas falmii/walitti bu'iinsa isaan gidduu jiru jaarsummaan akka xumraniif deegarsa gochuu akka qabu labsiichi ni ibsa. Haa ta'u malee, gaaleen dhimmoota mirgaa fi dantaa uummataa fi mootummaa of-keessaa qaban maal akka ta'an akkasumas haala kamiin akka raawwatu labsichi hin ibsu. Ifa ta'uu dhabuun dhimmichaa fi adeemsa raawwii isaa Biiron Haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirga fi dantaa uummataa akka hin kabachiifne sababoota taasisan keessaa isa tokko akka ta'e abbootiin alangaa ni ibsu.¹⁵

Dhimmoota sivilii keessatti hirmaachuu dhabuun waajjiraalee haqaa dantaan ummataa fi mootummaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti akka miidhamu taasisaa jira jechuun ni danda'ama.¹⁶ Fakkeenyaaf, falmii Biiron Bishaan Albuudaa fi Inarjii Oromiyaa fi Dhaabbata daldala waliigalaa Alburuj (Waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e) gidduu turee irratti himatamaan qabeenya mootummaa qarshii miliyoona kudhanii fi kuma dhibba sagalii fi kuma sagaltama (10,990,000) konkolaataa dhiyeessuuf fudhatee konkolaaticha osoo hin dhiyeessiin hafee jira. Dhimma kana irratti Biiron Bishaanii himannaa mana murtii olaanaa federaalaatti dhiyeesseen dhala isaa dabalatee qarshiin miliyoona kudha lama biirichaaf akka murtaa'u kan taasisse yoo ta'ellee, himannaa jalqabaatii kaasee qabeenyi himatamaa ugguramee qabamee akka turu waan hin taasisneef akkasumas wabii waan hin qabneef/wabii waliin hin waan hin himatamneef himatamaan qabeenyaa isaa miliqsuun qabeenyi mootummaa qarshiin miliyoonni kudha lama (12,000,000) hanga yoonatti galii osoo hin ta'iin hafeera.¹⁷

Bifuma wal-fakkaatuun, himanna mirgaa fi dantaa waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa mirkaneessuu danda'u akak hin hundoofne taasisuu keessatti qooda qaba jechuun ni danda'ama.¹⁸ Fakkeenyaaf, falmii qarshii 7,000,000 Federeeshinii Waldaa Hojii Gamtaa Qonna Oromiyaa Fi Adde Wayinishet Addisuu gidduu ture irratti, dubbi-fixaan himataa bu'uura waliigaltee bitaa fi mirga gidduutti hundaa'e kwt 11 wal-dhabdee gidduu isaanitti uumamu dursa jaarsummaan akka ilaalamu jedhu dagachuun kallattiin himata Mana Murtii

¹⁵ Fakkeenyaaf, Kidaanee Shifarraawu, Hoogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Liiban, af-gaaffii gaafa 22-4-2007 waliin gaggeeffame

¹⁶ Yimanuu Angaree fi Malaakuu Kumsaa Abbootii Alangaa Naannoo/waliigalaa, af-gaaffii gaafa 7-5-2007

¹⁷ Biiron Bishaan Albuudaa fi Inarjii Oromiyaa vs Alburuj Waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e lakk. Galmee mana murtii olaanaa federaalaa 138922; Af-gaaffii Shuumii Araarsaa, qindeessaa dhimma seeraa Biiron Bishaan Albuudaa fi Inarjii Oromiyaa gaafa 17/9/2007.

¹⁸ Fakkeenyaaf, Amsaaluu Kafanii, perizidaantii Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Lixaa, af-gaaffii gaafa 14-4-2007

Waliigala Oromiyaatti kan dhiyeessan yoo ta’u manni murtichaa galmee lak 171233 ta’erratti jala murtii kenneen dhimmichi bu’uura waliigaltee isaaniin dursa jaarsummaan ilaalamuu qaba jedhee cufee jira.¹⁹ Keessattuu, dubbi-fixxootni waajjiraalee mootummaa baay’ee keessa jiran ijoo seeraa fi dubbii adda baasuu fi ragaa sobaa dhiyaatu calaluurratti hanqina waan qabaniif falmii dhiyeessan akkasumas deebii kennan baay’eerratti mirgaa fi dantaa uummataa kabachiisuu ilaalchisee hanqina guddaa akka qaban dubbatu.²⁰ Kanaafuu, miidhaa dantaa fi mirga uummataa fi mootummaarra gahaa jiru kana hambisuurratti hojjechuun dhimma xiyyeeffannoon itti kennamuu qabuudha.

Abbaan alangaa dhimmoota armaan olitti eeraman mana murtiitti dhiyeessuun yookaan ofii isaatii tarkaanfii barbaachisaa ta’e fudhachuun galma akka gahan taasisa. Haa ta’u malee, adeemsii fi qajeeltowwan abbaan alangaa irratti hundaa’ee mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa itti kabachiisu diriirfamanii hin jiran. Dhibamuun adeemsa fi qajeeltowwan kanneenii mirgaa fi dantaa mootummaa fi ummataa akkasumas dantaan lammiilee deeggarsa addaa barbaadan kan akka daa’immanii fi dubartootaa haala barbaadamuun akka hin kabajamne taasisaa jira.²¹ Kanaafuu, dhimma kanarratti qorannoo gaggeessuun dhimmoota hariiroo hawaasaa waajjirri haqaa keessummeessuu qabuu fi adeemsa raawwii isaa adda baasanii kallattii furmaataa agarsiisuun barbaachisaa dha.

1.2. Hima Rakkoo

Biiron Haqaa dhimmoota yakkaan ala jiran hedduu keessatti hirmaachuun dantaa ummataa fi mootummaa akkasumas namoota dhuunfaa akka kabachiisu seerotni biyya keenyaa baay’een tumanii jiru. Hata’u malee, adeemsii fi qajeeltoon hojiiwwan kanneen raawwachuuf garagaaran diriiraniin hin jiran. Itti dabalees, haalli ramaddii abbootii alangaatii fi caaseffamni Biiron Haqaa yeroo ammaa jiru dhimma kana raawwachuuf mijataa ta’uu yookaan ta’uu dhabuun isaa dhimma sakatta’ame miti. Kanaafuu, abbaan alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran kanneen akkamii irratti akka hirmaatuu fi haala kamiin hojiirra oolchuu akka danda’u ilaalchisee qorannoo gaggeessuun

¹⁹ Federeeshinii Waldaa Hojii Gamtaa Qonna Oromiyaa Vs. Adde Wayinisheet Addisuu, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, galmee lak 171233, gaafa 21-4-2006

²⁰ Fakkeenyaaf, Magarsaa Laggasaa, Dubbi-fixaa Biiron Fayyaa Oromiyaa, af-gaaffii gaafa 10-4-2007

²¹ Alamaayyoo Waqqaarii faa, Sakatta’iinsa fedhii qorannoo fi leenjii ILQSO bara 2007, fuula 109-114

fala dhahuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan, qorannoon kun gaaffilee armaan gadiif deebii barbaaduun rakkoowwan qorannoo kana gaggeessuuf sababa ta'anitti furmaata kenna:

1. Biiron Haqaa Oromiyaa dhimmota yakkaan ala jiran kanneen akkamii keessatti hirmachuun mirga fi dantaa ummataa fi mootummaa akkasumas namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadanii kabachiisuu qaba?
2. Mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa akkasumas namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadanii kabachiisuuf sirni diriiruu qabu maali?
3. Biiroo Haqaa keessatti caaseffamni akkamii yoo diriire mirgaa fi dantaa kana haala gaariin kabachiisuun danda'amaa?

1.3. Kaayyoo Qorannoo

Kaayyoon qorannoo kanaa, biiron haqaa dhimmoota yakkaan ala jiran akkamii hojjechuu akka danda'u xiinxaluun sirna hojii kana haala gaariin raawwachuu isa dandeessisu sakatta'uu irratti xiyyeeffata. Haaluma kanaanis, dhimmoota armaan gadii qulqulleessa:

- Biiron haqaa dhimmoota yakkaan ala jiran akkamii keessatti hirmaachuun mirga fi dantaa mootummaa, uummataa fi namoota dhuunfaa akka kabachiisu adda baasuu;
- Dhimmoota hariiroo hawaasaa ta'an keessatti waajjirri haqaa hirmaatee dantaa mootummaa fi uummataa akka hin kabachiifne dhimmoota gufuu ta'aan adda baasuu;
- Gara fuul-duraatti adeemsa abbaan alangaa hordofee guutummaatti dhimmota hariiroo hawaasaa keessatti akka hirmaatu taasisu diriirsuu;
- Mirgaa fi dantaa uummataa fi mootummaa haala gahumsa qabuun yerootti kabachiisuuf caaseeffamni waajjira haqaa maal ta'uu akka qabu akeekuu;
- Caaseeffama waajjira haqaa keessatti haalli ramaddii abbootii alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran keessummeessan maal ta'uu akka qabu xiinxaluu.

1.4. Mala Qorannoo

Daataan qorannoo kanaaf baarbaachisu mala hammamtaan walitti qabameera. Haaluma kanaan, ogeessota qaamolee mootummaa fi miti-mootummaa dhimmi isaa ilaallatu, labsiilee, qajeelfamoota, kitaabotaa fi barreeffamoota adda addaa akkasumas toora weeb-saayitii irraa daataan mala af-gaaffii fi dubbisaan guurameera.

Daataan qorannoo kanaaf barbaachisu qaama kallattiin dhimmi qorannoo kanaa ilaallatu, waajjira haqaa, qaamolee waajjirri haqaa tajaajila deeggarsa seeraa adda addaa kennuuf, qaamolee waajjira haqaa wajjiin hidhata addaa qabanirraa funaanameera. Hima biraan, daataan waajjira haqaa, mana murtii, komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa, biiroo eegumsa fayyaa, biiroo dhimma dubartootaa fi daa'immanii, biiroo bishaan, albuudaa fi inerjii, abbaa taayitaa to'annoo dhaabbilee misoomaa mootummaa, ejensii balbal'ina waldaa hojii gamtaa fi waajjirri bulchiinsa mootummaa sadarkaa sadarkaan jiran akkasumas Action professionals' association for people (APAP) irraa walitti qabameera. Bakka daataan irraa walitti qabame ilaalchisee, waajjiraaleen sadarkaa biirootti ragaan irraa funaanamu akkuma jiranitti ta'ee, bakka abbootiin alangaa dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti ni hirmaatu jedhamanii fudhataman yaada keessa galchuun mala eddattoo kaayyeefataatti fayyadamuun godinaaleen jahaa fi aanaaleen isaan jala jiran tokko tokko filatamaniiru. Godinaalee fi Aanaaleen kanneenis, Godina Addaa Naannawaa Finfinnee fi Aanaa Buraayyuu, Godina Shawaa Lixaa fi Aanaa Amboo, Godina Gujii fi Aanaa Liiban, Godina Arsii Lixaa fi Aanaa Shaashamannee, Godina Shawaa Kaabaa fi Aanaa Giraar Jaarsoo fi Godina Harargee Lixaa fi Aanaa Ciroom dha.

Baay'ina daataa walitti qabamuu ilaalchisee, mana murtii tokko irraa abbaa seeraa tokko, waajjira haqaa irraa abbootii alangaa sadii, dhimma dubartootaa fi daa'immanii irraa ogeessa tokko, waajjira bulchiisaa irraa ogeessa tokko, komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa irraa ogeessota lama, biiroo fayyaa nama tokko fi waldaa hojii gamtaa Oromiyaa irraa ogeessota tokko, akkasumas namoota dhuunfaa (abbootii dhimmaa) sadarkaa godinaatii fi aanaatti jiran nama tokko. Sadarkaa naannoo, godinaa fi aanatti namootni 131 hirmaattota qorannoo kanaa kan ta'an yoo ta'u ogeessotni 105 af-gaaffii akkasumas namoota 26 ammoo bar-gaaffii akka deebisan karoofamanii. Raawwiirratti namootni 96 af-gaaffii deebisaniiru; namootni 23 bar-gaaffii guutaniiru. Galmeewwan waajjiraalee mootummaa osoo abbaan alangaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti hirmaatanii fi waajjiraaleen karuma dubbi fixaa isaaniitiin dhiyeessan keessaas akka fakkeenyaatti Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa, Ejensii Waldaa Hojii Gamtaa Oromiyaa fi Biiroo Bishaan Albuudaa fi Inarjii Oromiyaa irraa galmeewwan ilaalamaniiru. Biirooleen kunis bakka dantaa ummataa fi mootummaa baay'inaan itti mul'atu waan ta'eef mala iddattoo kaayyeffataa fayyadamuun kan filatamiidha.

Kana malees, muuxannoon Ministeera Haqaa, Dhaaba miti-mootummaa *Actions professionals' associations for people* fi Biiroo Haqaa Naannoo Amaraa fi waajjira haqaa Godina Goojjam Bahaarraa akka ilaalamu karoorfamuun bifuma sanaanis raawwatameera. Haaluma sanaanis waajjiraaleen kanneen haala kamiin dhimma hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa mootummaa, uummataa fi akka kabachiisan adda baasuuf caaseeffama waajjira isaanii, falmiiwwan isaan mana murtiitti dhiyeessan, qajeelfama isaan ittiin gaggeeffamanii fi sirna isaan diriirsan ilaalamaniiru. Ministeera Haqaarraa nama tokko, *Actions professionals' associations for people* irraa namoota lama, Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa irraa namoota sadii, fi Waajjira Haqaa Godina Goojjam Bahaarraa namoota namoota afur, walumaagalatti ogeessotni 10 muuxannoo isaanii nuuf qoodaniiru.

Dimshaashatti, namootni 141 irraa daataa qorannoo kanaaf barbaachisu walitti qabuuf karoorfame namootni 129 irraa walitti qabuun kan karoorfanne keessaa dhibbantaa sagaltamii sadii (91.48%) raawwatameera.

1.5. Faayidaa Qorannoo

Kaayyoo qorannichaa armaan olitti ibsaman galmaan gahuu cinatti qorannoon kun faayidaa adda addaas ni qabaata. Akka fakkeenyaatti caqasuuf, mirgaa fi dantaan ummataa fi mootummaa akka kabajamu, mirgi lammiilee deeggarsa addaa barbaadaan kan akka daa'immanii, dubartootaa fi miidhamtoota yakkaa mirga isaanii kabachiifachuu hin dandeenyee akka eegamuu, fi kaayyoon dhaabbilee misoomaa gita barbaadamutti galma akka gahu taasisuu keessatti qooda guddaa qabaata. Kana malees, seerotni bahan haala barbaadamuun hojiirra akka oolan gochuun tattaaffii guddina hawaas-dinagdee biyyattii mirkaneessuuf taasifamu keessatti shoorra ol'aanaa taphata. Itti dabalaanis mirga haqaa argachuu lammiilee kan heera mootummaatiin beekamtii argate mirkaneessuun faayidaa qorannichaa isa biraadha.

1.6. Fayyadamtoota Qorannichaa

Qorannoon kun aangoo abbaan alangaa dhimmota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa mootummaa, uummataa fi namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadani kabachiisuuf haala barbaadamuun hojiirra akka oolan kan taasisan adeemsaa fi qajeeltoowwan raawwii bahanii akka diriiran kan akeeku waan ta'eef abbaan alangaa gahee hawaas-dinagdee biyyaa keessatti taphachuu qabu guutummaatti akka bahu kan dandeessisuu dha. Itti dabalees, qaamolee abbaan

alanga tajaajila gorsa seeraa kennuu fi isaaniin bakka bu'ee falmuu danda'u kan akka waajjira dhimma dubartootaa fi daa'immanii, dhaabbilee misooma mootummaa, qaamolee bulchiinsaa fi miidhamtoota yakka faayidaa isaanii kabachiifachuu hin dandeenyee fi kkf qaamolee qorannoo kana irraa fayyadamoo ta'an isaan biraati. Akkasumas qorannoon kun abbaan alanga dhimma yakkaatiin ala mirga namoota dhuunfaa akkamiin eegsisuu akka danda'u irratti kan xiyyeeffatuu fi furmaata kan akeeku waan ta'eef, keessattuu miidhamtoota yakkaa kanneen deegarsa barbaadan tumsa akka argatan waan godhuuf namootni dhuunfaas fayyadamoo qorannoo kanaa ta'u. Walumaagalatti, qorannoon kun mirgi lammiilee, dantaa fi faayidaa ummataa fi mootummaa akka kabajaman gochuu keessatti gahee olaanaa waan taphatuuf mootummaa fi hawaasni bal'aan fayyadamtoota qorannoo kanaa ni ta'u jechuun ni danda'ama.

1.7. Daangaa Qorannoo

Qorannoon kun aangoo Biiroon Haqaa Oromiyaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu ilaalchisee qabu, heera mootummaa irra kaasee seerootaa fi labsiilee adda addaa bu'uura godhachuun erga xinxalee booda adeemsa raawwii aangichaa diriirsuu irratti xiyyeeffata. Qorannoo kana keessatti gaaleen 'hariiroo hawaasaa' jedhu dhimmoota murtaa'aa qofa hammata. Fakkeenyaaf, dhimmoota waliigaltee qaamoleen mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa hundeessan, wal-dhabdee isaani gidduutti yookan isaanii fi qaama biraa gidduutti uumamuu, falmiiwwan isaan kaasan ykn isaanirratti dhiyaatuu wajjiin dhimmoota wal-qabatan ilaala. Itti dabalees, dhimma sivilii irratti lammiilee tajaajila deegarsa seeraa barbaadan kan akka dubartootaa, miidhamtoota yakkaa harka-qalleeyyii ta'anii fi daa'imaniif taasifamu xinxaluu irratti xiyyeeffata. Kanaafuu, qorannoon kun dhimmoota caqafaman kanneenii wajjiin dhimmoota wal-qabatan irratti kan hojjetu malee aangoo biiroon haqaa dhimmoota yakkaa ala jiran irratti qabu hunda kan sakatta'uu fi haala hojiirra oolmaa isaanii kan ibsu miti.

BOQONNAA LAMA

DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA BIIROON HAQAA KEESSUMMEESSU

Biiron Haqaa mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa akkasumas namoota dhuunfaa deeggarsa addaa barbaadanii kabachiisuuf dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti akka hirmaatu seerotni adda addaa fi labsiileen qaamota raawwachiistuu federaalaas ta'e, kan qaamota raawwachiistuu naannolee hundeesuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahan ni ibsu.²² Haaluma kanaan biirichi dhimmoota hariiroo hawaasaa hedduu keessatti hirmaata. Fakkeenyaaf, dhimmoota dubartootaa fi daa'immaniiin walqabatee jiru, kasaarummaa daldaalaa yokaan dhaabbata dandalaa murteessisuu, qabeenya mootummaa fi uummataa kabachiisuu, mirga miidhamtoota yakkaa harka qalleeyyii ta'anii, dhimma faalama naannootiin walqabatee jiru, fi kkf keessatti hirmaachuu akka danda'u seerotni keenya tumanii jiru. Boqonnaan kunis dhimmoota hariiroo hawaasaa Biiron Haqaa keessummeessuf aangoo qabuu fi bu'uura seera isaabal'inaan kan keessatti ilaalamaniidha.

2.1. Dhimma maatiin kan walqabatu (mirga dubartootaa fi daa'immanii) kabachiisuu

Dhimmoota hariiroo hawaasaa Biiron Haqaa hojjetu keessaa inni tokko dhimma dubartootaa fi daa'immanii waliin walqabatee jiruudha.²³ Hima biraatiin dhimma hariiroo hawaasaa maatii waliin walqabatee jiru keessatti abbaan alangaa kan hirmaatu ta'uu isaati. Maatiin ka'umsa uumama hawaasaa waan ta'eef eegumsi seeraa godhamuufiin barbaachisaa akka ta'e seera maatii irratti tumamee jira.²⁴ Fakkeenyaaf, seerri maatii wal fuutotni yeroo fuudhaa, waliin jireenyaa fi adda bahinsaa keessatti mirgaa fi dirqama walfuutotaa, haala ittiin qabeenya isaaniis ta'e walitti dhufeenya dhuunfaa isaanii murteessanii fi bulchan murteessuuf gargaara. Dirqamni seerichaan taa'an utuu hin kabajamiin yoo hafan abbaan alangaa dhimmicha gidduu seenuun seerichi akka kabajamu taasisa. Fakkeenyaaf, fuudha irratti fuudhi yeroo raawwatuu fi umurii seerri teechisee gaditti gaa'illi yeroo hundeeffamu abbaan alangaa gaa'ilichi akka hin hundeeffamne mormuu yookaan kan hundeeffame yoo ta'e ammoo akka diigamu gochuuf aangoo qaba. Hima biraan,

²² Seera adeemsa falmii hariiroo hawaasaa impaayera Itoophiyaa bara 1965 kwt 42

²³ Miiljalee lakkoofsa 10ffaa kwt 33(1)

²⁴ Fuul-duree seera maatii fooyya'ee bahe labsii lakk 213/2000.

fuudha irratti fuudhi yoo raawatame fuudhii fi heerumni booda raawwate akka diigamuuf abbaan alangaa himata gara mana murtiitti dhiyeessuun gaa'ilicha diiksisuu ni danda'a.²⁵

Kana malees, ulaagaalee fuudhaaf heeruma raawwachuuf barbaachisan keessaa tokko umuriin walfuutota lamaanii waggaa 18 ol ta'uu akka qabu seerri maatii tumee jira. Umurii taa'e kana utuu hin guutiin gaa'illi yoo hundeeffame, fakkeenyaaf umuriin walfuutotaa waggaa 18 gadi yoo ta'e gaa'ilichi akka hin hundoofne morummuu yokaan kan hundaa'e yoo ta'e ammoo akka diigamuuf abbaan alangaa himata mana murtiitti dhiyeessuu ni danda'a.²⁶ Akka ulaagaattii umuriin walfuutotaa waggaa 18 ol ta'uun dirqama ta'us, iyyata walfuutota gara fuula duraa, maatii yokaan guddistuu isaaniitiin ministeerri haqaa waggaa lama kan hin caalle gadi butee akka nama fuudhaaf gaheetti fuutiif heerumni seera qabeessa ta'e akka raawwatu taasisuu kan danda'amuudha. Akka addaatti eeyyama ministeera haqaatiin yoo ta'e malee walfuutotni umuriin isaanii kan fuudhaaf heerumaaf hin geenye yoo ta'e fuutiif heerumni akka hin raawwatamneef mormiin nama fedhii qabu kamiin, maatii walfuutotaa yokaan abbaa alangaatiin ta'uu danda'a.²⁷ Kan armaan olii irraa akka waliigalaatti wanti hubachuun danda'amu abbaan alagaa dhimma maatii keessatti hirmaachuuf aangoon seera maatiin kan kennameef ta'uu isaati. Seera maatii kan mootummaa naannoleetiinis ta'e kan mootummaa federaalaatiin dhimma maati irratti, abbaan alangaa hirmaachuuf aangoo akka qabu tumaaleen seera maatii olitti caqafaman irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaafuu, dhimma maatii kan fuudhaa fi heerumaan wal-qabatuu akkasumas ulaagaa barbaadame hin guutiin fuudhaaf heeruma raawatame yokaan raawwachuuf qophiirratti argamu abbaan alangaa odeeffannoo argannaan eeyyama dhimmamtootaas ta'e kan qaama kamiiyyuu osoo hin barbaadiin (vested interest) qabaachuu osoo hin barbaachisiin himata gara mana murtiitti dhiyeessuuf kan isa dandeessiisu aangoon seeraan kennameef kan jiru ta'uu isaati.

Mirga daa'immanii eegsisuufis abbaan alangaa dhimma hariiroo hawaasaa dalaguuf aangoo seeraa ni qaba. Keessattuu namni mucaa gaa'ila hin geenyeef bulchaa yokaan guddisaa ta'e mucichi jireenya isaatiif eegumsa barbaachisaa yokaan guddisa hamilee sammuu isaatiin

²⁵ Labsii seera maatii federaalaa kan fooyya'ee bahe labsii lakk. 213/2000 kwt 33(1). Labsii Seera Maatii Naannoo Oromiyaa Lakk. 65/1995 keewwata 50 (1) irratti dhimmichi bifuma kana federaalaa keessa jiruun fuudha irratti fuuti yoo raawwatame walfuutota keessaa isa tokkoon yookaan fuudhaa fi heeruma isa boodaa raawwate keessaa namni miidhame yokaan abbaan alangaa iyyata dhiyeessuun fuutiif heermummi inni boodaa akka diigamu taasisuun kan danda'amuudha.

²⁶ Labsii seera maatii federaalaa kan fooyya'ee bahe labsii lakk. 213/2000 kwt .18 (a).

²⁷ Isuma olii.

walsimu yokaan barumsa dandeettii isaatiin walmaadalu akka argatu gochuufii yoo baate bulchaan sun akka ka'uuf abbaan alangaa himata gara mana murtiittii dhiyeessuu ni dada'a.²⁸ Bifuma walfakkaatuun guddisaan qabeenya mucaa gaa'ila hin ga'inii haala badaan kan bulchee fi eegumsi isaatis gahaa ta'uu yoo baate, yookiin mucicha guddisummaadhaan akka bulchu namni ykn qaamni aangoo kenneef qajeelfama kennee fi sirna bulchiinsa qabeenya kennameef osoo hin kabajnee fi hin raawwatiin yoo hafe guddistummaa irraa akka ka'uuf abbaan alangaa himata gara mana murtiitti dhiyeessuun akka guddistummaa irraa ka'u gochuu ni danda'a.²⁹ Qabatamaan akka naannoo Oromiyaatti jiru iddoo tokko tokkotti dhimma hariiroo hawaasaa keessattuu, daa'imman guddistootni qabeenya maatii isaanii yeroo balleessanitti odeeffannoo karaa dhimma durbartootaatiin yeroo isaan gahu dhimmicha gara mana murtiitti geessuun mirga daa'immanii yeroo kabachiisan darbee darbee kan mul'atu³⁰ ta'us biiroon haqaa dhimmoota siivilii irratti hirmaachuun dantaa maatii irratti hojjetaa akka hin jirre abbootiin alangaa, abbootiin seeraa akkasumas waajjiraaleen dhimma dubartootaa ni ibsu.³¹ Dhimmoota hariiroo hawaasaa kana bal'inaan akka hin hojjenne sababoota akka gufuutti fudhataman keessaa, baajatni dhimma kanaaf qabamee dhibuu, caaseeffamni waajjira haqaa mijataa ta'uu dhabuun wantoota akka gufuutti ka'an keessaa isaan muraasa. Kana malees, dhimma hariiroo hawaasaa akka hojii idileetti osoo hin taane akka hojii dabalataatti ilaaluun waan jiruuf hanga ammaatti hojiiin dhimma hariiroo hawaasaa irratti hojjetame baay'een akka hin jirre ragaan af-gaaffii irraa argame ni agarsiisa.³²

²⁸ Seera maatii Oromiyaa labsii lakk.69/1995 nii fooyyessuuf bahe labsii lakk. 83/1996 kwt 262(1) labsiin seera maatii federaalaa kan fooyya'ee bahe labsiin lakk. 213/2000 kwt 245(1) kanuma cimsuun guddistummaan yokaan bulchiinsi mucaa gaa'ila hin gahinii akka ka'uuf namni kamiyyuu ykn abbaa alangaan iyyatni gara mana murtiitti dhiyaachuu akka danda'u ibsa.

²⁹ Seera maatii Oromiyaa labsii lakk.69/1995 nii fooyyessuuf bahe labsii lakk. 83/1996 kwt 263(1) fi kwt 265 ammoo dhimmichi eenyuun dhiyaachuu akka danda'u kan ibsuudha.

³⁰ Fiqaaduu Alamu ittigaafatamaa waajjira haqaa Aanaa Giraar Jaarsoo, gaafa 20/4/2007.

³¹ Fakkeenyaaf af-gaaffii Masarat Abarraa, ittigaafatamtuu waajjira dhimma dubartootaa fi daa'immanii Godina Shawaa Kaabaa gaafa 20/4/2007. Dhimma yakkaan kan walqabatu malee dhimma siivilii irratti abbaa alangaa mirga dubartootaa bakka bu'ee falmu hin argine yoo ta'e yeroo nuti gaafannu akkaataa dubartootni itti himachuu qaban gorsuu irra kan darbuu miti. Asnaaqaa Giddii abbaa adeemsa qorannoo yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa waajjira haqaa magaala Buraayyuu, gaafa 21/4/2007 dhimmota hariiroo hawaasaa dalagaa akka hin jirre ibsuun waajjira dhimma dubartootaa irraa namoota mirga isaanii kabachiifachuu hin dandeenye gara keenyatti yeroo fidan abukaatoon tajaajila bilisaa kennuu qabu san akka kennuuf akka taasisan ibsaniiru. Abrhaam Abbabee gaggeessaa garee siivilii mana murtii olaanaa godina shawaa kaabaa, gaafa 20/4/2007 dhimma siivilii abbaa alangaa himata dhiyeessuu yokaan gidduu seenee falmu argee akka hin beekne ibsuun kunis dhimmichi abbootii alangaa biratti baratamee waan hin jirreeff akka ta'e ibsaniiru.

³² Af-gaaffii Asnaaqaa Giddii abbaa adeemsa hojii qorannaa yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa waajjira haqaa bulchiinsa magaala Buraayyuu, gaafa 21/4/2007 ALH.

Ijoo kana irratti muuxannoon naannoo Amaaraa fi federaalaa kana agarsiisu dhimmoota mirga dubartootaa fi daa'immaniitiin walqabataanii jiran irratti sirnaan hojiitti seenanii hojjetaa kan jiran ta'uudha. Kunis bu'uuura labsii qaamota raawwachistuu federaalaatiin ministeerri haqaa, dhimma lammiilee kan akka dubartootaa fi daa'immanii bakka bu'uun mirga isaanii kabachiisuuf aangoo waan gonfateefiidha.³³ Aangoo kanas kan argate seeraan waan ta'eef akka bakka bu'insa abukaatummaa xalayaa bakka bu'insaa dhiyeeffachuun abbaa alangaa irraa kan eegamuu miti. Qabataamaanis hariiroo hawaasaatiin ministeerri haqaa mirga dubartootaa fi daa'immanii kabachiisaa jira.³⁴ Bifuma walfakkaatuun muuxannoon naannoo Amaaraas kan agarsiisu mirgaa dubartootaa fi daa'immanii hariiroo hawaasaatiin kabachiisuuf hojjechaa akka jiraniidha.³⁵ Kanas yoo raawwatan dubartoota dandeettii hin qabneef dhimma kamirrattuu bakka bu'uun himata hariiroo hawaasaa mana murtiitti dhiyeessuun mirgi isaanii akka kabajamu taasisuu irratti argamu. Dhimma isaan murtii mana murtiitiin abbaa mirgaa itti ta'an irrattis hanga raawwiitti falmuun mirga kana kabachiisaa akka jiran hubatameera. Dhimmaa hariiroo hawaasaa hojjechuu irrattis adeemsa dhimma kana hojjetu biiroo haqaa naannichaa irraa kaasee hanga waajjiralee haqaa sadarkaa sadarkaan jiran hundatti diriirsuun eeggattummaa tokko malee dhimma kana abbootiin alangaa adeemsa hariiroo hawaasaa hojjetaa akka jiranii fi hojii kanaanis bu'a qabeessa akka ta'an af-gaaffii taasifame irraa hubachuun danda'ameera.³⁶

2.2. Dhimma kasaaruu daladaalaa yokaan dhaabbata daldalaa (Bankruptcy)

Kutaan seeraa kan biraa abbaan alangaa ittiin aangoo dhimma hariiroo hawaasaa keessatti hirmaachuu argate seera daladalaati. Kutaa seera kanaa keessatti dhimma kasaaruu daladaalaa yokaan dhaabbata daldalaa murteessisuu keessatti himata hariiroo hawaasaa hundeessuuf abbaan alagaa aangoo ni qaba. Kanaafuu, himatni kasaarummaa (bankruptcy) abbaa idaa, mana murtii yokaan abbaa alangaatiin dhiyaachuu ni danda'a. Seera kamiinuu haata'u kaayyoon guddaan abbaan alangaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti akka hirmaatu ta'e mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa akkasumas namoota dandeettii hin qabnee kabachiisuufidha.

³³ Miiljalee olii lakkoofsa 9ffaa kwt 16 (11).

³⁴ Af-gaaffii Mulugeetaa Ayyaalew, ministeera haqaatti daarektoreetii dhimma hariiroo hawaasaa, gaafa 9/4/2007.

³⁵ Hayimaanot Mangistee abbaa alangaa adeemsa hariiroo hawaasaatiin dantaa ummataa fi mootummaa kabachisaa godina Goojjam Bahaa gaafa 27/5/2007.

³⁶ Abbabee Muluu abbaa alangaa adeemsa hariiroo hawaasaa Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa gaafa 27/5/2007.

Namni yeroo hunda qabeenyaan of gahee jiraata jechuun rakkisaadha. Waan ta'eefis waliigalteewwan adda addaa kaffaltii harkaaf harkatti raawwatu yokaan boodarra kan raawwatamu seenuudhaan dalagaa adda addaa keessatti hirmaata. Yeroo hojii daldaalaa hojjetan daldaaltotni liqii adda addaa fudhachuun hojii isaanii kan gaggeessan baay'eedha. Daldaalaan liqii keessa seene sun kafaluu yoo hin dandeenye miidhaan qaama liqii liqeesse sanaa fi gara fuul-duraattis liqii yoo liqeeffate qaama liqeessuuf sana irratti kasaaraa dhaqqabsiisuu danda'a waan ta'eef namni kun kasaareera jedhamee murtaa'uun murteessaadha. Dhimma akkasii kana keessatti abbaan alangaa himannaa kasaarummaa daldalaa dhiyeessuun daldaalaan/dhaabbatni daldaalaa sun karaareera jedhamee akka murtaa'u gochuu kan danda'u akka ta'e seera daldaalaa irratti taa'ee jira.³⁷ Daldaalaan tokko kasaareera jedhamee murtiin akka kennamu taasisuun mirgaa fi dantaan ummataa fi mootummaa akka hin miidhamne yaadameeti. Fakkeenyaaf, daldaalaan liqeeffatee deebisuu yoo dadhabe qaabeenya harkaa qabu sana dhokfatee qaamni liqii irraa qabu waan liqeesseef sana akka hin argannee taasisuu waan danda'uuf mirgi namoota kanaa namni sun kasaareera jedhamee qabeenyi inni qabu akka namoota yokaan baankii liqii irraa qabu sanaaf kaffalamu taasisuun mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa eegsisuufidha. Kanaafuu, adeemsa kasaaruu daldalaa yokaan dhaabbata daldalaa murteessuuf taasifamu keessatti abbaan alangaa iddoo kamittuu fi dokumentoota murtii sana raawwachiisuuf gargaaran akka dhiyeeffamuuf gochuu kan danda'uudha. Kunis abbaan alangaa dhimmicha raawwachiisuf aangoo kan qabuu fi mirga namoota biroo kan daldalaa yokaan dhaabbata daldaalaa sana irraa liqii qabuu fi gara fuula duraattis kan deebisuu hin dandeenye liqii liqeeffatee miidhaa qaama biroo irratti akka hin geessifne akka eegsisu yaadameetuudha.

2.3. Mirga beenyaa argachuu miidhamtoota yakkaa eegsisuu

Dhimmi hariiroo hawaasaa abbaan alangaa hojjetu kan biraan dhimma miidhamtoota yakkaatiin walqabatee jiruudha. Bu'uura seera adeemsa falmii yakkaanis ta'e labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa Naannoo Oromiyaa irra deebiidhaan gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf baheetiin, Biiron Haqaa namoota gocha yakkaatiin miidhaan cimaan irra gahee himata dhiyeeffachuu fi falmachuuf humna hin qabne beenyaa akka argatan himannaa hariiroo hawaasaatiin ni deeggara; barbaachisaa ta'ee yoo argame falmuufii akka danda'u abbaa alangaatiif aangoon kennemeera.³⁸ Seerri adeemsa falmii yakkaatis abbaan alangaa himata nama

³⁷ Labsii lakk. 166/1960, seera daladala kwt 975(c).

³⁸ Miiljalee lakkoofsa 12ffaa kwt 22(21)

yakka raawwate irratti yoo hundeessu gaafa dhagaha dhimmaa namni yakka raawwate sun miidhaa geessiseef beenyaa nama miidhaan irra gaheef akka kaffalu gaafachuu kan danda’u ta’uu isaa lafa kaa’a.³⁹ Akkasumas, bu’uura labsii qaamolee raawwachiiftuu Oromiyaan haal-durreewwan lama yoo guutaman waajjirri haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaatiin ni deeggara barbaachisaa ta’ee yoo argame ni falma. Haal-dureewwan sunis,

- Namni yakkaan miidhame miidhaan cimaan kan irra gahe ta’uu qaba
- Mirgaa fi dantaa isaanii ofii isaaniitin yookaan abukaatoo dhaabbachuun falmachuuf dandeettii kan hin qabne ta’uu qaba. Haal-dureewwan kana lamaan miidhamaan yakkaa kan guutu yoo ta’e dhimma sana abbaan alangaa karaa hariiroo hawaasaatiin kabachiisuufi qaba. Dhimmootni yakkaa waajjirootni mootummaa miidhamoo itti ta’an mata duree kanaa gadii jalatti kan ilaalamu waan ta’eef miidhamtootni yakkaa as jalatti ilaalaman namoota dhuunfaa yakkaan miidhaan irra gaheedha.

Labsiin qaamota raawwachiistuu Mootummaa Naannoo Amaaraa hundeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahes bifuma wal fakkaatuun gahee fi aangoon biiroo haqaa naannichaatiif kenname keessaa inni tokko dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa naannichaa kabachiisuudha. Kana fiixaan baasuufis namoota yakkaan miidhaan qaamaa cimaan irra gahee fi kaffalanii falmachuu (abukaatoo dhaabbachuu) hin dandeenye bakka buhuun himata gara mana murtiitti ni dhiyeessu.⁴⁰ Labsiin kun labsii qaamota raawwachiistuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa keessatti kan hin hammatamiin mirga namoota dullomaniitiif abbaan alangaa akka dhaabbatu kaa’eera. Kanaafuu, abbaan alangaa bakka bu’insi miidhamtoota yakkaan kennamuufii osoo hin barbaachisiin namoota yakkaan miidhaan cimaan irra gahee sababa dandeettii dhabuutiin mirga isaanii kabachiifachuu hin dandeenye, himata hariiroo hawaasaa mana murtii aangoo qabutti dhiyeessuun falmee beenyaa akka argatan taasisuuf aangoo ni qaba. Qabatamni naannoo Amaaraa jiru kan argisiisus abbootiin alangaa adeemsa hariiroo hawaasaa, mirga namoota yakkaan miidhaan cimaan irra gahee mirga isaanii kabachiifachuu hin dandeenyee kabachiisuurratti argamu. Dandeettii kan hin qabne ta’uus kan mirkaneeffatu miidhamtootni yakkaa ganda isaanii irraa hiyyummaa mirkaneessifatani yeroo fidaniidha. Isaan booda dhimma isaanii gara mana murtiitti yookaan qaama aangoo abbaa

³⁹ Seera adeemsa falmii yakkaa impaayera Itoophiyaa labsii lakk. 185/1961kwt 154 (1).

⁴⁰ Labsii lakk 176/2003, labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa naanno Amaaraa irra deebiidhaan hundeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe kwt 22(13).

seerummaa qabutti dhiyeessuun beenyaa akka argatan ni taasifama.⁴¹ Naannicha keessatti abbootiin alangaa himata yakkaa dhiyeessan kan hariiroo hawaasaa waliin dhiyeessuun beenyaan nama miidhaan irra gaheef akka kaffalamu taasisaniiru yoo ta'e abbootii alangaa adeemsa hariiroo hawaasaatti gabaasuun himatni hariiroo hawaasaa lammata akka hin banamne ni hubachiisu. Ijoo kana irratti labsiin qaama raawwachiistuu mootummaa federaalaa waan ibsu hin qabu.

Qabatamaan Naannoo Oromiyaatti, Biiron Haqaa dhimma kanaratti hojjetaa kan hin jirre ta'uu af-gaaffiiwwan ogeessota waajjira haqaa fi manneen murtii waliin taasifame irraa hubatameera. Sababni hojii kana akka hin hojjenne taasise jedhanii abbootiin alangaa ibsan rakkoo bajataa yoo ta'u, abbootiin seeraa garuu himata hariiroo hawaasaa dhiyeessuun abbaa alangaa biratti hin baratamne waan ta'eef akka ta'e ibsu.⁴²

2.4. Qabeenya Mootummaa fi Ummataa Kabachiisuu

Labsiin qaamota raawwachiistuu federaalaas ta'e kan mootummaa naannoo Oromiyaa irra-deebiidhaan gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahan mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti abbaan alangaa hirmaannaa akka qabaatu ifatti ka'ameera. Akkaataa labsii qaamota raawwachiistuu Oromiyaatiin Biiron Haqaa mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa **kabachiisuun barbaachisaa ta'ee yommuu argamu himannaa hariiroo hawaasaa ni dhiyeessa, gidduu seenuudhaanis ni falma.**⁴³

Labsiin kun Biiron Haqaa dhimma waajjiraleen mootummaa qaama biraa wajjin waliigalan yookaan dhimma isaan raawwachuuf seeraan aangoo qaban keessatti mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa mana murtiitti maqaa isaatiin yookaan bakka bu'aa waajjirichaa ta'ee himannaa dhiyeessuu yokaan falmii gaggeeffamaa jiru gidduu seenuu kan danda'u ta'uusaa adda hin baasne. Biiron Haqaa himannaa hariiroo hawaasaa dhiyeessuu akka danda'u labsichi ifatti tumee jira. Haala kanaan, BH maqaa isaatiin himannaa dhiyeessuu kan danda'u ta'uu agarsiisa. Kanaafuu, fakkeenyaaf, qaamni mootummaa tokko waliigaltee waldaa dhuunfaa tokkoo wajjiin

⁴¹ Af-gaaffii Tamaseen Malaakee, abbaa adeemsa, adeemsa hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi faayidaa mootummaa fi ummata naannichaa kabachiisuu biiroo haqaa naannoo Amaaraa, gaafa 27/5/2007, Abbabee Muluu abbaa alangaa adeemsa hariiroo hawaasaatiin mirgaafi dantaa ummataa fi mootummaa naannichaa kabachiisuu Gojjam Bahaa gaafa 27/5/2007 ALH.

⁴² Wanduu Ayyaalew ittigaafatamaa waajjira haqaa aanaa Ciiroo, Shamanee Taaddasee prezidaantii mana murtii aanaa Ciiroo gaafa 16/4/2007.

⁴³ [Miiljalee lakkoofsa 12ffaa kwt 22\(23\).](#)

raawwate keessatti mirgaa fi dantaan mootummaa fi uummataa kan sarbame yoo ta'e BH maqaa isaatiin waldaa dhuunfaa sanarratti himata dhiyeessuun mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu ni danda'a jechuudha.

Gama biraan, murtiin mana murtiin kennamuu tokko tokko BH maqaa isaatiin utuu hin ta'iin bakka bu'aa waajjira mootummaa sanaa ta'uun himataa dhiyeessuu qaba jedhu. Fakkeenyaaf, falmii Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa fi Biiroo Haqaa Oromiyaa vs Daldala waliigalaa Alburuj (W.Dh.I.M) fi Baankii Internaashinaalii Bunaa (W.A)⁴⁴ gidduutti gaggeeffamaa ture irratti himataa Iffaan konkolaattota himatamaa Iffaan akka dhiyeessuuf qarshii miliyoonaa sagalii fi kuma dhibba afurii fi kuma digdama (9,420,000) fudhatee konkolaattota dhiyeessuu waan dhiseef Biiroon Eegumsa Fayyaa Oromiyaa fi BH lama ta'anii maqaa maqaa isaaniitiin himata himatamtoota irratti dhiyeessaniiru. Hata'u malee, manni murtii olanaa federaalaa tumaa labsii 163/2003 kwt 22(23) kan Biiroon Haqaa mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuuf himannaa dhiyeessuu ni danda'a jedhu BH qaama waliigaltee raawwate bakka bu'ee himata dhiyeessa malee maqaa ofii isaatiin himannaa dhiyeessuu hin danda'u jechuun falmii keessaa baaseera. Bifuma wal-fakkaatuun, manni murtii waliigala oromiyaas falmii Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa vs. TZ kingdomi Konsitraakshinii⁴⁵ gidduu ture irratti Biiroon Eegumsa Fayyaa Oromiyaa fi Biiroo Haqaa Oromiyaa waliin himata himatamaarratti kan dhiyeessan yoo ta'u manni murtii BH qaama waliigaltee falmii kanaaf sababa ta'e keessa waan hin jirreef mirga himannaa maqaa isaatiin dhiyeessuu hin qabu jechuun falmii keessaa akka bahu taasiseera.

Gama biraan, labsichi BH barbaachisaa ta'ee yoo argame falmii gaggeeffamaa jiru gidduu seenuun mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu akka danda'u ifatti tumee jira. Falmii gaggeeffamaa jiru keessa BH seenuuf dirqama maqaa isaatiin gaaffii giddu lixummaa dhiyeessuu waan qabuuf falmichatti yeroo makamu maqaa isaa (BH) qabatee akka seenuu fi haaluma sanaan falmicha keessa turuu akka qabu s/d/f/s kwt 41 ni akeeka. Giddu lixummaa keessatti BH maqaa isaatiin gidduu lixuu fi falmataa ta'uu kan danda'u yoo ta'e ammoo jalqabuma maqaa isaatiin himannaa dhiyeessuu wanti isa dhorku jira jechuun rakkisaadha.

⁴⁴ Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa fi Biiroo Haqaa Oromiyaa Vs.Daldala waliigalaa Alburuj (W.Dh.I.M) fi Baankii Internaashinaalii Bunaa (W.A), MMOF, Galmees Lakkoofsa 138786, Gaafa 18-9-2006.

⁴⁵ Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa vs. Konsitiraakshinii ZT Kingidemi, MMWO, Galmees Lakkoofsa 171045, Gaafa, 14-9-2007 murtaa'e.

Falmii waliigalteerra maddu ilaalchisee BH maqaa isaatiin falmee mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu hin danda’u ejjennoon jedhu dhama-qabeessa hin fakkaatu.

Tumaa keewwata labsichaarratti BH “barbaachisaa ta’ee yeroo argamu” himata ni dhiyeessa; gidduu lixuunis ni falma jedha. Gaaleen “Barbaachisaa ta’ee yeroo argamutti” jedhu iftoomina waan hin qabneef sababoota hirmaannaa BH daangessan keessaa isa tokko jechuun ni danda’ama.⁴⁶ Kanaafuu, dhima hariiroo hawaasaa keessatti hirmaachuun mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuuf BH dursa falmii gaggeeffamaa jiru gidduu seenuun yookaan falmii dhiyeessuun barbaachisaa fi barbaachisaa ta’uu dhabuusaa adda baafachuutu irraa eegama jechuu dha. BH falmii dhiyeessuun yookaan falmii gaggeeffamaa jiru gidduu seenuun barbaachisaa ta’uu fi ta’uu dhabuusaa maalirratti hundaa’ee adda akka baafatu qajeelfamnis ta’e hojjimaatnis ifaan beekamu tokkollee hin jiru. Akkasumas hojiirratti dhimmi barbaachisummaa kanaa abbaa alangaa (ogeessa tokkoon) moo akka waajjiraatti murtaa’uu qaba gaaffiin jedhus dhimma ifa ta’uu qabuu dha. Tumaan labsichaa kwt 22(23) ‘mirgaa fi faayidaa mootummaa fi uummataa’ qofa jechuun yaada dimshaashaa kaa’a. Hima biraan, Biiroo Haqaa dhimmootaa mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa wajjiin wal-qabachuu danda’an kamiinuu ilaalchisee (barbaachisaa ta’ee yoo argamee fi hanga seeraan hin daangeffamnetti) himata dhiyeessuu, fi gidduu seenee falmuu danda’a jechuu dha. Haala kanaan, Biiroon Haqaa waajjiraalee mootummaa yookaan dhaabbilee misooma mootummaa dubbi-fixxoota qabanis ta’e dubbi-fixxoota hin qabne bakka bu’uun himachuu yookaan deegarsa gorsa seeraa kennuu yookaan dhimmoota mandeetii waajjiraalee mootummaa yookaan dhaabbilee misooma mootummaa kamiyyuu hin taane kabachiisuuf jecha himata dhiyeessuu yookaan giddu seenee falmuu danda’a jechuudha. Haa ta’u malee, haalli qabatamaan jiru akka agarsiisutti Biiroon Haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa heedduu keessatti hirmaachaa akka hin jirreedha. Kunis iftoomina dhabuu labsichaa dhimmootni mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa waliin walqabatan isaan kam akka ta’e akkasumas yeroo akkamii akka himannaa hariiroo hawaasaa dhiyeessuun barbaachisaa akka ta’uu labsichi ifatti waan hin keenyeef hirmaannaa Biiroo Haqaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti akka hir’atu kan taasiseedha.⁴⁷

Kanaafuu, gaalee ***dhimmoota mirga fi dantaa uummataa fi mootummaan wal-qabatan*** jedhutti hiikkoo kennuun barbaachisaa waan ta’eef gama kanaan mooxannoo biyya biro akkasumas

⁴⁶ Miiljalee lakkoofsa 43ffaa.

⁴⁷ Isuma olii

naannolee biroo biyya kanaa ilaaluun barbaachisaadha. Ijoo kanarratti muuxannoon biyya Biraazil gaariidha. Biyyi kun sirna seeraa siivili lowuu fi sirna siyaasaa federaalizimii kan hordoftu waan ta'eef muuxannoo isaa ilaaluun biyya keenyaaf rogummaa qaba. Biyyicha keessatti osoo labsiin Labsii *Public Civil Action Act 1985* jedhamu hin bahiin dura abbaan alangaa dhimmoota yakkaa mana murtiitti dhiyeessuu fi dhimmoota siivilii fedhiin hawaasaa keessa jiru jedhaman kan akka seera maatii, dhaalmaa, mirga namoota of hin dandeenyee (Incapable People Right) fi kkf qofa ilaala ture.⁴⁸ Labsii sanaan booda abbaan alangaa dhimma naannoo fi qabeenya hawaasaa fi mootummaa tiif kan dhaabbatu (defender) akkasumas mirgi soorattotaa (customers) akka eegamuuf kan hojjetu ta'ee beekamtii argate. Kanaafuu, labsiin *Public Civil Action Act 1985* kun abbaan alangaa dhimmoota akkamii ilaalchisee himata hariiroo hawaasaa dhiyeessuu akka danda'u hanga tokko tarreessee jira. Bu'uura labsii sanaatiin miidhaan naannoorra, shamattootarra (consumers), ambaalee seenaarra (artistic and touristic values), faayaalee miidhaginaa seenaa wajjin walqabatanirra (ethetical) kkf kan gahe yoo ta'e abbaan alangaa himata siivilii dhiyeessuun miidhaa gama maallaqaa fi hamileetiin uummataa fi mootummaarra gaheef beenyaan akka kaffalamu taasisa.⁴⁹ Haaluma wal-fakkaatuun, Heerri mootummaa bara 1988 bahe kwt 129 jalatti, waajjirri haqaa qorannaa hariiroo hawaasaa fi himata, nageenya naannoo, qabeenya hawaasaa akkasumas mirga garee fi fedhii waliigalaa eegsisuudhaaf aangesseera.⁵⁰ Haaluma walfakkaatuun barreeffamni tokkos dhimmicha akka armaan gadiitti kaa'eera. *“The Article 129, Line III, of-the 1988 Brazilian Constitution establishes that is an institutional function of the Public Prosecution “to institute Civil Investigation and Public Civil Action to protect public and social property, the environment and other diffuse and collective interests”.*By virtue of this constitutional provision, the prosecutor became the main protector of *“metaindividual”* rights in Brazilian legal system.⁵¹ Heera mootummaa sana keessatti jechi **metaindividual rights** jedhu mirga garee akaakuu lama ofkeessatti kan hammateedha. Inni jalqabaa **diffuse rights** kan jedhamu yoo ta'u innis mirga namootni haala/bakka wal-fakkaataa keessa jiran waliin qabanii fi adda bahee hin beekamne kan agarsiisuudha. Fakkeenyaaf, dhimmoota eegumsa naannoo wajjin walqabaani fi qabeenyaa

⁴⁸ Manuel Pinheiro Freitas (2012), the role of public prosecutor as protector of metaindividual rights pp 3.

⁴⁹ Miiljalee olii fuula 4.

⁵⁰ Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2014 Article 129 (III).

⁵¹ Miiljalee lakkofsa 48ffaa fuula 2.

uummataa ta'an kan akka ambaalee seenaa dabalachuu danda'a.⁵² Inni lammaffaan **Collective rights** kan jedhamu yoo ta'u mirgi kunis mirga namootni haala/bakka wal-fakkaataa keessa jiran waliin qabaniif fi namootni abbaa mirgichaa ta'an adda bahaniif beekaman kan agarsiisuudha. Fakkeenyaaf, mirga mirga dubartootaa, mirga daa'immanii, mirga shamattootaa (consumers'right) fi kkf of keessatti kan hammatuudha. Dhimmoota kana ilaalchisee sirna seeraa biyya Biraazil keessatti abbaan alangaa eegduu/tiksee mirgoota armaan olitti caqasamaniiti. Biyya Biraazil keessatti labsii 1985tti fayyadamuun abbaan alanagaa dhimmota hariiroo hawaasaa himachuu erga jalqabee jijjiiramni guddaan biyyicha keessatti dhufuu danda'eera. Dhimmootni mirga namoota baay'eeitiin wal qabatan manneen murtiitti abbaa alanagaa tiin galmeedhuma tokkoon waan dhiyaataniif hedduumina dhimmaa mirga namoota dhuunfaa adda adda galmees adda addaatiin dhiyyaatu hamsiisuun mirgi namoota naannoo tokko yokaan haala tokko keessa jiraniif murtiidhuma tokkoon akka kabajamu taasiseera. Kampaanotni Kanas barreeffamni tokka akka armaan gadiitti teechisa.

*Using such powerful tools (Civil Investigation, Settlement, Public Civil Action), the Public Prosecution has been a relevant player in the changing of Brazilian society during the last three decades, helping to reduce all kinds of environmental pollution, to prevent and repress corruption in a much faster and effective way, to increase the quality of products and services that are offered to consumers, to protect goods and rights of artistic, esthetical, historical or touristic value, to promote the effectiveness of fundamental rights of hypo-sufficient people, etc.*⁵³

Dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti abbaan alangaa hirmaachuudhaan biyyittiin faayidaa guddaa akka argattee fi sababa abbaan alangaa dhimmoota naannoo, qabeenya hawaasaafi mootummaa, mirga waliinii shamattootaa (consumers) fi kanneen biroo haala salphaan mirga isaani eegsifachuuf himata siivilii mana murtiitti dhiyeeffachuu hin dandeenyeef waan dhaabbataniif ummatni hojii abbaa alangaa irratti amantaa horchaa dhufuu danda'eera. Yaaduma

⁵² Labsiiwwan akka mootummaa federaalaattis ta'e naannoo Oromiyaatti dhimma naannootiin walqabatanii bahanis, namni kamiyyuu naannoo irratti gocha miidhaa geessisu raawwatee yoo argan biiroo lafaa fi eegumsa aannoo oromiyaatti eeruu kennuu akka qabuufi biirichi guyyoota kudha shan (15) keessatti tarkaanfii kan hin fudhanne yoo ta'e himata gara mana murtiitti dhiyeessuu akka danda'u kaa'eera. Bifuma wal fakkaatuun labsiin to'annoo faalama naannoo kan federaalaa, namni kamiyyuu gocha naannoo faaluu danda'u dalagee yoo arge eeruu abbaa taayitaa eegumsa naannooti gabaasuu akka qabuu fi abbaan taayitichaas guyyota soddoma (30) keessatti tarkaanfii sirreeffamaa kan hin fudhanne yoo ta'e gara mana murtiitti himata dhiyeessuu akka danda'u teechiseera. Labsuma kana keewwata lama irratti nama jechuun, nama uumamaa yokaan namummaa seeraa kan qabu waan ta'eef, waajjirri haqaa gochaa faalama naannoo irratti geessisu raawwatamee yoo arge dhimmicha gara mana murtiitti fiduu kan danda'uudha.

⁵³ Isuma olii fuula 7.

kana cimsuun barreeffamni tokko akkasitti ibsa. *“During the last 28 years, more than 90% of Public Civil Actions have been filed by federal and state prosecutors and the excellent results of the use of such innovative and revolutionary procedural tool in terms of protection of the environment, of the public and social property and of collective rights that belong to consumers and other groups of hypo-sufficient people, who cannot easily access the Judiciary to protect their rights through individual lawsuits, have contributed to increase the public confidence in the Public Prosecution Service.”*⁵⁴

Muuxannoo Biraazil irraa dhimmootni faalama naannoo, shamattootaa (consumer), qabeenyaa hawaasaa fi mootummaa kan ta’an, faayaalee miidhaginaa, ambaalee seenaa kanneen fakkaatan dhimmoota dantaa ummataa fi mootummaatiin walqabatan akka ta’ee fi dhimmoota kanarratti Biiron Haqaa hojjechuu akka qaban kan argisiisuudha.

Ijoo danataa ummataa fi mootummaa jedhu irratti muuxannoon gaarii kan jiru naannoo Amaaraa fi Federaala biradha. Muuxannoon Mootummaa Federaalaas kan argisiisu Ministeerri Haqaa bu’uura labsii qaamota raawwachiistuu federaalaatiin mirgaa fi dantaa ummataa fi mootumma kabachiisuuf aangoo akka qabuudha. Kanas kan raawwatu dhimmoota hariiroo hawaasaa kamirrattuu waajjiraalee Mootummaa Federaalaa fi dhaabbilee misooma mootummaa federaalaa bakka bu’uun dhimma isaanii mana murtii aangoo qabu yookaan qaamolee aangoo abbaa seerummaa qaban birootti himata hariiroo hawaasaa ni bana; falmii sadarkaa kamiirrattuu gidduu seenee ni falma; murtii manni murtii waajjiraalee kanneeniif murteesse raawwatamuu isaa ni hordofa, ni raawwachiisa.⁵⁵ Keewwata kanarraa hubachuun kan danda’amu Ministeerri Haqaa dhimma hariiroo hawaasaa kan akka waliigalteewwan qaamoleen mootummaa walii isaanii yookaan qaama biraa wajjin seenan irratti hirmaachuun mirgi fi dantaa ummataa fi mootummaa akka hin miidhamne taasisuuf dirqama kan qabu ta’uu isaati. Dhimmoota waajjirootni mootummaa federaalaa keessatti hirmaannaa qaban irratti kaka’umsa mataa isaatiinis ta’e gaaffii waajjiroota mootummaa federaalaa kanneetiin dhimma isaanii bakka bu’ee falmuuf aangoon seera kanaan kan kennameefidha. Qaamni abbaa seerummaa dhimmicha ilaaluuf aangoo qabus ministeera haqaatiin falmii kana irratti mirga hin qabdu jechuu kan hin dandeenye ta’uu isaati.

Inni biraan, dhimma hariiroo hawaasaa waajjirootni mootummaa federaalaa yookaan dhaabbileen misooma mootumma federaalaa murtiin abbaa mirgaa ta’an akka raawwatamu gochuuf aangoo kan qabuudha. Dhimmoota hariiroo hawaasaa kanneeniin walqabatee

⁵⁴ Isuma olii fuula16.

⁵⁵ Miiljalee lakkoofsa 32ffaa kwt 16(8).

qabatamaan ministeerri haqaa adeemsa daarikterootii dhimma hariiroo hawaasaa hundeessuun dhimmoota hariiroo hawaasaa waajjiraaleen mootummaa itti himataman yookaan himatan irratti hirmaachaa kan jiruudha. Keessattuu falmichi waajjiraalee mootummaa lama yookaan dhaabbilee misooma mootummaa lamaan gidduutti yoo ta'e karaa waltaasisuu kan xumuran yoo ta'u; waajjiraalee mootummaa fi qaama biraa gidduutti yoo ta'e danda'annaan waltaasisuun yoo dadhabame gara mana murtiitti geessuun dhimmichi murtii akka argatuuf kan hojjetaniidha.⁵⁶

Labsuma kana keewwata 16(9) irratti Ministeerri Haqaa haala qabiinsa himannaawwan hariiroo hawaasaa fi gaaffiwwan mirgaa waajjiroota mootummaa yookaan dhaabbileen misooma mootummaa federaalaa ni hordofa, dogoggorri yoo jiraate tarkaanfiin sirreeffamaa akka fudhatamu ni taasisa, namni ogummaa gahaa qabu ramadamuu ni mirkaneeffata, dhimmichi sadarkaa maalirra akka jiru gabaasa akka dhiyeessaniif ni taasisa. Keewwata 16(9) irraa wanti hubatamu ministeerri haqaa kallattiin dhimma hariiroo hawaasaa waajjirootni mootummaa federaalaa dhimmamtoota ta'an irratti kallattiin kan hin hirmaanne yoo ta'ellee dhimmicha abbummaan hordofuuf aangoo kan qabu ta'uu isaati. Qabatamaan jirus daariktoraatiin dhimma hariiroo hawaasaa, dhimma waajjiraalee mootummaa federaalaa irratti kallattiin ofiii isaatiin hirmaachuun yookaan dubbi fixaan dhimmicha qabateera yoo ta'e hordoffii fi to'annoo taasisuun raawwiin dhimmichaa sadarkaa akkamii irratti akka argamu gabaasa fudhachuun mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa federaalaa kabachiisaa akka jiru hubatameera.⁵⁷

Ministeerri haqaa dubbi fixaan waajjiraalee mootummaa federaalaa fi dhaabbilee misooma mootummaa federaalaa yeroo bakka bu'uttiyyuu hojii isaanii ta'achuun dantaan ummataa fi mootummaa kabajamuu isaa mirkaneeffachuuf hojjetaa jira. Hata'u malee, rakkoon gama kanaan mul'atu waajjiraalen mootummaa qaama kana osoo hin mariisisiin hojiiwwan adda addaatti waan seenaniif mirgaa fi dantaa kana akkaataa barbaadameen kabachiisuu irratti hanqinni kan jiruudha. Af-gaaffiin taasifames kan argisiisu waajjirootni mootummaa yeroo baay'ee dhimma isaanii osoo ministeerri haqaa hin beekin, fakkeenyaaf waliigaltee seenan irrattii gorsa osoo hin fudhatiinii fi wixinee waliigaltichaa ministeerri haqaa osoo hin mirkaneessiin waan raawwataniif haala barbaadameen mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuu irratti rakkoo uumaa jira.⁵⁸ Kanuma irraa ka'uunis waajjiraaleen mootummaa federaalaa kamiyyuu waliigaltee qarshii

⁵⁶ Miiljalee lakkoofsa 33ffaa.

⁵⁷ Isuma olii

⁵⁸ Isuma olii

miliyoona shanii ol ta'e jalqabumarraa ministeerri haqaa dhimmicha itti seenaa osoo hin jedhiin kan raawwatu yoo ta'e itti gaafatamummaa akka fudhatan taasisuuf waliigaltee wal-hubannoo qopheessanii jiru.⁵⁹ Gochootni kunis eegumsa qabeenya ummataa fi mootumaaf godhamuu qabu irraa ka'uunidha.

Akka Mootummaa Naannoo Amaaraattis dhimmi hariiroo hawaasaa hojii idilee adeemsi addatti Biiroo Haqaa keessatti hundaa'ee sirnaan dalagamaa jiruudha. Dhimma kana hojjechuufis bu'uurri aangoo isaanii labsii qaamolee raawwachiistuu naannichaati. Labsiin qaamota raawwachiistuu naannichaa hojiiwwan abbaan alangaa adeemsa hariiroo hawaasaa hojjetan keewwata 22(13-18) irratti tarreesseera. Kana malees sanadni Jijjiirama Bu'uura Adeemsa Hojii Naannichaa hajiiwwan adeemsi hariiroo hawaasaa Biiroo Haqaa naannichaa hojjetu tarreessuun kaa'eera. Jijjiiramni Bu'uura Adeemsa hojii adeemsa hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa naannichaa kabachiisuuf jecha dhimma hariiroo hawaasaa akka hojjetaniif Biiroo Haqaa aangesseera.⁶⁰ Haaluma kanaan Biiron Haqaa Naannichaa:

- ✓ Dhimma seeraa irratti mootummaa naannichaatiif gorsa seeraa ni kenna;
- ✓ Wixinee waliigaltee ni qopheessa; kanaanis waajjirootni mootummaa waliigalteen isaan seenan hubannoo seeraa dhabuu irraa ka'uun miidhaan dantaa ummataa fi mootummaa naannichaa irra akka hin geenye taasiseera.⁶¹
- ✓ Seerummaa waliigaltee waajjiraaleen mootummaa naannichaa seenani ni sakatta'a;
- ✓ Hubannoo seeraa ni kenna;
- ✓ Dhaabbilee misooma mootummaa fi waajjiroota mootummaa, qaamota isaanii wajjin wal-dhabaniin wal-taasisa; keessattuu waajjiraalee mootummaa lamaa fi isaa ol walii isaanii kan himatan yoo ta'e dhimmichi karaa waltaasisuun akka dhumuuf tattaaffiin taasifamu guddaadha⁶²;

⁵⁹ Isuma olii.

⁶⁰ BPR biiroo haqaa mootummaa naannoo Amaaraatti sanada dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi faayidaa mootummaa fi ummata naannichaa kabachiisu fuula 28.

⁶¹ Af-gaaffii Tamasgeen Malaakee, abbaa adeemsa, adeemsa hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi faayidaa mootummaa fi ummata naannichaa kabachiisuu biiroo haqaa naannoo Amaaraa, gaafa 27/5/2007.

⁶² Af-gaaffii Dassaaleny Axinaafuu abbaa alangaa adeemsa hariiroo hawaasaa biiroo haqaa naannoo Amaaraa gaafa 27/5/2007 ALH.

- ✓ Dhimma waajjiraalee dubbi fixaa mataa isaanii qabanii sirnaan gaggeeffamaa jiraachuu isaa ni hordofa akkasumas ogeessa gahumsa barbaachisu qabu ramaduu isaanii adda baafata.⁶³ ;
- ✓ Dhimma hariiroo hawaasaa waajjirootni mootummaa naanniichaa gara mana murtii federaas ta'e naannichaa aangoo qabutti dhiyeessuun ni falma.

Inni biraan waajjiroota mootummaa fi dhaabbilee misooma mootummaa addatti dubbi fixaa mataa isaanii qabanillee, adeemsi hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisaa Biiroo Haqaa himannaa hariiroo hawaasaa fi gaaffii mirgaa irratti yoo deeggarsa seeraa gaafatan deeggarsa ni kenna. Kana malees waldaalee gamtaa bakka bu'uun himata ni dhiyeessa ni falma; akka barbaachisummaa isaatti deeggarsa seeraa biroo ni kenna. Rakkoon guddaan adeemsa hojii keessatti mudatu ragaa dhimma hariiroo hawaasaatiif barbaachisu argachuu irrattiidha. Keessattu hojjetaa waajjiraaleetiin qabeenyi mootummaa fi ummataa yoommuu qisaasamni raawwatamu ragaa argachuun rakkisaa akka ta'eefi waajjirri sunillee ragaa kennuuf fedhii kan hin qabne ta'uun rakkoo isa olaanaa akka ta'e ibsameera.⁶⁴ Hanqinni akkasii darbee darbee kan jiru ta'us, dhimmoota hariiroo hawaasaatiin dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf adeemsi hojjetu bifa qindaa'een erga hundaa'ee gara hojiitti seenee wixineewwan waliigaltee waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misooma mootummaa seenan seerummaan isaa sakatta'mee waan raawatamuuf hanqinni hubannoo seeraa dhabuu waajjiraaleetiin waliigaltee dantaa ummataa fi mootummaa miidhu raawwachuun kan hir'atera.⁶⁵ Gama falmiitiins abbootiin alangaa dhimmicha ka'umsa irraa ragaa barbaachisuu walitti qabachuu irraa kaasee himata ofumaan dhiyyeessuun waan falmaniif hangi dandeettii dhimmicha mo'achuu isaanii guddaa akka ta'e qorannoon fooyya'insaa Jijjiirama Bu'uura Adeemsa Hojii Naannoo Amaaraa ni agarsiisa.⁶⁶

Walumaagalatti labsiin qaamota raawwachiistuu mootummaa naannoo Amaaraa fi Federaalaa haala ifa ta'een aangoo dhimma hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa Biiroo Haqaa naannichaatii fi Ministeera Haqaatiif walduraa duubaan kan kenne ta'uun hubatameera. Dhimmichas bifa qindaa'aa ta'een hojjechuuf akka tolutti adeemsa addatti dhimma

⁶³ Miiljalee lakkoofsa 59ffaa.

⁶⁴ Af-gaaffii Muluu Baayileyyeny, abbaa aadeemsa adeemsa hariiroo hawaasaa waajjira haqaa Godina Gojjam dhihaa, gaafa 27/5/2007 ALH.

⁶⁵ Isuma olii.

⁶⁶ Miiljalee lakkoofsa 62ffaa fuula 34.

hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa jedhame kana kabachiisu hundeessuun gara hojiitti seenamee jira. Kanaafis qisaasamni qabeenya ummataa fi mootummaa irratti gahu akka hir'ate af-gaaffii qaamota kana lamaan irraa funaanamerraa hubachuun danda'ameera. Gama biraatiin muuxannoo Naannoo Amaaraa fi Federaalaa irraa kan hubatamu dhimmootni waajjiraalee mootummaatiin walqabatan dantaa ummataa fi mootummaa akka ta'e hubachuun ni danda'ama. Sababiin isaan mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf himata hariiroo hawaasaa akka dhiyeessuun falmuu danda'u Biiricha aangessuun dhimoota waajjira mootummaa fi dhaabbilee misooma mootumaa ta'an hundaa irratti himatichi dhiyeessuu ykn gidduu seenuu akka danda'u aangeessuu jechuun dhimmootni sunniin dantaa ummataa fi mootummaa ta'uu kan argisiisan akka ta'e namatti agarsiisa. Muuxannoo naannoo Amaaraa fi Federaalaa irraa ammoo wanti fudhatamuu malu dhimmootni waajjiraalee mootummaa yokaan dhaabbilee misooma mootummaa waliin walqabatanii jiran dantaa ummataa fi mootummaa akka ta'anii fi isaan kana irrattis haala ifa ta'een dhimmota hariiroo hawaasaa waajjiraalee yokaan dhaabbilee misooma mootummaa ta'an irratti hirmaachuu akka danda'u Biiroo Haqaa aangessuun barbaachisaa ta'uu isaati.

Biiron Haqaa Oromiyaa hanga yonaatti dhimmoota akkamiirratti hojjechuu akka qabu ilaalchisee qajeelfama yookaan ibsa biroo hin baasne; waliigaltee wal-hubannoo qaamolee dhimmi ilaallatuu wajjiin mallattesses hin jiru. Qajeelfama yokaan waliigaltee wal hubannoo haala hojiirra oolmaa aangoo dhimma hariiroo hawaasaa waajjiraalee mootummaa bakka bu'uufii danda'uu baasuu dhabuun Biirichi dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa ummataa fi mootummaa akka hin kabachiifne dhimmoota taasisan keessaa is guddaadha.⁶⁷

Gara biraan labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa Naannoo Oromiyaa mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuun *barbaachisaa ta'ee yommuu argamu* himata hariiroo hawaasaa ni dhiyeessa, gidduu seenuun ni falma jedha. Kewwata kana keessatti biiron haqaa dhimma mana murtiitti geessuu yookaan falmii gaggeeffamaa jiru gidduu seenuuf maalirratti akka hunda'u seerichi ifa hin taasisne; hirmaannaa waajjira haqaas **haal-duree iftoomina hin qabne** irratti akka hundaa'u taasisera. Jiraachuun haal-duree kanaa eeggattummaan akka jiraatu sababoota taasisan keessaa isa tokkoo dha. Itti dabalees, dhimmootni hariiroo hawaasaa waajjiraalee mootummaa biroo keessatti gaggeeffaman to'annaa waajjira haqaa jala waan hin

⁶⁷ Miiljalee olii lakkoofsa 46ffaa

jirreef akkasumas waajjiraaleen sunniin dhimmoota harka isaanii keessa jiru waajjira haqaatti beeksisuuf dirqama waan hin qabneef barbaachisummaa hirmaannaa isaa waajjirri haqaa murteessuuf carraa hin qabu. Dabalataanis dhimmoota akkamii irratti barbaachisaa akka ta'uu fi barbaachisaa ta'uu isaa qaamni kam akka murteessu hubachun rakkisaadha.⁶⁸ Kana malees, waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misooma mootummaa qaama seerummaa mataa isaanii waan qabaniif waliigaltee keessa seenuu, himachuu fi himatamuu ni danda'u. Kanaafuu, ofii isaaniitiin dhimmoota hariiroo hawaasaa biiroon isaanii hojjetu wajjin walqabatee dhuunfaan raawwatachaa jiru. Qabatamaattis dubbi fixxoota mataa isaanii qacarachuun dhimma waajjira isaaniitiin walqabatu hunda ni keessummeessu. Waan ta'eefis dhimmoota waajjiraaleen kunniin keessummeessan waajjirri haqaa hubachuu hin danda'u. Yeroo baay'ee falmiin mana murtiiti erga dhiyaatee dubbiin babbadee booda waajjira haqaa dhaqqaba.⁶⁹ Akkasumas waajjiraaleen akka farra malaammaltummaa fi galiwwanii dantaa mootummaa fi ummataa waajjira isaanii keessatti kabachiisu bira darbanii dhimma waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misooma mootummaa biroo keessatti raawwataman kan isaan hordofan ni jira waan ta'eef dhimmi dantaa ummataa fi mootummaa hariiroo hawaasaatiin kabachiisuu kan waajjiraalee kanneeniitii fi kan waajjira haqaatii irratti burjaajiin ni mul'ata.⁷⁰ Burjaajiin mul'atu kunis sababoota Biiron Haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa akka hin hojjenne taasisan keessaa isaa biraati.

Dhimmoota Biiron Haqaa dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf hojjetu hunda tarreessuun rakkisaa ta'us, waajjirootni akka komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa fi waajjira galiwwanii dhimmoota isaan hojjetan ilaaluun burjaajii mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuun aangoo qaama biraati jedhu hambisuuf ni gargaara waan ta'eef aangowwan isaanii kanaa gaditti ilaalla.

Dhimmoota malaammaltummaa wajjin walqabani ilaalchisee komishiiniin naamusaa fi farra malaammaltummaa naannoo Oromiyaa of danda'ee akka kessummeessuuf labiin waan hundaa'eef biiron haqaa dhimmoota kanneen keessummeessuuf aangoo hin qabu. Haaluma kanaan dhimoota dantaa ummataa fi mootummaa armaan gaditti tarreeffaman komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaan hojjetamu. Hojjiwwan kanneenis dantaa ummataa fi

⁶⁸ Malaakuu Kumsaa, abbaa adeemsa qabeenya humna namaa Biiron Haqaa Oromiyaa gaafa 25/5/2007.

⁶⁹ Yimanuu Angaree, abbaa alangaa naannoo af-gaaffii gaafa 7/5/2007 gaggeeffame.

⁷⁰ Xilahun Gabree, abbaa adeemsa hojii qorannaa fi himannaa yakka malaammaltummaa komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa gaafa 9/4/2007.

mootummaa kabachiisuuf kan komishiniin naamusaa fi farra malaammaltummaa hojjetuudha. Komishinichis kaayyoowwan akka:⁷¹

- Barnootaa naamusaa fi farra malaammaltummaa babal'isuudhaan hawaasa dammaqinsa qabuu fi malaammaltummaa baachuu hin dandeenye uumuu,
- Yakka malaammaltummaa fi hojmaata gaarii hin taane ittisuu, naannicha keessatti tajaajilli ummataa haqummaa qabu akka jiraatu gochuu,

Abbotii taayitaa fi hojjetoota mootummaa naannichaatiif kan tajaajilan dambiiwwan naamusaa akka qophaa'an gochuun naannicha keessatti hojmaatni haqummaa qabu akka diriiru taasisuuf kan dhaabbateedha. Kaayyowwan kanneen galmaan gahuufis komishinichi aangoo adda addaa ni qabaata. Miidhaa malaammaltummaa irratti hubannoon hawaasichaa akka cimuuf ni barsiisa, manneen hojii mootummaa naannichaa yookaan dhaabbilee misoomaa mootummaa keessatti badiin naamusaa yoo jiraate qoratee tarkaanfii barbaachisaa ni fudhata, yakki malaammaltummaa yoo raawwatame qorachuun yokaan akka qoratamu gochuun himata ni dhiyeessa, yakka malaammaltummaan walqabatee qabeenyis ta'e qarshiin shakkame yoo jiraate sakatta'uu fi ajaja mana murtiin akka kabajamu ni taasisa, qabeenyi kamiyyuu yakka malaammaltummaan kan argame ta'uun isaa yoo mirkanaa'e ajaja mana murtiin akka dhaalamuu fi caalbaasiin gurguramee yokaan osoo hin gurguramiin mootummaaf galii akka ta'u ni taasisa.⁷² Bu'uura aangoo kanaatiin komishiniin naanumsaa fi farra malaammaltummaa dhimma yakka malaammaltummaa waliin walqabatee qisaasama qabeenyaa raawwatu irratti himata hariiroo hawaasaa dhiyeessuu ni danda'a. Qabeenyi gocha yakkaan argame sunis caalbaasiin akka gurguramu taasisuuf yoo xiqqaate galmeen raawwii mana murtiitti banee dhimmicha kan raawwachiisu abbaa alangaa komishinichaati. Qabatamaanis yakka malaammaltummaan qisaasama qabeenyaa raawwatame irratti abbootiin alangaa komishinichaa ofumaan yokaan waajjira qisaasamni keessatti raawwatame irraa nama bakka buusuun himata hariiroo hawaasaa akka dhiyeessan taasisaa kan jiraaniidha.⁷³ Dhimmootni hariiroo hawaasaa komishinin naamusaa fi farra malaammaltummaa hojjechuu danda'u kanneen yakkaa malaammaltummaan walqabatani

⁷¹ Labsii komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe labsii lakk 71/1995 KWT 6 (1).

⁷² Labsii komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe labsii lakk 71/1995 kwt 10 (11)

⁷³ Xilahun Gabree, abbaa adeemsa hojii qorannaa fi himannaa yakka malaammaltummaa komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa gaafa 9/4/2007.

jiran qofa irratti waan ta'eef dantaan ummataa fi mootummaa komishinichi hariiroo hawaasaatiin kabachiisuu danda'us dhimmuma kana qofa irrattiidha. Kanneen irraa kan hafe dhimmootni dantaa ummataa fi mootummaa biroon Biiroo Haqaatiin kan kabachiifaman ta'u.

Dhimmi biroon dantaa ummataa fi mootummaatiin walqabatee jiruu fi burjaajiin dhimmicha kan hojjetu qaama kam akka ta'e irratti jiru dhimma galiiti. Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa keessatti sirna bulchiinsa gibiraa hammayya'aa diriirsuun tajaajilamtootni tajaajila haqa qabeessa, qulqulluu fi si'aawaa akka argatan taasisuu; akkasumas yakkoota taaksii irratti raawwataman ittisuu, seeratti dhiyeessuun seerotni taaksii akka kabajaman taasisuu fi galii naannichaa guddisuuf Waajjirri Galiwwan Oromiyaa labsiidhaan hunda'eera.⁷⁴ Kaayyoo hundeeffama isaa kanas fiixaan baasuuf waajjirichi gurmaa'ina daarikteera olaanaa, abbootii alangaa akkasumas qorataa fi hojjetoota biroo ni qabaata. Haaluma kanaan, abbaan alangaa waajjirichaa yakka taaksii irratti raawwate galmee gorannoo yakkaa qorataan dhiyeessuuf qoratee ni murteessa, mana murtii aangoo qabutti himata ni bana ni falma.⁷⁵ Dhimmoota hariiroo hawaasaa galii mootummaan walqabatu kamiyyuu irratti himata hariiroo hawaasaa mana murtii aangoo qabu yokaan qaama aangoo abbaa seerummaa qabu kamittuu dhiyeessuun mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf ni hojjeta.⁷⁶ Akkuma komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa dhimmi abbaan alangaa waajjira galii irratti hojjetu dhimma taaksii waliin walqabatu qofa irratti waan ta'eef dhimma dantaa ummataa fi mootummaa ta'an kanneen biroo irratti kan hojjetu waajjira haqaati. Fakeenyaaf, dhimmoota projektii kan waajjira Maallaqaa fi Misooma Dinagdee (MMD) tiin walqabatani jiran dhimmoota Biiroon Haqaa keessatti hirmaachuun mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuudha. Qabatama yeroo ammaa jiruun garuu dhimma kana irratti Biiroon Haqaa hojjetaa kan jiruu miti.

Walumaa galatti daataan qorannoo kanaa kan argisiise akka Naannoo Oromiyaatti Biiroon Haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaatiin dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisaa akka hin jirreedha. Rakkoowwan dhimma kana akka hin hojjenne taasisaniiru jedhamanis:

- Labsiin qaamota raawwachiistuu Oromiyaa iftoomina dhabuu, kunis ifatti dhimmoota hariiroo hawaasaa waajjiraaleen yookaan dhaabbileen misooma mootummaa itti himataman yokaan himatan kamuu keessatti ni hirmaatu waan hin jenneef, abbaan alangaa yoo

⁷⁴ Labsii lakk 175/2005 labsii waajjira galiwwanii mootummaa naannoo oromiyaa hundeeessuuf bahe keewwata 6(1).

⁷⁵ Miiljalee olii kwt 18(3c)

⁷⁶ Isuma olii kwt 18(3d).

keessatti hirmaatellee qaamni itti falmaa jiru abbaan alangaa dhimma kana keessaa fedhii isa guddaa (vested interest) hin qabu jedhamee haalli itti manni murtii keessaa baasu kan jiru ta'uu isaati.⁷⁷

- Iftamina dhabuun labsichaa akkuma jirutti ta'ee rakkoo jiru furuuf waliigaltee wal hubannoo akkaataa waajjiroota mootummaa biroo waliin hojjetan irratti qophaa'uu dhabuu,
- Biiroo haqaa keessa caaseffamni dhimma hariiroo hawaasaa hojjechuuf mijataa ta'e dhabamuu, kunis dhimma hariiroo hawaasaa nama hojjetuu fi itti gaafatamummaan dhimmoota hariiroo hawaasaa dantaan ummataa fi mootummaa keessatti miidhamuu danda'u hordofuun akka adeemsi ciminaan hojjetu kan taasisuudha.⁷⁸
- Bajatni dhimma kana akka dalaganiif gargaaru dhibamuu, kunis sodaa abbaan alangaa dhimmoota hariiroo hawaasaa akka hin hojjenne taasisan keessaa akka isa guddaatti ka'a. abbaan alangaa tokko himata dhiyeessuuf yoo barbaade kaffaltiin abbaa seerummaa, yoo mo'ame kisaaraan itti muramuu danda'a, baasii ragaaf barbaachisu akkamiin kaffaluu akka danda'u irratti waan taa'e hin jiru, waajjirichis dhimma kanaaf bajata hin qabu waan ta'eef garanumaa sodaatanii dhimma hariiroo hawaasaa walumaagalatti kan dhiisan akka ta'e af-gaaffii irraa hubatameera.⁷⁹
- Dhimma hariiroo hawaasaa hojjechuun baratamuu dhabuu,
- Abbootiin alangaa dhimma hariiroo hawaasaa akka hojii idileetti ilaaluu dhabuu,
- Waajjiraaleen mootummaas ta'e dhaabbileen misooma mootummaa abbaan alangaa dhimma isaanii bakka buhee falmuufii kan danda'u ta'uu hubannoo dhabuu,⁸⁰

⁷⁷ Magarsaa laggasaa ittigaafatamaa tajaajila seeraa biiroo eegumsa fayyaa oromiyaa, gaaafa 10/4/2007 ALH. "Qaamni nuti waliin falminu waajjira keenyaa fi biiroo haqaa himataa tokkoffa fi lammaffaa goonee yeroo nuti himata dhiyeessinu mormii sadarkaa duraa irratti biiroon haqaa dhimmicha keessaa fedhii hin qabu jedhamee yeroo ka'utti labsiin 163/2003 ifatti keessatti hirmaachuu ni danda'a kwt jedhu waan hin qabneef yeroo abbaan alangaa himataa ta'uu hin danda'u jedhamee himata keessaa itti bahu akka jiru ibsuun kunimmoo dandantaan mootumma fi ummataa haala barbaadameen waliin taanee falminee kabachiisuu akka hin dandeenyeef sababa akka ta'e ibsaniiru.

⁷⁸ Af-gaaffii Asnaaqaa Giddii abbaa adeemsa hojii qorannaa yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa waajjira haqaa magaala Buraayyuu gaafa 21/4/2007, Abrahaam Abbabee gaggeessaa garee hariiroo hawaasaa MMO Shawaa Kaabaa gaafa 20/4/2007 dhimmi kun yoo xiqqaatee abbaa alangaa dhimmicha hordofu osoo bakka buusani dhimma HH akka hordofu waajjirri haqaa taasise dhimmicharratti hojjechuun akka danda'amu ibsameera.

⁷⁹ Af-gaaffii Gazzaany Shuumii abbaa adeemsa qorannaa yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa Godina Harargee Lixaa gaafa 16/4/2007, Wanduu Ayyaalehu bakk bu'aa itti gaafatamaa waajjira haqaa Aanaa Ciroo af-gaaffii gaafa 16/4/2007, Fiqaaduu Alamuu abbaa adeemsa qorannaa yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa waajjira haqaa Aanaa Giraar Jaarsoo gaafa 20/4/2007.

⁸⁰ Af-gaaffii Takattal Abbabaa, ittigaafatamaa waajjira bulchiinsa Godina Addaa Naannawaa Finfinnee gaafa 13/4/2007 ALH.

- Waajjiraaleen mootummaa akkasumas dhaabbileen misooma mootummaa dhimma isaanii dubbi fixaa qabna jechuun abbaa alangaa mariisisuu dhiisuun waliigaltee dantaa ummataa fi mootummaa miidhuu danda’u keessa seenuun kan jiru ta’uu dha.⁸¹

Rakkoowwan olitti caqasaman hanga furamanitti abbootiin alangaa hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa ummataas ta’e mootummaa abukaatoota dhuunfaatti gargaaramuun kabachiisuuf yaalii haalli itti taasisaa jiran ni mul’ata. Fakkeenyaaf, dhimma dubartootaa fi daa’immanii ilaalachisee karaa waajjira dhimma dubartootaa fi daa’immaniitiin warreen dhimma isaanii falmachuu hin dandeenyee gara waajjira haqaatti fiduun waajjirri haqaa abukaatoon bilisaan akka dhaabbatu taasisuun darbee darbee ni mul’ata.⁸² Waajjirootni mootummaa yeroo gorsa gaafatanitti dhimmoota seeraan walqabatee jiru irratti akkaataa waajjirootni itti himatan, falmaniifi tooftaa ittiin deemuu qaban irratti gorsa kennaa kan jiran ta’uun hubatameera.⁸³

⁸¹ Magarsaa laggasaa ittigaafatamaa tajaajila seeraa biiroo eegumsa fayyaa oromiyaa, Rabbirraa Mul’ataa ogeessa seeraa ejensii baballina waldaa hojii gamtaa orormiyaa gaafa 10/4/2007 ALH

⁸² Miiljalee lakkoofsa 31ffaa.

⁸³ Miiljalee lakkoofsa 29ffaa.

BOQONNAA SADI

ADEEMSA KEESSUMMESSA DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA

Boqonnaa lammaffaa keessatti dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessuu ilaalchisee aangoo Biiron Haqaa qabu irratti qabatama naannoo keenya jiruu fi muuxannoowwan adda addaa ilaaltee jirra. Boqonnaa sadaffaa kana keessatti ammoo Biiron Haqaa haala kamiin dhimmoota hariiroo hawaasaa simachuun mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu akka danda’u bal’inaan ilaalluu yaalla.

3.1. Caaseffama Biiron Haqaa fi Ramaddii Hojjetootaa

Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuuf haaldureewwan barbaachisan keessaa tokkoo, hojii kana gahumsaan hojjechuu kan dandeessisu caaseffama Biiron Haqaa qabaachuu qabu adda baasuu dha. Akka caaseffamaatti, Biiron Haqaa Oromiyaa qaama hojii hariiroo hawaasaa bal’inaan hojjechuu danda’u addatti hundeessee hin qabu. Caasaa dhimma kana abbummaan to’atu adda baasanii hundeesuu dhabuun hojiin faayidaa mootummaa fi uummataa eegsisuu, haala barbaadamuun lafa akka hin qabanne dhimmoota taasisan keessaa tokko akka ta’e daataan walitti qabame ni ibsa.⁸⁴ Bar-gaaffii walitti qabame keessaa 78% caaseffamni biiron haqaa yeroo si’anaa jiru dhimmoota hariiroo hawaasaa bal’inaa fi xiyyeeffannoon hojjechuuf mijataa akka hin taane agarsiisa. Gara fuul-duraatti, hojii kana bal’inaa fi gadi-fageenyaan hojjechuuf caaseffamni akkamii diriiruu akka qaburratti daataan walitti qabame yaada tokko utuu hin ta’iin yaadota adda addaa dhiyeesseera. Biiron Haqaa keessatti dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessu, caaseffamoota kenneen armaan gadiitti tarreeffaman keessaa akka tokkootti hundeeffamuu akka qabu daataan agarsiisa.

- ✓ Akka adeemsa tokkootti hundeesuu⁸⁵
- ✓ Akka garee tokkotti hundeesuu (Adeemsa galmeessaa fi kenna ragaa jalatti)⁸⁶
- ✓ Caaseffama jiruun itti fufuu (caaseffama jiru jijjiiruu dhiisuun abbootii alangaa gahoomsuun hojiin hariiroo hawaasaa ciminaan akka hojjetamu gochuu)⁸⁷

Harki caalaan daataa walitti qabame akka agarsiisutti, dantaa fi mirgaa uummataa fi mootummaa haala gahumsa qabuun Biiron Haqaa akka kabachiisutti, dhimmi hariiroo hawaasaa adeemsa of-danda’e tokkoon sadarkaa aanaa, godinaa fi naannootti hundeeffamuu qaba kan jedhuu dha. Fakkeenyaaf, abbootii alangaa af-gaaffii deebisan keessaa 80.9% ta’an BH keessatti qaamni dhimmoota hariiroo hawaasaa hordofu akka adeemsaatti hundeeffamuu qaba. Daataan walitti qabame adeemsa dhimmoota siivilii

⁸⁴ Fakkeenyaaf, Yimanuu Angaree, A/Alangaa Biiron , af-gaaffii gaafa; Saamu’eel Boggaalee, A/Alangaa Waajjira Haqaa Godina Gujii, bar-gaaffii 22-4-2007 fi Joonii Maammuyyee, A/Alangaa Waajjira Haqaa Harargee Lixaa, bar-gaaffii gaafa 16-4-2007

⁸⁵ Fakkeenyaaf, abbootii alangaa Darajjee Tuujjubaa fi Danbere Maarremaa, af-gaaffii gaafa 12-4-2007

⁸⁶ Fakkeenyaaf, Hedatoo Fayisaa, A/Alangaa Biiron Haqaa Aanaa Shaashimaanee, af-gaaffii gaafa 20-4-2007

⁸⁷ Fakkeenyaaf, Tasfaayee Diribaa, A/Alangaa Biiron Haqaa Godina Gujii, af-gaaffii 22-4-2007

hordofu qofatti hundeessuun sababoota adda addaaf barbaachisaa akka ta'e ibsa. Sababoota sanas akka fakkeenyaatti caqasuuf⁸⁸,

- ✓ Hooggansa dhimma hariiroo hawaasaatti xiyyeeffannoo kennuuf
- ✓ Humana namaa dhimma hariiroo hawaasaa hojjetu addatti baasanii ramaduu fi yeroo gahaa kennanii hojicha hojjechuu
- ✓ Baajataa fi lojistikii barbaachisaa ta'e hunda addatti ramadanii hojicha qulqullinaan hojjechuu

Ijoo kanarratti muuxannoon ilaalame akka agarsiisutti, Biiron Haqaa Nannoo Amaaraa fi Ministeera Haqaa caseffama haraa diriirsaniiru. Akka naannoo Amaaraatti, *Adeemsa Hojii Ijoo Dhimmoota Hariiroo Hawaasaa Keessatti Kabachiisa Dantaa fi Mirga Uummataa fi Mootummaa Naannichaa* jedhamu JBAH bara 2000 hundeeffameera.⁸⁹ Hima biraan Biiron Haqaa jalatti hojiin hariiroo hawaasaa keessatti mirga uummataa fi mootummaa kabachiisaan adeemsa hojii ijoo murtii Haqaa kennisiisuurraa adda bahee of-danda'ee kan dhaabbatuu dha. Sababootni qaamni BH keessaa dhimma hariiroo hawaasaa irratti xiyyeeffatee hojjetu akka adeemsaatti akka hundaa'u taasisan hedduudha. Isaan keessaa akka fakkeenyaatti lama caqasuun ni danda'ama.

- Tajaajila walfakkaataa bakka adda addaatti kennamaa ture tajaajilamtoota haala fayyaduu fi mijatutti bakka tokkoo fi adeemsa tokko keessatti akka kennamu taasisuu,
- Kenniinsa tajaajilaa saffisaa, baasii qusataa fi dhaqqabamaa kennuun fedha tajaajilamtoota guutuu

Gama caaseffama Biiron Haqaa fi dantaa mootummaa fi uummataa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuu ilaalchisee Ministeerri Haqaa muuxannoo naannoon Amaaraa qabu fudhachuun lafa qabsiifachuurratti argama. Bifuma wal-fakkaatuun ministeerri Haqaa hojii hariiroo hawaasaa hojjechuu kan isa dandeessisu Daariktoreetii dhimma hariiroo hawaasaa of jalatti caasessuun akka adeemsa of-danda'e tokkotti caaseffamee jira. Daariktoreetiin sunis hogganaa fi hojjetoota adda addaa kan akka abbaa alangaa fi kan biroo of-jalatti qacaratee hojjechaa jira.

Armaan olitti akka ibsame, caaseffama ilaalchisee daataan walitti qabame keessaa muraasni akka agarsiisutti adeemsa dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti hojjetu qofatti hundeessuurra, akka garee guddaa of-danda'e tokkootti adeemsa galmeessaa ragaa fi kenna hayyamaa jalatti hundeessuun gaariidha

⁸⁸ Fakkeenyaaf, Xilahun Gubbanee, Tarefee Haayilee, Asaffaa Deggefu, Naano Badhaadhaa, abbootii alangaa Komishinii Farra maalaammaltummaa Oromiyaa, af-gaaffii 9-4-2007; Abdulraman Huseen, Abbaa alangaa, Waajjira Haqaa Godina Arsii Lixaa, af-gaaffii 20-4-2007

⁸⁹ Miiljalee lakkoofsa 62ffaa, fuula 31 itti fufan

kan jedhuudha. Haala kanaan daataan walitti qabame gareen jedhamu kun abbootii alangaa fi hojjetoota deeggarsaa dhuunfatti kan qabu yoo ta'e gaarii akka ta'e ibsa. Yaadni kun yaadota lamaan biroo kan walitti araarsu yoo ta'u ergaan isaas Biiroo Haqaa gahoomsuu fi baasii qusachuu of-keessaa qaba. Haala kanaan maqaan adeemsa kanaa irra-deebi'amee fooyya'uun ergaa gareewwan gurguddoo kanneen lamaan of-keessatti hammachuu danda'uun bocamuu qaba jechuudha. Qaamolee muuxannoon isaanii ilaalama (Naannoon Amaaraa fi Federaalli) filannoo isa sadarkaa tokkoffarratti caqasame waan hordofaniif biyya keessaa muuxannoo yaada kana nuuf gabbisu argachuu hin dandeenye. Haa ta'u malee, biyyoota miseensa gamtaa Awurooppaa ta'ani fi Biiroon haqaa isaanii dhimmoota yakkaa ala jiran ilaaluurratti aangoo qaban keessaa harki caalaan isaanii filannoo kana hordofu.⁹⁰

Caaseffama Biiroon Haqaa Oromiyaa gara fuul-duraatti qabaachuu qaburratti filannoon sadaffaa irratti dhiyaate akka agarsiisutti, caaseffama haaraa diriirsuun barbaaachisaa (dirqama) miti. Filannoon sadaffaan kun daataa gahumsa qabuun kan deeggarama miti; muuxannoon biyya keessaa yaada kana deeggaruus hin arganne. Moxannoowwan biyyoota ambaa keessaa garuu akka fakkeenyaatti biyya Faransaayii fi Ispeen caqasuun ni dandna'ama. Haa ta'u malee Biiroon Haqaa biyyoota kanneen akka biyyoota adeemsa yookaan garee dhimma hariiroo hawaasaa ilaalan qofatti qabanii aangoo isaan qaban bal'ina kan qabu miti. Gama biraan garuu waajjirri abbaa alangaa Biyya Biraazil dhimmoota siiviliirratti aangoo bal'aa kan qabu yoo ta'ellee adeemsa yookaan garee addaa dhimma hariiroo hawaasaa hojjetu hin qabu.⁹¹

Ramaddii abbootii alangaa fi hojjetoota deeggarsaa biroo ilaalchisee daataan naannoo Oromiyaa keessaa walitti qabame akka agarsiisutti, akkuma caaseffama waajjira haqaa ilaalchisee yaadotni adda addaa dhiyaatan ramaddiin abbootii alangaa ilaalchisees yaadota adda addaatu dhiyaate. Caaseffamni Biiroo Haqaa yeroo si'anaa jiru jijjiiramee qaamni hojii hariiroo hawaasaa baal'inaan hojjetu akka adeemsaatti yookaan akka garee tokkotti adda bahee kan hundeeffamu akkasumas caaseffamni jiru akkuma jirutti kan itti fufu yoo ta'ellee yaadotni dhiyaatan bakka gurguddaa lamatti qoodamu. Yaadotni sunis,

- ✓ Abbootii alangaa dhimma hariiroo hawaasaa hojjetan addatti baasuu⁹², fi
- ✓ Abbootii alangaa hunda dandeettii isaanii cimsuun galmee yakkaa fi hariiroo hawaasaa akka hojjetan gochuu kan jedhuu dha.⁹³

⁹⁰ Dr.Andras Zs.VARGA Ph.D, roles of the public prosecution services outside the field of criminal justice, bureau of the consultative council of European prosecutors, (Strasbourg, 2008), fuula 5; Fakkeenyaaf, Armenia, cheeki, Hangarii, Mooldovaa, Montenegro, Romaniyaa, Slovaak, Raashaa fi kkf

⁹¹The role of the prosecutor as protector of meta individual rights, civil litigation and public civil litigations; Azul America, institutional changes in the public prosecutors' office the case of Mexico, Chile and Brazil, Mexican law review, Vol. IV, No. 2, fuula 20 kan itti fufanii jiran

⁹² Fakkeenyaaf, Fiqaaduu Sobbooqaa, Hogganaa Biiroo Haqaa Oromiyaa, af-gaaffii 9-4-2007 waliin gaggeeffame

⁹³ Miiljalee lakkofsa 85ffaa

Yaadota lamaan dhiyaatan kanneen wal-bira qabnee yoo ilaallu daataan harki caalaan filannoo tokkoffaarratti dhiyaate kan deeggaranii dha. Fakkeenyaaf, bar-gaaffii 23 walitti qabame keessaa 13 abbootiin alangaa dhimma hariiroo hawaasaa hojjetan qobaatti haa ramadaman kan jedhu yoo ta'u torba (7) abbootii alangaa yakkarra hojjetan dhimma hariiroo hawaasaallee akka hojjetan gochuu wayya jedha. Bar-gaaffiin sadii ammoo gaaffii dhimma kana qulqulleessuuf dhiyaate utuu hin deebisiin bira darbeera. Yaadni sadarkaa tokkoffarratti filatame kun, hojii hariiroo hawaasaaf xiyyeeffannoo gahaa kennuuf a/alangaa dhimma kana hojjetan qofatti ramaduun barbaachisaadha yaada jedhu of-keessaa qaba. Hojichaaf xiyyeeffannoo kennuun qulqullinni hojichaa akka mirkanaa'u, hatattamaan akka hojjetamu akkasumas harcaatiin akka xiqqaatu taasisa.⁹⁴

Gama kanaan muuxannoon Naannoo Amaaraa fi Federaalaa jiru akka agarsiisutti, Biiroo haqaa keessatti qaamni dhimmoota hariiroo hawaasaa hojjetu akka adeemsaatti adda bahee hundeeffamuu ilaaltee jira. Adeemsichi ogeessota adda addaa ofiin qacarachuun hojjiisaa gaggeessa.⁹⁵ Ogeessotni sunniinis, abbaa adeemsa, abbootii alangaa, barreessitootaa fi raawwachiistota dhimmaa jedhamu. Gitni hojii kanaa sadarkaa naannoo, godinaa fi aanaatti kan jiru yoo ta'u baay'inni hojjetoota giticharratti qacaramanii bal'inaa fi dhiphina hojii bakka sana jirurratti hundaa'a. Hojjetootni kanneen hojiiwwan walitti fufiinsa qabani fi of-danda'anii dhaabbatan hojjetu; fakkeenyaaf⁹⁶, barreessitootni dhimmaa hojii galmee sivilii dhiyaatan galmeessuu, himannaa/deebii itti kennamu kompiitaraan barreessuu, galmicha abbootii alangaatti kennuu, abbootii alangaarraa fuudhanii galmeessanii kaa'uu, guyyaa beellamaa yoo gahu abbaa dabaree abbaa alangaatti kennuu fi hojiiwwan kkf hojjetu. Raawwachiistotni dhimmaa ammoo mana murtiitti galmee saaquu, waraqaa waamichaa baasuu, waraqaa waamichaa qaqqabsiisuu fi kkf hojjetu.

Ramaddii abbootii alangaa ilaalchisee filannoon sadarkaa lammaffaarratti dhiyaate akka ibsutti dhimmoota siivilii abbootii alangaa hojjetan qofatti ramadu utuu hin barbaachisin abbootii langaa hunda gahoomsuun dhimma yakkaa cinatti dhimma sivilii akka hojjetan taasisuu wayya jedha. Sababni abbootiin alangaa hundi dhimmoota sivilii fi yakkaa akka hojjetan gochuun gaariidha jedhu akka agarsiisutti gahumsa abbootii alangaa mirkaneessaa adeemuun barbaachisaa ta'uusa⁹⁷.

⁹⁴ Ejjennoo kana kan deeggaranii fi barbaachisummaa yaadichaa ibsan akka fakkeenyaatti caqasuuf, Xilahuun Mangistuu, A/Alangaa Waajjira Haqaa Godina Harargee Lixaa; Raa'eel Taaddasee, A/Alangaa Waajjira Haqaa magaalaa Amboo; Naahooma Waaqumaa, A/Alangaa Waajjira Haqaa Godina Arsii Lixaa, Maammad Hasan, A/Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Ciroo, fi kkf

⁹⁵ Tamasgeen Malaakee, abbaa adeemsa adeemsa hojii ijoo kabachiisa dantaa fi mirga uummataa fi mootummaa naannichaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatt, af-gaaffii gaafa gaafa 27-5-2007

⁹⁶ Isuma olii

⁹⁷ Miiljalee lakkoofsa 92ffaa

3.2. Simannaa Dhimma Hariiroo Hawaasaa

Qabatamni jiru akka agarsiisutti, dhimmoota hariiroo hawaasaa ofitti fuudhuu ilaalchisee yeroo baay'ee waajjirri haqaa falmii gaggeeffamaa jiru gidduu akka seenu bu'uura gaaffii dhiyaatuun waajjirri haqaa dhimmoota simataa jira. Haa ta'u malee, bakka tokko tokkootti waajjiraaleen dhimma dubartootaa fi daa'immanii dursanii waajjira haqaa wajjiin waliigaluun, waajjirri haqaa dubartootaa fi daa'imman harka qalleenyii bakka bu'anii himachuun dantaa isaanii akka kabachiisan gochuuf yaaliin taasifamaa jira. Fakkeenyaaf, waajjirri dhimma dubartootaa fi daa'immanii maallaqa walitti qabee waajjira haqaa kaa'uun waajjirri haqaa ammoo maallaqa sanaan baasii barbaachisu aguuga; deeggarsa seeraa ammoo tola kennaa jira.⁹⁸ Itti dabrales, darbee darbee miidhamtootni yakkaa beenyaa akka argataniif deeggarsa seeraa adda addaa hanga himannaa dhiyeessuutti gargaarsa akka taasisan abbootiin alangaa muraasni ni ibsu.⁹⁹

Labsiin 163/2003 kwt 22(23) irratti dhimmoota sivilii keessatti dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuun barbaachisaa ta'ee yeroo argamutti Biiron Haqaa himannaa dhiyeessuu yookaan himannaa gidduu seenuu akka danda'u qofa teechisee waan jiruuf haala dhimmootni itti simataman hin teechifne. Akkasumas, tumaa seeraa kanaas ta'e kan biroo haala Biiron Haqaa dhimmoota qabeenyaa mootummaa fi uummataa kabachiisuu akkasumas dhimmoota daa'immanii fi dubartootaa ilaallatan of-itti fudhatu ibsanii hin jiran. Kanaafuu dhimmootni dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa of-keessaa qaban hedduun daandii ifaa ta'e qabataniin gara Biiron Haqaa dhufaa hin jiran. Ifa ta'uu dhabuun haala simannaa kun ammoo dhimmootni yerootti gara waajjira haqaatti geeffamuun yaada furmaataa fi deeggarsa seeraa barbaachisaa ta'e akka hin arganne taasisaa jira. Haalli kun dhimmoota dantaa fi mirgi mootummaa fi uummataa kunuunsa gahaa akka dhabu taasisan keessaa isa ijoo tokkoodha.¹⁰⁰ Hima biraan, waajjiraaleen mootummaa yeroo baay'ee adeemsi seeraa erga harkatti babbadee booda deeggarsa kan gaafatan waan ta'eef Biiron Haqaa dirqamasaa akka hin baane akkasumas dantaa fi mirga jedhamu kana akka hin kabachiifne ta'aa jira.¹⁰¹

Gara fuul-duraatti Biiron Haqaa haala kamiin dhimmoota hariiroo hawaasaa simachuu akka qaburratti daataan walitti qabame kallattii furmaataa tokko hin agarsiisu. Yaadotni dhiyaatan bakka adda addaatti qoodamuu danda'u; isaanis, armaan gaditti ibsamaniiru.

⁹⁸ Maakiyyaa Kadir, Hooggantuu Waajjira Dhimma Dubartootaa fi Daa'immanii Aanaa Shaashimaanee, af-gaaffii 20-4-2007

⁹⁹ Fakkeenyaaf, Dirribaa Kabbadaa, A/Alangaa Waajjira Haqaa Godina Arsii Lixaa, bar-gaaffii gaafa 20-4-2007

¹⁰⁰ Fakkeenyaaf, Yimanuu Angaree, A/Alangaa Biiron, af-gaaffii gaafa 7-5-2007

¹⁰¹ Isuma olii

- Waajjiraaleen mootummaa dhimmi deegarsa seeraa isaan barbaachisu akkasumas yeroo himataman yookaan himachuu barbaadan Biiroo Haqaatti ragaa barbaachisaa ta'e dhiyeessuun dhimmi kun waajjira haqaan akka isaaniif hojjetamu taasisuu¹⁰², fi
- Waajjiraaleen mootummaa hojii seeraa kamiinuu ofiin hojjechuun dhimma mana murtii jiruu fi kan biroo isaan hordofaa jiran ilaalchisee sadarkaa irra jiran beeksisuun, deeggarsa garagaraa waajjiira haqaarraa akka argatan gochuu dha.¹⁰³
- Biiron Haqaa haala dhimma daa'immanii fi dubartootaa, miidhamtoota yakkaa fi namoota sababa umuriin jaajeef mirga isaanii kabachiisuu hin dandeenye itti simatu ilaalchisee namootni caqasaman kanneen iyyeessa ta'uu ragaa mirkaneessu fi dhimma isaanii wajjiin qabatani waajjira haqaatti dhiyeessuu qabu yaadni jedhu dhiyaateera.¹⁰⁴

Haalli simannaa dhimmootaa kanneen hariiroo Biiron Haqaa fi qaamoleen mootummaa biroon keessummeessa dhimma hariiroo hawaasaa ilaalchisee waliin qabaachuu qaban irratti kan hundaa'udha. Hima biraan, raawwii hojii qaamolee mootummaa keessatti raawwiin dhimma seeraa hundi waajjira haqaatiin akka hojjetamu gochuu fi dubbi-fixxoota qaamolee kanneen jala jiran Biiroo Haqaa jala galchuu fi galchuu dhiisuurratti ejjennoowwan jiran irratti kan hundaa'udha [dhimmi kun bal'inaan armaan gaditti ibsameera]. Haata'u malee akkuma afuura seericharraa hubatamutti, Biiron Haqaa yoo dhimmi tokko manatti isaaf dhufe malee himannaa hin dhiyeessu jechuu waan hin qabneef, dhimmota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuun barbaachisaa ta'ee yoo argame odeeffannoo kana ofiin yookaan kara qaama sadaffaa isa geenyaan ofiin himannaa saaquu yookaan himannaa gaggeeffamaa jiru gidduu seenuun falmuu ni danda'a.

Waajjira haqaan haala dhimmi hariiroo hawaasaa itti simatamu ilaalchisee muuxannoowwan Naannoo Amaaraa fi Federaalaa dhimma kanarratti ilaalaman filannoo sadarkaa tokkoffaa armaan oliirratti dhiyaate agarsiisa. Muuxannoowwan qaamolee lamaan kanneenii akka mul'isutti, waajjirri mootummaa tokko qaama biraa wajjiin waliigaltee seene raawwachuu yoo baate waajjirichi dhimma kana ragaa barbaachisaa wajjiin gara waajjira haqaatti erga. Hima biraan, waajjirri waliigaltee keessa seenee ture sun ofii isaatii wal-dhabdee uumame bifa jaarsummaatiinis ta'e himannaa m/murtiitti yookaan qaama biroo biratti dhiyeessuun furmaata barbaaduu hin deemu; haalli akkasii yeroo isa quunnamu dhimma kana waajjira haqaatti dabarsuun waajjirri isaaf akka falmu taasisa.¹⁰⁵ Biiron Haqaa utuu hin dhaga'iin qaamni mootummaa tokko himnaa nama waliigaltee raawwachuu dhaberratti kan banee yoo ta'e Biiron

¹⁰² Fakkeenyaaf, Huseen Jirruu, A/Alangaa Godina Arsii Lixaa, af-gaaffii gaafa 20-4-2007

¹⁰³ Miiljalee olii lakkoofsa 66ffaa

¹⁰⁴ Fakkeenyaaf, Dajanee Daggafuu, A/Alangaa Waajjira Haqaa Magaalaa Amboo, af-gaaffii 12-4-2007

¹⁰⁵ Miiljalee lakkoofsa 60ffaa

haqaa yookaan ministeerri haqaa gidduu seenuun dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuuf yaalii taasisa. Bifuma wal-fakkaatuun abbootiin alangaa Biyya Biraazil dhimmoota dantaa fi mirga hawaasa qaban kan akka eegumsa naannoo fi mirga shamattootaa (consumers' rights) wal-qabatee rakkoo jirurrati qorannoo gaggeessuun mirga uummataa akka waliigalaatti kabachiisuu yaalu.¹⁰⁶

Dabalataanis muuxannoo Biyya Luutiniyaa yoo fudhanne, abbaan alangaa mirgaa fi dantaan ummataa fi mootummaa kabachiisuuf himannaa hariiroo hawaasaa ni dhiyeessa.¹⁰⁷ Dhimmoota dantaa hawaawaasa bal'aa miidhan odeeffannoon karaa iyyannoo namoota mirgi isaanii miidhamee, waajjira mootummaa yookaan karaa qaama kamiyyuu yoo isa gahe dantaa hawaasaa kanaaf falmuuf aangoo fi dirqama kan qabuudha.¹⁰⁸ Seera baastuun biyya sanaa aangoo dantaa hawaasaa kabachiisuu abbaa alangaatiif kan kenne yoo ta'u, dantaan hawaasaa (public interest) maal akka ta'e garuu osoo hin ibsiin callisee bira darbe. Kanaafuu, dhimmi dhiyaatu tokko gocha faallaa dantaa ummataa yookaan mootummaati moo miti kan jedhu murteessee himata dhiyeessuun aangoo abbaa alangaati. Onkoloolessa bara 1998 waajjirri abbaa alangaa waliigalaa (prosecutor's general) caaseffama waajjira haqaa garee lamatti qoode. Gareewwan sana keessa tokko garee dhimma hariiroo hawaasaa hordofuudha.¹⁰⁹ Gareen kunis dantaan hawaasaa fi namoota dhuunfaa miidhamuu isaa ni hordofa qaamni dhimmi ilaalus miidhamuufi dhiisuu isaa gabaasa akka dhiyeessuuf ni gaafata, faayidaan hawaasaa waajjira mootummaatiin miidhameera jedhee yoo amane bu'aa odiitii akka dhiyeessaniif ni gaafata qaama miidhaa geessisses ofitti waamee dubbiisuu akka danda'u seerri waajjira abbaa alangaa irratti bahe ni ibsa.¹¹⁰

3.3. Haala Keessummeessa Dhimma Hariiroo Hawaasaa

Akkuma haala simannaa irratti rakkinni bal'aan jiru, Biiron Haqaa Oromiyaa dhimmota hariiroo hawaasaaa isa gahe haala kamiin keessummeessuu akka qabu ilaalchisee sirni diriifame hin jiru. Yeroo baay'ee erga qaamni mootummaa abbaa dhimmaa ta'e falmii keessa seenee booda deeggarsa kenna waan ta'eef, haal-dureewwan akkamii hordofaa akka jiranii fi hoordufuu akka qabanirratti daataa Naannoo Oromiyaatii walitti qabame kallattii kan agarsiisu miti. Kanaafuu ijoo kanarratti muuxannoo adda addaa ilaaluun barbaachisa dha. Haaluma kanaan, daataan Biiron Haqaa Naannoo Amaaraa irraa walitti qabame akka agarsiisutti, dhimmi hariiroo hawaasaa akka Biiricha gaheen hojjiwwan armaan gadii wal-duraa duubaan hojjeta:

¹⁰⁶ Maria T. Sadek, the new public prosecution and the efficacy of accountability mechanism, fuula, 5-10

¹⁰⁷ <http://www.prokuratos.lt/protectionpublicinterest/tabid/381/Default.aspx> kan ilaalame Bitootessa 2007 ALH.

¹⁰⁸ REPUBLIC OF LITHUANIA LAW ON THE PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE 13 October 1994 – No I-599 Vilnius (New version of the Law as of 1 May 2003) (As last amended on 27 May 2010 – No XI-855 Art.19 (1).

¹⁰⁹ <http://www.prokuratos.lt/protectionpublicinterest/tabid/381/Default.aspx> kan ilaalame Guraandhala 2007 ALH.

¹¹⁰ Miiljalee olii lakkoofsa 107ffaa kwt.19 (1) (3)).

- I. Waajjiraaleen mootummaa yookaan dhaabbileen misoomaa deeggarsa gorsa seeraa yeroo barbaadan abbaan alangaa qaama sanaaf ramadame bilbilaan yookaan qaamaan waajjiricha deemuun deeggarsa barbaachisaa ta'e kenna. Akkasumas waajjiraaleen kanneen deeggarsa barbaadan qaamaan waajjira haqaa dhiyaatanii gorsa seeraa argachuu ni danda'u
- II. Waliigaltee wixineeffamanii dhiyaatan waajjirri haqaa of-itti fuudhuun seerummaa isaanii qulqulleessuun kallattii itti fooyya'uu danda'an akeekke waajjiraa dhiyeessetti deebisa.
- III. Himannaan akka dhiyaatuuf galmeen yeroo itti ergamu Biiron Haqaa ragaan dhiyaatu guutuu ta'uusaa qulqulleeffata. Guutuu miti jedhee kan yaadu taanaan ragaan barbaachisaa ta'e hundi guutumee akka dhiyaatu qaama dhimmi ilaaluuf ajaja barreessee akka guutamu taasisa.
- IV. Galmeen ragaa barbaachisaa ta'e hundaan guutuu hin dandeenye yoo ta'ellee dhimma sana sadarkaa kanarratti hin cufu. Sadarkaa itti aanutti tarkaanfata.
- V. Himataa fi himatamaan dhiyaatanii falmii isaanii mariin akka xumurataniif Biiron Haqaa qaamolee lamaan kanneen walitti waama. Qaamolee kanneen qofa qofaatti yookaan bakka tokkootti mari'achuun wal-dhadeen gidduu isaanii jiiru karaa salphaa fi gabaabaa ta'e akka furamu gochuuf yaalii taasisa. Keessumaa ragaan dhimma kanarratti dhiyaate gahumsa kan hin qabne ta'uu hubannaan, waajjirri haqaa dhimmichi kara jaarsummaa akka xumuramuuf yaalii guddaa godha.¹¹¹ Bu'aa guddaa argamsiisaa kan jirus jaarsummaa kana akka ta'e ogeessotni af-gaaffii deebisan ni ibsu.
- VI. Wal-dhabdeen uumame jaarsummaan kan hin furamne yoo ta'e Biiron Haqaa bakka himataa bu'uun akka barbaachisummaa isaatti qaama murtii kennuuf aangoo qabu biratti galmeesaaqee falmii itti fufa. Falmii kana kan mo'ate yoo ta'e raawwiin akka itti fufu gochuun hojii falmii mana murtiitti gaggeeffamu jal-qabaa kaasee hanga xumuraatti akka abbaa dhimmaatti raawwata.
- VII. Iyyata namootni dhuunfaa dhiyeessan qulqulleessuun qaama dhimmi isaa ilaallatu bira deemuun furmaata akka argatu taasfama. Fakkeenyaaf iyyata namni namni dhuunfaan

¹¹¹ Wal-dhabdee uumame jaarsummaan furuuf Biiron Haqaa yaalii taasisu keessatti dhimmi akka gufuutti fudhatamu tokko, Biiron Haqaa himanna akka dhiyeessuuf qaamni ragaa barbaachisee ta'e erge jaarsummaa gaggeeffemurratti dhiyaachuu dhabuudha. Qaamoleen kanneen Biiron Haqaa himannaa kan hundeessuu fi falmii kan gaggeessu qofa godhanii fudhatu. (Muluu Belyee, Hooggantuu Biiron Haqaa Lixa Goojjam, af-gaaffii 27-5-2007)

tokko murtiin murtaa'e naaf hin raawwanne jedhu hanga gandaatti deemuun bakka rakkinni jiru adda baasuunn furmaatni atattamaa akka itti kenname taasifamaa jira.

- VIII. Daa'imman, dubartootnii fi namootni umuriin jaajan mirgi isaanii hariiroo hawaasaa keessatti kan sarbame ta'uu yoo ibsan, waajjirri haqaa xalayaa harka-qalleenyii ta'uu isaanii agarsiisu waajjira bulchiinsa gandaarraa barreeffamu isa geenyaan bakka isaanii bu'ee himachuu yookaan deebii dhiyeessuu ni danda'a.

Haala keessummeessa dhimma dhiyaatee ilaalchisee muuxannoon Naannoo Amaaraa akka agarsiisutti, dhimmi tokko waajjiratti yoo dhiyaatu abbootiin alangaa paanaaliin dhimmicha ilaaluun ragaa dhiyaate madaalu. Itti dabalees, A/alangaa galmeen sun itti kenname tokko-shanee isaa wajjiin gadi qabee irratti mari'achuun dhimmichi akka bilchaatu taasisa. Kanaafuu, A/alangaa hundi dhimma dhiyaatu kamirratti hubannoo gahaa waan qabaniif abbootii A/alangaa dhimma siiviliirra hojjetu kamiyyuu guyyaa beellamaa m/murtiitti dhiyeessuu danda'a.¹¹² Itti dabalees, murtiin erga kennamee booda mariin kan itti fufu yoo ta'u, kaayyoon marichaas hojii hojjetame gamaggamuun hanqinaa fi milkaa'ina jiru adda baasuun hojii fuul-duraaf kallattii furmaataa kaa'u.

3.4. Hariiroo Biiron Haqaa Qaamolee adda addaa wajjiin qabaatu

Hojii dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuuf Biiron Haqaa qaamolee dhimmi ilaallatu hundaa wajjiin hidhata qabaachuu qaba. Gama kanaan Naannoo Oromiyaatti qaamoleen adda addaa Biiron Haqaa wajjiin hariiroo garagaraa uumuurratti argamu. Fakkeenyaaf, Biiron Haqaa waajjiraalee mootummaa adda addaa wajjiin waliigaltee wal-hubannoo (memorandum of understanding) uumuu yaaluu, fi naamusaa fi dandeettii dubbi-fixxoota waajjiraalee kenneenii gabbisuuf jecha hojii leenjii kennuu fi marii waliin gaggeessuu raawwataa jira.¹¹³ Yaaliin taasifame sunis sadarkaaa naannoo qofatti kan daangeffame waan ta'eef waajjirri haqaa godinaa fi aanaa qabatamaan hojii hariiroo jedhame kana cimsuu hojjechaa hin jiran.

Haa ta'u malee, waajjiraaleen haqaa godinaa fi aanaa qaamolee adda addaa kan akka waajjira dhimma dubartootaa fi daa'imannii, waajjira misooma maallaqaa fi dinagdee, waajjira ejensii baballina waldaa hojii gamtaa wajjiin yaada wal-jijjiiraa akka jiran ni ibsu. Yaadni wal-jijjiiramuu kun baayinaan sadarkaa waajjiraatti utuu hin ta'iin yaada dhuunfaa abbootiin alangaa hojjetoota waajjiraalee sanaa wajjiin taasisan

¹¹² Duraan dhimma hariiroo hawaasaa tokko kan qoratu, galmeesaa saakuu fi m/murtiitti hordofu abbaa alangaa adda bahe tokko ture; adeemsi sun hanqinni humna namaa akka uumamu waan taasiseef abbootiin seeraa hundumtuu hubannoo dhimma dhiyaaterratti akka qabaatan gochuun namni tokko galmees adda addaa qabatee m/murtii akka deemu taasifamee jira (Muluu Beliyee, Hooggantuu Biiron Haqaa Baha Goojjam, af-gaaffii 27-5-2007)

¹¹³ Fiqaaduu Sobbooqaa, Hoogganaa Biiron Haqaa Oromiyaa, fi Yimanuu Angaree, A/Alangaa Biiron , af-gaaffii gaafa 9-4-2007 fi 7-5-2007

qofarratti kan daanga'uudha jechuun ni danda'ama.¹¹⁴ Kanaafuu, haala dhimmoota qaamolee adda addaarraa itti simatamuu fi keessummeeffamu ilaalchisee hariiroo gahaan Biiroo Haqaa Oromiyaa qaamolee dhimmi ilaallatuu wajjiin hin hundeessine jechuun ni danda'ama. Dhimma hariiroo hawaasaa ilaalchisee Biiron haqaa qaamolee dhimmamtootaa wajjiin kan wal isa quunnamsiisu riqicha gaarii ijaaruu dhabuunsaa, dantaa fi mirgi mootummaa fi uummataa gama kanaan akka hin kabajamne dhimmoota taasisan keessaa isa guddaa tokko jechuun ni danda'ama. Gara fuul-duratti hariiroon jiraachuu qabu maal ta'uu akka qabu ilaalchisee daataan walitti qabame yaadota filannoo lama akka furmaataatti dhiyeessa. Yaadotni sunis,

1. Yaadni jalqabaa, Biiron Haqaa waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu'ee akka falmu seeraan aangeffamuu qaba jedha. Akka yaada kanaatti, aangoo mirgaa fi dantaa mootummaa fi uummataa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuu biiroo haqaatiif kan laate seera waan ta'eef, adeemsa seerri kun raawwatiinsa itti argatu diriirsuu kan qabu seera yoo ta'e filatamaadha. Itti dabalee, seerri qaamolee caqasaman kaneen hundarratti aangoo dirqisiisummaa waan qabuuf haayyama waajjiraalee adda addaa mirkaneeffachuun barbaachisaa utuu hin ta'iin tumaan seeraa waa'ee aangoo Biiroo Haqaa dubbatu raawwatiinsa akka qabaatu kan taasisuu dha. Adeemsi kun haala salphaa fi amansiisaa ta'een dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuu ni danda'ama.¹¹⁵ Akka adeemsa kanaatti dhimma seeraa waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misoomaa mootummaa qaban kan raawwatu waajjira haqaa yoo ta'u, waajjiraaleen kaneen dhimmi yeroo isaan quunnamu yerootti waajjira Haqaa beeksisuun ragaa barbaachisaa ta'e dhiyeessuu qabu.
2. Yaadni lammataa, Biiron Haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuuf waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa wajjiin waliigaltee wal-hubannoo seenuu qaba jedha.¹¹⁶ Adeemsi kun aangoo seerri kenne hojiirra oolchuuf waliigaltee seenuun filatamaa akka ta'etti dhiyeessa. Biiron Haqaa Oromiyaa yeroo ammaa kana aangoo seerri itti kenne hojiitti jijjiiruuf qaamolee dhimmi ilaallatanii wajjiin waliigaltee wal-hubannoo seenuuf qophii adda addaa gochaa jira.¹¹⁷ Haaluma kanaan qaamoleen Biiroo Haqaa wajjiin waliigaltee seenan dhimmi seeraa

¹¹⁴ Fakkeenyaaf, Tasfaayee Dirribii, Dubbi-Fixaa Waldaa Hojii Gamtaa Godina Gujii, af-gaaffii 22-4-2007

¹¹⁵ Miiljalee lakkoofsa 102ffaa

¹¹⁶ Fakkeenyaaf, Abduraman Husen, A/Alangaa Waajjira Haqaa Godina Arsii Lixaa, af-gaaffii 20-4-2007

¹¹⁷ Fiqaaduu Sobbooqaa, Hoogganaa Biiroo Haqaa Oromiyaa, fi Yimanuu Angaree, A/Alangaa Biiroo , af-gaaffii gaafa 9-4-2007 fi 7-5-2007

yeroo isaan quunnamu yerootti Biiroo Haqaa hubachiisuun odeeffannoo fi ragaa barbaachisaa ta'e hunda dhiyeessuutu irraa eegama.

3. Dhimma daa'immani, dubartootaa, miidhamtoota yakkaa fi namoota umuriin deeme keessummeessuu ilaalchisee waajjiraalee dantaa namoota kanneenii kabachiisanii wajjiin hidhatu uumutti dabalatee hiyyummaa isaanii kan mirkaneessu waajjira bulchiinsa gandaa wajjiin hariiroo jabeessuun kan barbaachisu ta'uun ibsameera.¹¹⁸

Gara muuxannoo ilaalametti yeroo deebinu, qaamoleen mootummaa hojiin dhimmoota seeraa jechuunis, wixinee waliigaltee qopheessuu, waliigaltee uumuu, himata dhiyeessuu, deebii kennuu fi kkf yeroo isaan quunnamu kallattiin gara waajjira haqaatti akka qajeelchan Ministeerri Haqaa¹¹⁹ fi Biirron Haqaa Naannoo Amaaraa¹²⁰ seeraan tumanii jiru. Haaluma kanaan, Ministeerri Haqaa fi Biirron Haqaa Naannoo Amaaraa waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu'uun akka barbaachisummaa isaatti m/murtiitti yookaan qaamolee biroo birratti himata dhiyeessuu fi falmuun dantaa fi mirga uummataa fi mootummaa kabachiisuuf akka hojjetan seerri ifatti ni ibsa. Aangoo qaamolee kanneen bakka bu'anii dantaa fi mirga mootummaa fi uummataaf falmuu kan gonfachiise seera waan ta'eef waajjiraalee fi dhaabbilee sunniin falmiin akka gaggeeffamu ilaalchisee fedha yoo dhabanillee Ministeerri Haqaa yookaan biirron haqaa dhimmicha qaama dhimmi ilaalu biratti geessuun falmiin akka itti fufu gochuu ni danda'u; gochaas jiru.¹²¹ Seeraan bakka bu'anii waan jiraniif waraqaa bakka bu'umsaa dhiyeessuun utuu hin barbaachisin mana murtiitti dhiyaachuun falmii gaggeessaa jiru. Yeroo tokko tokko manni murtiillee, falmii gaggeeffamaa jiru gidduu waajjirri haqaa akka seenu kaka'umsa isaatii yeroo waamicha itti dhiyeessu akka jiru muuxannoon Naannoo Amaaraa ni agarsiisa. Fakkeenyaaf, dhimma hojjetaa fi hojjechiisaa ilaalchisee hojjetaan mootummaa tokko waajjirasaa yoo himatee fi wajjirichi yerootti dhimma kana waajjira haqaa beeksisuu baannaan, manni murtii dhimmicha of-harka tursuun waajjirri haqaa falmicha gidduu akka seenu waamicha dhiyeessuu danda'a. Yeroo si'anaa muuxannoo manneen murtii baay'een hordofaa akka jiran namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu.¹²²

Mata-duree kana jalatti ijoo xiyyeeffannoo barbaadu kan biraan dubbii-fixxootni waajjiraalee fi dhaabbilee adda addaa keessa jiran haala duraan jiruun itti fufuu moo Biiroo Haqaa jala galuu qabu kan jedhuudha. Dhimma kanarratti daataan Oromiyaa walitti qabame yaadota adda addaa kan dhiyeessuu dha. Yaadotni akka furmaataatti dhiyaatan sunis,

¹¹⁸ Mulugeetaa Shibbiruu, A/seeraa Mana Murtii Aanaa Liiban, af-gaaffii 22-2007

¹¹⁹ Miiljalee lakkoofsa 54ffaa, kwt 16(8 fi 9)

¹²⁰ Miiljalee lakkoofsa 39ffaa kwt 22(14 fi 17)

¹²¹ Tamasgeen Malaakee, Abbaa Adeemsaa Adeemsa Hojii Ijoo Kabachiisa Dantaa Fi Mirga Uummataa Fi Mootummaa Naannichaa Dhimmoota Hariiroo Hawaasaa Keessatt, af-gaaffii gaafa gaafa 27-5-2007; Mulugeetaa Ayyaalewu, Daarotoreetii Daratora Dhimma Hariiroo hawaasaa Ministeera Haqaa, af-gaaffii 9-4-2007

¹²² Miiljalee olii lakkoofsa 104ffaa

- Yaadni jalqabaa, gitni hojii dubbi-fixxootaaf waajjiraalee adda addaa keessatti qabamee jiru akka haqamu taasisuun hojii ogeessotni kanneen raawwatan Biiron Haqaa akka hojjetu taasisuu dha.¹²³ Akka yaada kanaatti dhimmoota hariiroo hawaasaa dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuuf, hojii kana guutummaatti Biiron Haqaa akka hojjetu taasisuun furmaata gaariidha. Yaada kana A/alangaa qofa utuu hin ta'iin dubbi-fixxootni deeggaranis jiru.¹²⁴
- Yaadni lammataa, gitni hojii dubbi-fixxootaaf waajjiraalee adda addaa keessatti qabamee jiru akka jirutti itti fufee, Biiron Haqaa dubbi-fixxootarratti to'annoo fi hordoffii barbaachisaa ta'e hunda akka gaggeessu gochuu dha.¹²⁵ Bu'uura yaada kanaatti dhimmoota hariiroo hawaasaa waajjiraaleen mootummaa adda addaa keessummeessaan maal akka ta'ee fi sadarkaa maaliirra akka jiru Biiron Haqaa beeksisuun, Biiron haqaa dhimmaa fi ogeessa seeraa sana akka to'atu gochuun dhimmoota gurguddoo ta'an ammoo ofii isaatii falmuun barbaachisaa dha.¹²⁶ Akka ogeessota af-gaaffiin waliin taasifame ibsanitti, abbootiin alangaa Biiron Misooma Maallaqaa Dinagdee fi Biiron Galii qajeelfama naamusaa abbootii alangaa idileen bulu waan ta'eef muuxannoo kana gara waajjiraalee biroottis babal'isuun, dantaa mootummaa fi uummataa kabachiisuun gaarii akka ta'e yaada dhiyeessu.
- Yaadni biroon, dubbi-fixxoota waajjiraalee adda addaa keessa jiran hunda Biiron Haqaa jala galchuunis ta'e Biiron Haqaan to'achuun ulfaataa waan ta'eef waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa cimsuun dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa akka kabachiisan gochuun filatamaa akka ta'e ibsa.¹²⁷ Bu'uura yaada kanaatti Biiron Haqaa ogeessa seeraa waajjiraalee hedduu keessa jiran to'achuuf dhama'uurra waajjira isaanii cimsuun hojii seeraa gahumsa qaban akka raawwatan dandeessisuutu caala. Bakka hubannoo yookaan dandeettii isaanii ol ta'e uumametti ammoo Biiron haqaa himannaa akka dhiyeessu yookaan himannaa keessa akka seenu gochuun kaayyoo dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa kabachiisuun ni danda'ama.

¹²³ Fakkeenyaaf, Abuduraman Husen, Abbaa alangaa WH G/Arsii Lixaa, af-gaaffii gaafa 20-4-2007; Zanbaabaa Taaddasee, Hoogganaa Waajjira Haqaa Magaalaa Amboo, af-gaaffii 12-4-2007

¹²⁴ Miiljalee lakkoofsa 19ffaa

¹²⁵ Fakkeenyaaf, Yimanuu Angaree, Abbaa Alangaa BH, af-gaaffii 7-5-2007; Kidaanee Shiferaa, A/Alangaa WH aanaa liiban af-gaaffii 22-4-2007

¹²⁶ Fakkeenyaaf, Terefee Haayilee, A/Alangaa Komishinii Farra Malaammaltummaa Oromiyaa, af-gaaffii 10-4-2007

¹²⁷ Miiljalee olii lakkoofsa 99ffaa

Kana malees yeroo ammaa illee dhuunfaanis ta’u kan hojjetaa jiru gorsa seeraa dubbi fixxoota waajjiraalee mootummaatiif kennuun dantaa ummataa fi mootummaa akka kabachisaniif kennuun tooftaa ittiin dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisan kan biiroo haqaa irraa eeggamuudha.

Ijoo kanarratti muuxannoo bakka biraa jiru ilaaluuf, akka naannoo Amaaraatti waajjiraalee haala hojii isaanii irraa ka’uun addatti dubbi fixaa mataa isaanii qanan irraa kan hafe waajjirri kamiyyuu gita hojii dubbi-fixaa kan hin qabne waan ta’eef ogeessota kanneen qacarachuu hin danda’an. Haa ta’u malee, waajjiraleen tokko tokko adeemsa seeraa guyyaa guyyaan waajjira isaanii quunnamu ilaalchisee nama gorsa seeraa isaaniif kennu qacarachuu kan danda’an yoo ta’u, ogeessi gacarama kun garuu hojii wixinee waliigaltee hojjechuu, himata dhiyeessuu yookaan deebii kennuu hin hojjetu. Dhaabbileen misoomaa mootummaa garuu dubbi-fixxoota dhuunfaatti qacarachuu ni danda’u; ogeessotni kanneenis hanga qarshii 150,000tti falmuu kan danda’an yoo ta’u dhimma maallaqa caqasame kanaa ol qabu ammoo waajjira haqaatu dhaabbaticha bakka bu’ee falma.

Hariiroo Biiron Haqaa fi qaamoleen biroo waliin qaban ilaalchisee muuxannoon naannoo Amaraa fi Federaalaa akka mul’isanitti, waajjirri haqaa waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu’ee falmii gaggeessuu qofa utuu hin ta’iin deeggarsa seeraa kan akka gorsaa seeraa yeroo yerootti kennuu ni raawwata. Hojii kana gahumsaan raawwachuuf Biirichi a/alangaa tokko waajjira lama yookaan saditti ramaduun torbanitti al tokko yookaan lama waajjiricha deemuun deeggarsa seeraa barbaachisu kamiinuu akka kennan taasisaa jira.¹²⁸ Waajjirri deeggarsa seeraa barbaadu kamiyyuu bilbilaan yookaan qaamaan waajjira haqaa deemee deeggarsa seeraa barbaadu argachuu ni danda’a.

3.5. Baasii Dhimoota Hariiroo Hawaasaa Keessummeessuuf Barbaachisu

Dhimoota hariiroo hawaasaa keessatti waajjirri haqaa dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa akka hin kabachiifne sababoota taasisan keessaa tokko baajata baasii adda addaaf oolu dhabuu akka ta’e namootni af-gaaffii fi bar-gaaffii deebisan hundi ni ibsu.¹²⁹ Akka naannoo Oromiyaatti ijoo kana ilaalchisee seerri tumamees ta’e hojimaatni qabatamaan itti hojjetamu hin jiru. Kanaafuu haala adeemsa baasii keessummeessa dhimmaa ilaalchisee muuxannoo naannoon biraa qabu ilaaluun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan, muuxannoon Naannoon Amaaraa ijoo kanarratti yoo ilaalle, keessummeessa dhimma hariiroo hawaasaa ilaalchisee mootummaan baajata waan ramaduuf baasii hojii gaggeessuuf barbaachisu baay’een waajjira haqaatiin haguugama. Fakkeenyaaf, kaffaltii ragootaaf raawwatamu, baasii geejjibaa,

¹²⁸ Miiljalee olii lakkoofsa 121ffaa

¹²⁹ Fakkeenyaaf, Damisi Asfawuu, Abbaa Alangaa Godina Gujii, bar-gaaffii gaafa 22-4-2007 guutame; Yimanuu Angaree, Abbaa Alangaa Naannoo, af-gaaffii gaafa 7-5-2007

miindaa fi durgoo hojjetaa, baasii fi kisaaraa falmii keessatti mudatu fi kkf waajjira haqaatu kaffala.¹³⁰ Gara biraatiin baasii ragaa walitti qabuuf bahu kan akka barreeffamoota adda addaa barreessuu, galagalcha fudhachuu, afaan hiikuu fi kkf bahu waajjira mootummaa yookaan dhaabbata misoomaa mootummaa dhimmi isaa keessummeeffamaa jirutu haguuguuf dirqama qaba.¹³¹ Muuxannoon armaan olii hanqina gama seeraa fi hojmaataan naannoo Oromiyaa keessa jiru dhimma kanaan walqabatani mullatan furuu keessatti gumaacha guddaa qaba jennee amanna.

¹³⁰ Qajeelfama raawwii hojii dhimmoota hariiroo hawaasaa (2001), lakkoofsa 19(5)

¹³¹ Isuma olii lakkoofsa 19(1)

BOQONNAA AFUR

YAADA GUDUNFAA FI FURMAATAA

4.1. Yaadaa Gudunfaa

Mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuun gahee hojii Biiroo haqaa (ministeera haqaa) keessaa isa tokko akka ta'e labsiilee qaamota raawwachiistuu mootummaa federaalaas ta'e kan mootummaa naannolee hundeessuu fi hojii isaanii murteessuuf bahan ni ibsu. Dantaa kanas dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti hirmaachuun akka kabachiisan labsiileen kunniin ifatti kaa'aniiru.

Hata'u malee, Biiron Haqaa Oromiyaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuu ilaalchisee hojii baay'ee hojjechaa akka hin jirre daataan waajjira haqaa fi qaamolee adda addaa irraa funaaname ni agarsiisa. Biiron Haqaa dhimmota hariiroo hawaasaa bifa bal'ina qabuun akka hin hojjenne sababoota taasisan keessaa tokko iftoomina dhabuu labsii aangoo kana waajjirichaaf kennuudha. Labsiin 163/2003 kwt 22(23) jalatti Biiron Haqaa mirgaa fi dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuun *barbaachisaa ta'ee yommuu argamu* himata hariiroo hawaasaa ni dhiyeessa, gidduu seenuun ni falma jedha. Tumaan keewwata kanaa waajjirri haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa akkamii akka hojjetuu fi haalli akkamii yoo mudate himata dhiyeessuu yokaan gidduu seenuu akka danda'u ibsu ilaalchisee iftoomina hin qabu. Itti dabalees, labsichi BH himata ni dhiyeessa, falmii gidduu seenuunis ni falma tumaa jedhu kan qabu yoo ta'ellee hojii keessatti BH waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu'ee moo waajjiraalee/dhaabbilee sana waliin ta'ee akka himataa lammaffaatti dhiyaachuu akka qaburratti ogeessotni seeraa ejjennoo adda addaa utuu qabatani mul'ata. Ejjennoo adda addaa jiraachuun kun ammoo kaayyoon seerichaa akka jirutti raawwatiinsa akka hin arganne dhimmoota taasisaa jiran keessaa isa tokkoodha jechuun ni danda'ama.

Biiron Haqaas qajeelfamas ta'e waliigaltee wal-hubannoo akkaataa dhimmi hariiroo hawaasaa hojjetamu irratti baasuu dhabuun isaa hanqinni labsichaa akka hin furamne taasiseera. Abbaan alangaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti hirmaachuu dhabuun ammoo qisaasamni qabeenya mootummaa fi ummataa akka hin hir'anne taasisaa akka jiru namootni af-gaaffi deebisan baay'een akeekaniiru. Akkasumas, dhimmoota mirga dubartootaa, daa'immanii, miidhamtoota yakkaa, qabeenya mootummaatiinis walqabatee jiru kabachiisuurratti hojiin waajjiraaleen haqaa hojjetaa jiran muraasa akka ta'e ogeessotni waajjirichaa fi kan biroo ni ibsu. Waajjirri haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa haala bal'ina qabuun akka hin hojjenne sababootni taasisan kan biraan hanqina hubannoo waajjiraalee mootummaa fi dhaabbile misooma mootummaa akkasumas abbootii alangaa bira jiruudha. Waajjiraalee fi dhaabbileen eeraman kanneen waajjirri haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf aangoo akka qabu hubannoo gahaa waan hin qabneef dhimma isaanii gara waajjira haqaatti hin fidan. Waajjiraaleen muraasni ammoo dhimmi isaan keessummeessaa jiran erga karaa irra ka'atee

booda gara waajjira haqaa waan fidaniif waajjirri dantaa jedhame kana kabachiisuutti hin jiru. Gama biraatiin immoo abbootiin alangaa muraasni dhimma hariiroo hawaasaa akka hojii dabalataatti yaada ilaalu of keessaa waan qabaniif dhimmi hariiroo hawaasaa waajjira haqaatiin bal'inaan akka hin keessummeeffamne ta'aa jira.

Biiron Haqaa Oromiyaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa akka kabachiisuuf labiin gahee hojii qaamolee haqaa tumu aangoo kan gonfachiise yoo ta'ellee, adeemsi raawwii aangichaa garuu seeraanis ta'e sirna biraatiin hin diriirfamne. Adeemsi raawwii aangoo ijoowwan hedduu kan aguuguudha; fakkeenyaaf, caaseffama waajjiraa, ramaddii ogeessotaa, haala simannaa fi keessummeessa dhimmaa, fi haalaa fi madda baasii of-keessatti hammachuu ni danda'a. Haaluma kanaan, hojiiwwan hariiroo hawaasaa bal'inaan akka keessummeessutti caaseffamni waajjirichaa maal ta'u akka qaburratti daataan walitti qabame ejjennowwan adda addaa calaqqisiisa; isaanis, caaseffamni jiruu akkuma jirutti itti haa fufu, waajjira haqaa keessatti qaamni dhimma hariiroo hawaasaa keessummeessu akka deemsaatti yookaan gareetti haa hundeeffamuu kan jedhanii dha. Harki caalaan daataa walitti qabamee akka agariisutti, hojii hariiroo hawaasaa bal'inaa fi qulqullinaan hojjechuuf qaamni dhimma hariiroo hawaasaa waajjira haqaa keessatti hojjetu akka adeemsaatti caaseffamuu qaba jedha. Muuxannoon mootummaa Federaalaa fi Naannoo Amaaraa ilaalaman akka mul'isanittis, qaamni hojii kana hojjetu akka adeemsaatti sadarkaa naannoo hanga aanaatti diriirfame kan jiru ta'uu isaati.

Bifuma wal-fakkaatuun, haala ramaddii fi qacarrii hojjetoota dhimma hariiroo hawaasaa hojjetan ilaalchisee daataan walitti qabame yaadota filannoo lama kenna. Isaanis, hojjetoota hojii kana hojjetan qofatti baasanii ramaduu (qacaruu) fi abbootiin alangaa hundi dhimmoota yaakaa fi hariiroo hawaasaa wal-qixa akka hojjetanitti leenjii fi hubannoo adda addaa uumuun gahoomsuun barbaachisaadha jedhu. Daataa harki caalaan akka agarsiisutti akkasumas hojichatti xiyyeeffannoo barbaachisu kennuuf abbootii alangaa dhimma hariiroo hawaasaa hojjetan qofatti ramaduun filatamaa akka ta'e teechisa. Muuxannoon Federaalaa fi Naannoo Amaaraas ejjennoo kana deeggara.

Dhimmootni hariiroo hawaasaa haala kamiin gara waajjira haqaatti dhiyaachuu akka qaban yookaan waajjirri haqaa dhimmoota kanneen haala kamiin simachuu akka qabu ilaalchisee labiin aagoo dhimma hariiroo hawaasaa ilaalu Biiron Haqaa gonfachiisu hin ibsu; yaada kallattii furmaataa agarsiisus of-keessaa hin qabu. Kanaafuu dhimmootni dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa of-keessaa qaban hedduun sirnaan gara Biiron Haqaa dhufaa hin jiran. Ifa ta'uu dhabuun haala simannaa kun ammoo dhimmootni yerootti gara waajjira haqaatti geffamuun yaada furmaataa fi deeggarsa seeraa barbaachisaa ta'e akka hin arganne sababoota taasisaa jiran keessaa isa guddaa tokkoo dha. Gara fuul-duraatti dhimmootni hariiroo hawaasaa haala kamiin gara waajjira haqaa dhufuu akka qaban ilaalchisee daataan

walitti qabame, akka waliigalaatti, yaadota furmaataa adda addaa dhiyeesseera. Yaadni tokkoffaan, waajjiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misoomaa mootummaa dhimmi seeraa kamiyyuu (gorsa seeraa, wixinee waliigaltee qopheessuu, himachuu fi himatamuu) yeroo isaan quunnamu waajjira haqaatti dhiyeessuun waajjirri haqaa abbummaan akka irratti hojjetu gochuu dha. Yaadni lammaffaan, waajjiraalee fi dhaabbileen misoomaa mootummaa dhimma seeraa isaan quunnamu kamiinuu ofii isaaniitiin akka gaggeeffatan ta'ee sadarkaa irra jiran waajjira haqaatti beeksisuun dhimmoota dandeettii isaanii ol ta'e ammoo waajjirri haqaa akka keessummeessuu gochuun barbaachisaadha jedha. Waajjiraalee fi dhaabbileen eeraman dhimmootni seeraa isaan keessummeessaa jiran sadarkaa maalirra akka jiruu ibsuu fi dhimmoota keessummeessuuf isaan rakkisu qofarratti deeggarsa waajjira haqaa akka gaafatan gochuun dantaan mootummaa fi uummataa haala barbaadamuun akka hin kabajamne taasisuu danda'a. Itti dabalees yaadni kun hojimaata yeroo ammaa kana hojjetamaa jirurraa garagarummaa guddaa waan hin qabneef rakkoowwan qabatamaan jiru daguugee ni maqsa jechuun rakkisaadha. Muuxannoon Naannoo Amaaraa fi Federaala jirus yoo ilaalle yaada furmaataa sadarkaa tokkoffaarratti dhiyaatee wajjiin kan deemuudha.

Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa mirkaneessuu keessatti hojiiwwan hojjetamuu qaban Biiron Haqaa hanga yoonatti adda baafatee hin jiru. Ijoo kanarratti muuxannoon biyya keessaa fi alaa ilaalaman akka mul'isanitti, waajjirri haqaa qaamolee dhimmi ilaallatuuf gorsa seeraa kennuu, wixinee waliigaltee qopheessuu, wixinee waliigaltee qophaa'e gulaaluu, wal-dhabdeen uumaman jaarsummaan akka xumuraman gochuu, waajjiraalee fi dhaabbilee dhimmi ilaalu bakka bu'ee himata dhiyeessuu fi deebii kennuun akkasumas mirga seeraa namootni deeggarsa addaa barbaadan qaban himannaa dhiyeessuun, mirga isaan murtiin argatan ammoo qaama murticha raawwachiisuu wajjiin ta'uun akka kabajamu taasisa.

Adeemsa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessu keessatti Biiron Haqaa qaamolee adda addaa wajjiin walitti dhufa. Fakkeenyaaf, waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa Biiron Haqaa bakka bu'ee hojjetu, fi qaamolee waajjiraalee fi dhaabbileen eeramanii wajjiin wal-dhaban, qaamolee murtii kennan, qaamolee murtii raawwachiisan fi namoota dhuunfaa dhimmi isaanii keessummeeffamu caqasuun ni danda'ama. Hariiroon jalqabatti xiyyeeffannaa barbaadu, Biiron Haqaa dhimmoota waajjiraalee adda addaa ofitti fuudhee keessummeessuu fi qaama dhimmi ilaallatu biratti dhiyeessuun murtii akka argatu gochuu kan isa dandeessisu aagoo seeraan moo waliigalteen aangeffamuu qaba kan jedhuudha. Ijoo kanarratti labsiin 163/2003 iftoomina waan hin qabneef qaamoleen adda addaa waajjirri haqaa, waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu'ee himachuu hin qabu jechuun himannaa keessaa bakki itti baasan ni jira. Rakkoo kana walitti fufiinsaan furuuf Mootummaan Federaalaa fi Naannoo Amaaraa bifa ifa ta'een waajjirri haqaa qaamolee caqasaman sana

bakka bu'uun dhimmoota isaanii keessummeessuu akka danda'u labsiin tumanii jiru. Kanaafuu, dhimmoota dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa wajjiin wal-qabatan qaama dhimmi ilaaluu wajjiin jaarsummaan fixuu, qaama barbaachisaa ta'etti dhiyeessanii murteessisuu fi murtii kenname qaama raawwachiisu waliin ta'uun raawwachiisuuf aangoo guutuu gonfataniiru jechuu dha.

Dhimmoota hariiroo hawaasaa haala barbaadamuun keessummeessuuf maallaqni barbaachisaa dha. Yeroo ammaa kana hojii hariiroo hawaasaa keessatti waajjirri haqaa dantaa mootummaa fi uummataa akka hin kabachiifne sababoota taasisan keessaa baasiin rakkoo isa guddaadha. Gama kanaan muuxannoo Naannoo Amaaraa yoo ilaalle, waajjirri haqaa fi waajjirri mootummaa yookaan dhaabbileen misoomaa mootummaa haala kamiin baasii hojiif barbaachisu qooddachu akka qaban qajeelfamaan tumatanii jiru. Haaluma sanaan, baasii harka caalaa waajjirri haqaa kan aguuguu yoo ta'u baasii ragaa dhiyeessuu wajjiin wal-qabatanii jiran ilaalchisee ammoo waajjirri dhimmi isaa keessummeeffamaa jiru akka baasu ta'eera.

4.2. Yaada Furmaataa

Keewwatni 22(23) labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa naannoo oromiyaaa irradeebiidhaan gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahee dhimmoota hariiroo hawaasaa BH keessummeessuu qabuu adda baasuu fi yeroo kamitti himata dhiyeessuu yookaan falmii gidduu seenuu akka qabu akkasumas gita bakka bu'ummaa fi/yookaan maqaa isaatiin himata dhiyeessuu yookaan gidduu seenuu kan danda'u ta'uusaa ilaalchisee iftoomina waan hin qabaneef haala salphaatti hubatamuu fi hojjiirra ooluu danda'uun irra deebiin akka fooyya'u taasisuun barbaachisaadha.

Hanga seerichi fooyya'utti dantaa ummataa fi mootummaa kabachiisuuf Biiron Haqaa qaamolee dhimmi ilaallatuu wajjin waliigaltee wal-hubannoo mallatteessuu fi qajeelfama raawwii hojii dhimma hariiroo hawaasaa qopheessuun hojjiirra oolchuun rakkoo qabatamaan jiru kana furuuIrratti hojjechuun gaarii ta'a.

Aangoo biiron haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaarratti qabuu fi haala raawwii isaa ilaalchisee hubannoo abbootiin alangaa qaban leenjii adda addaa kennuun gabbisuun barbaachisaa dha. Bifa wal-fakkaatuun, dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa mootummaa kabachiisuu ilaalchisee walitti dhufeenyaa fi garagarummaa aangoo waajjiraaleen adda addaa kan akka Komishinii Naamusaa fi Farra Maalaammaltummaa fi waajjira galiwwanii qaban irratti leenjii hubannoo cimsu abbootii alangaatii fi hojjettoota waajjiraalee eeraman kanneeniif kennuun barbaachisaadha. Itti dabalees, hanqina hubannoo waajjiraalee fi dhaabbileen misooma mootummaa aangoo waajjira haqaa irratti qaban furuuf Biiron Haqaa hubannoo qaamolee kanneenii waltajjiwwan adda addaa qopheessuun furuu qaba.

Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti Biiron Haqaa dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa haala xiyyeeffannoo, qulqullinaa, bal'ina qabuu fi harcaatii hambisuun danda'amutti qaama hojii kana

abbummaan hojjetu sadarkaa naannoo hanga aanaatti waajjira haqaa keessatti akka adeemsaatti caasessuun barbaachisaa dha.

Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga uummataa fi mootummaa kabachiisuun hojii bal'aa fi guddachaa adeemu waan ta'eef, qulqullina hojii fi itti gaafatamummaa hojjetootaa mirkaneessuuf abbootiin alangaa fi hojjetootni biroon adeemsa kanaaf qofatti akka qacaramni hojjetan gochuun filatamaa dha. Dhimma bajataan walqabatee rakkoon akka hojii kana hin hojjenne taasisa ture adeemsichi kan hundaa'u yoo dhimma hojii isaanii gaggeessuufi bajatni barbaachisu walumaan ramadamuufii qaba. Fkn dhimma mindaa, durgoo adda addaa fi baasiwwan hojichaaf barbaachisan kan ittiin raawwatamu ilaalchisee furmaatni gama mootummaa naannoo oromiyaatiin kennamuun murteessaadha.

Haala dhimmootni gara waajjira haqaatti dhufan ilaalchisee, waajiraaleen mootummaa fi dhaabbileen misoomaa mootummaa dhimma seeraa isaan quunnamu kamiinuu gara waajjira haqaatti akka dhiyeessan yoo ta'e waajjirri haqaa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi dantaa uummataa fi mootummaa sadarkaa barbaadamutti akka mirkaneessu gochuun ni danda'ama. Gama kanaan, saffisa dhimmootni itti keessummeeffaman dabaluu fi baay'ina dhimmootaa waajjira haqaarraa xiqqeessuuf, ulfaatina dhimmootaarratti hundaa'uun falmiiwwan waajjirri haqaa gaggeessuu qabu yoo murteeffame filatamaa akka ta'e muuxannoon adda addaa waan mul'isuuf Biiron Haqaa bifuma kanaan itti adeemuun barbaachisaadha. Itti dabalees, waajjirri haqaa hojii kana bal'inaan hojjechuu akka danda'utti haala odeeffannoon namoota dhuunfaa fi qaamolee adda addaarraa isa gahuu danda'u diriirsuun barbaachisaa dha.

Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti dantaa fi mirga mootummaa fi uummataa mirkaneessuuf, hojiiwwan hojjechuu qaban sirriitti adda baasanii lafa kaa'uun barbaachisaa dha. Haaluma kanna, Biiron Haqaa qaamolee dhimmi ilaallatuuf hojiiwwan akka gorsa seeraa kennuu, wixinee waliigaltee qopheessuu, wixinee waliigaltee qophaa'e gulaaluu, wal-dhabdeen uumaman jaarsummaan akka xumuraman gochuu, waajjiraalee fi dhaabbilee dhimmi ilaalu bakka bu'ee himata dhiyeessuu fi deebii kennuu akkasumas mirga seeraa namootni deeggarsa addaa barbaadan qaban himannaa dhiyeessuun, mirga isaan murtiin argatan ammoo qaama murticha raawwachiisuu wajjiin ta'uun akka kabajamu hojiiwwan taasisan hojjechuun barbaachisaa dha.

Adeemsi keessummeessa dhimmootaa milkaa'aa akka ta'utti hariiroo Biiron Haqaa qaamolee adda addaa wajjiin qabaachuu qabuu fi akka waliigalaatti dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessuuf aangoo inni qabu haala ifa ta'een ibsuun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan, Biiron Haqaa waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka bu'ee fi/yookaan maqaa isaan dhimma isaanii

keessummeessuu, qaama murtii kennu birratti dhiyeessuun murtii akka argatu gochuu fi kkf hojjechuu kan danda'u ta'uusaa haala salphaatti hubatamuu bifa danda'uun seerri ifatti tumuun gaariidha.

Hojii hariiroo hawaasaa waajjirri haqaa hojjetu haala barbaadamuun akka gaggeeffamutti baasii hojichaaf barbaachisu qaama kamiin akka aguugamu adda baasuun filatamaadha. Haaluma kanaan, Biiron Haqaa baasii hojii kanaaf barbaachisu kamiin waajjirri haqaa akka aguugu akkasumas baasii kamiin ammoo qaamni dhimmi isaa ilaalamaa jiru akka aguugu ilaalchisee qajeelfama baasee hojiirra oolchuun barbaachisaa ta'a..

WAABIIWWAN

I. Kitaabota, barruulee fi seerota.

- (Dr.Andras Zs.VARGA Ph.D, Roles of the Public Prosecution Services Outside the field of criminal justice, Bureau of the consultative council of European prosecutors, (Strasbourg, 2008)
- Seera adeemsa falmii hariiroo hawaasaa impaayera Itoophiyaa bara 1965
- Labsii seera maatii fooyya'ee bahe labsii lakk 213/2000
- Labsii Seera Maatii Naannoo Oromiyaa Lakk. 65/1995
- Proclamation No. 691/2010, Definition of Powers and Duties of the Executive Organs of the Federal Democratic Republic of Ethiopia
- Labsii lakk 163/2003, labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa naannoo Oromiyaa irra deebiidhaan gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe
- Proclamation No.185 Of 1961criminal Procedure Code Of Ethiopia
- Manuel Pinheiro Freitas (2012), the role of public prosecutor as protector of metaindividual rights
- Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2014
- Biiroo Haqaa Mootummaa Naannoo Amaaraatti sanada Jijjiirama Adeemsa Hojii dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi faayidaa mootumma fi ummata naannichaa kabachiisuu
- Labsii komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe labsii lakk 175/1995
- Labsii lakk 175/2005 labsii waajjira galiwwanii mootummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe
- Labsii lakk 177/2005 labsii to'annoo faalama naanno OromiyaaProclamation no. 300/2002, environmental pollution controls
- Maria T. Sadek, the new public prosecution and the efficacy of accountability mechanism
- Republic Of Lithuania Law On The Public Prosecutor's Office 13 October 1994 – No I-599 Vilnius (New version of the Law as of 1 May 2003) (As last amended on 27 May 2010 – No XI-855
- <http://www.prokurat.os.lt/protectionpublicinterest/tabid/381/Default.aspx>

- The role of the prosecutor as protector of meta individual rights, civil litigation and public civil litigations; Azul America, institutional changes in the public prosecutors' office the case of Mexico, Chile and Brazil, Mexican law review, Vol. IV, No. 2,
- <http://akilataleb.files.wordpress.com/2010/02/the-prosecution-and-the-legal-system-in-france2.pdf>).

II. Hirmaattota Qorannoo

1. Abbootii Alangaa

- Mulugeetaa Ayyaalewu..... Ministeera Haqaa
- Tamsgeen Malaakee.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Daagimaawii AGENCY.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Dassaaleny Axinaafuu.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Muluu Bayileyyeny.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Abbabee Muluu.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Hayimaanot Mangistee.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Yimanuu Angaree.....Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Fiqaaduu Sobbooqaa... ..Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Zanbaabaa Taaddasee..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Danbaraa Maaramaa..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Darajjee Tujjubaa..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Dajanee Daggafuu..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Tasfaayee Dirribii.....Godina Gujii
- Kidaanee Shifarraa..... Aanaa Liiban
- Malaakuu Kumsaa.....Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Tafarraa Wandee.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Ejjenna.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Gazzaany Shuumii.....Godina Harargee Lixaa
- Fiqaaduu Alamu.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Girmaa Tolchaa.....Godina Shawaa Kaabaa

- Wanduu Ayyaalehu.....Aanaa Ciroo
- Asnaaqaa Giddii.....Magaalaa Burraayyuu

2. Waldaa baballina Hojii gamtaa

- Tirfeessaa Masqaluu..... Godina Shawaa Lixaa
- Garramuu Daggafaa..Godina Shawaa Lixaa
- Maammoo Balaachew.....Godina Shawaa Kaabaa
- Fayyisaa Lammaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Muluu Charinnet.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Masaay Taaddasaa.....Magaalaa Burraayyuu
- Rabbirraa Mul'ataa..... Naannoo Oromiyaa
- Qaasim Hirphoo...Godina Arsii Lixaa
- Hedatootaa Fayyisaa Aanaa Shaashimaanee
- Abdulraamaan HuseenGodina Arsii Lixaa
- Barisoo Elemaa..... Godina Gujii
- Masraana Katamaa..... Godina Gujii
- Rabbirraa Mullataa.....Naannoo Oromiyaa
- Ayyaalnesh Zallaqee.....Aanaa Ciroo
- Yahaannis Geetuu.....Aanaa Ciroo
- Awwaqee Mulaatuu.....Godina Harargee Lixaa
- Oljirraa Soorii..... Godina Harargee Lixaa

3. Bulchiinsa

- Dassaalenyi ZarihuunBulchiinsa Magaalaa Amboo
- Addisuu Laggasaa..... Waajjira Pirezidaantii Mootummaa Naannoo Oromiya
- Baqqalaa NutuuBulchiinsa Godina Gujii
- Bayyanaa Kumaa..... Bulchiinsa Godina Arsii Lixaa
- Gammachuu CafariiGodina Arsii Lixaa
- Taaddasee Birruu.....Magaalaa Burraayyuu
- Charinnet Asaffaa.....Godian Shawaa Kaabaa

- Takattal Abbabaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Mabiraat Walde Amaanu'eel.....Godina Harargee Lixaa
- Masfin Markabaa.....Aanaa Ciroo
- Habtaamuu Jimaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo

4. Komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa

- Xilahuun Gabiree..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Tareffee Haayilee..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Asaffaa Daggafuu..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Naannoo Badhaadhaa..... Komishinii Farra Malaammaltummaa

5. Mana Murtii

- Huseen Jirruu.....Godina Arsii
Lixaa
- Mitikuu Sobbooqaa..... Mana Murtii Magaalaa Amboo
- Mulugeetaa Shibbiruu..... Mana Murtii Aanaa Liiban
- Ajjamaa Gaaddisaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Abdulaahii Shaafii.....Mana Murtii Godina Gujii
- Baayyisaa Soorii.....Magaala Burraayyuu
- Amsaaluu KafaniiGodina Shawaa Lixaa
- Wasanuu Jamboree..... Aanaa Shaashimaanee
- Abdurahamaan Muhaammad.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Abraam Abbabee.....Godina Shawaa Kaabaa
- Dame Kumsaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Shamanee Taaddasee.....Aanaa Ciroo

6. Dhimma Dubartootaa fi Daa'immanii

- Tarrafechi Kumalaa..... Godina Shawaa Lixaa
- Jamiilaa Sinbruu.....Godina Arsii Lixaa
- Maakiyyaa Kadir.....Aanaa Shaashimaanee
- Almaaz MasqalaaGodina Gujii

- Elsaabet Muhaammad.....Magaala Burraayyuu
- Ramlaa Rashiid.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Yoomittuu Bulchaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Fatiyaa Ahimad.....Godina Harargee Lixaa
- Masarat Abarraa.....Godina Shawaa Kaabaa
- Takkaalliny Shifarraaw.....Aanaa Ciroot

7. Waajjirra Galiwwanii

- Abagote Milee.....godina Gujii
- Geetuu Kabbaraa.....Godina Shawaa Kaabaa
- Darrasee Raggaasaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Ins. Olaanaa Tilaahun Taaddasaa.....qorataa yakka taaksii Godina Addaa N/Finfinnee

8. Biiroo Bishaan, albuudaa fi inerjii Oromiyaa

- Shuumii Araarsaa.....Gaggeessaa Dhimma Seeraa Biirichaa

9. Abbaa Taayitaa To’annoo Dhaabbilee Misoomaa Mootummaa

- Dhugumaa Irreessoo.....Dirikteera Abbaa Taayitichaa

10. Waajjira Eegumsa Fayyaa

- Abbabaa TaaddasaaGodina Shawaa Lixaa
- Abbuu Magarsaa.....Godina Arsii Lixaa
- Maammadyasiin Huseen..... Godina Arsii Lixaa
- Wandimmuu Taammanaa..... Godina Gujii
- Magarsaa Laggasaa.....Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa
- Joonii Gazzuu.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Yusuuf Damisee.....Godina Harargee Lixaa
- Qinaaxii Caalaa.....Godina Shawaa Kaabaa

11. Namoota Dhuunfaa

- Ganamoo Hirphoo.....Godina Gujii

- Toliinaa Abdataa.....Godina Shawaa Lixaa
- Aliyii Abdallaa..Godina Arsii Arsii Lixaa
- Barisoo Galgaloo.....Godina Arsii Lixaa
- Boontuu Gammadaa.....Magaala Burraayyuu
- Faaxumaa Sa'id.....Aanaa Ciroom
- Dirribsaa Giddii.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Abbabee Kaasaa.....Abukaatoo dhimma namoota dandeettii hin qabnee himate

12. Action Professional’s Association for People

- Gannane Shaggaawu.....Finfinnee
- Taarik Indaalee.....Finfinnee

Miiltowwan

Bar-gaaffii fi Af-gaaffii Adda Addaa

Bar-gaaffii

I. Bargaaffii Abbootii Alangaatiif Dhiyaatan

1. Akka waajjira haqaa kanaatti Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran keessaa kanneen keessummeessitan nuuf tarreessaa.

2. Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran irratti yeroo hirmaatan gaaffii qaama biraa irraa dhiyaatuun moo kaka'umsa mataa isaantiini dha?

3. Rakkoowwan abbaan alangaa dhimmoota yakkaan alaa irratti gadi fageenyaan akka hin hirmaanne taassisan maalidha?

- a. Sirni abbaan alangaa ittiin dhimmoota biroo keessatti hirmaatu diriiree dhibamuu
- b. Yeroo dhimma yakkaa ilaaluu dhiisee kan biroo ilaalu dhabuu
- c. Qaamotni inni bakka bu'uuf abbaan alangaa hirmaachisuu dhiisuu
- d. Dhimma yakkaan alaa irratti dandeettii gahaa dhabuu abbaan alangaa

4. Gaaffii sadaffaa malee rakkoowwan biroo kan A/A'n dhimma yakkaan ala jiran sirnaan akka hin hirmaanne ni taasisa jettan tarreessaa

5. Caaseffamni abbaan alangaa yeroo ammaa jiru dhimma yakkaan ala jiran irratti akka hirmatu kan taasisuudha jettanii yaadduu?

- a. Eyyee b. Lakkii

6. Deebii keessan gaaffii 5ffaa tiif sababa tarreessaa

7. Qulqullinaan dhimma yakkaan ala jiran dalaguuf caaseffamni keessaa A/A tiif ni barbaachisa jettuu?

a. Eyyee b. Lakkii

8. Dhimma yakkaan ala jiran ilaaluuf A/A 'n caaseffamaa keessaa dhimmicha hojjetu qopheessuu moo yeroo dhimmi jiraate abbuma alangaa jiran keessaa filatanii hojjechuutu filatamaa?

9. Abbaan alangaa dhimma yakkaan alaa irratti aangoo akkamii qaba?

10. Caaseffamni abbaa alangaa yeroo ammaa jiru dhimma yakkaan ala hojjechuu akka danda'an isaan ni taasisaa?

a. Eyyee b. lakkii

I. Af-gaaffiiwwan abbootii alangaaf dhiyaatan

1. Dhimmoota yakkaan ala jiran kanneen akkamii hojjettaa jirtuu?
2. Dhimmota himmannaa yakkaa irraa maddan qofa moo dhimmoota biraa; fakkeenyaaf, faalama naannoo ilaalchisee dantaa ummataa kabachiisuuf bakka ummataa buutanii himannaa siivilii ni dhiyeessitu?
3. Hariiroo hawaasaa keessatti dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa haala kamiin kabachiisaa jirtuu?
4. Dhimmi tokko dantaa mootummaa fi uummataa qabaachuusaa haala kamiin adda baaftu? Dhimmootni kanneenis maal ta'uu danda'u (fakkeenyaaf caalbaasii, waliigaltee qaamoleen muutummaa raawwatani fi kan biroo) ni hammataa?
5. Faayidaa miidhamtoota yakkaa dhimma siivilii keessatti mirkaneessuuf hojjiwwan akkamii hojjettaa jirtuu?
6. Dhaabbilee mootummaa fi miti-mootummaa keessatti faayidaan mootummaa fi ummataa akka mirkanaa'u gochuu ilaalchisee maal raawwachaa jirtuu?
7. Dubartootnii fi daa'imman sirna haqaa biyya keenyaa keessatti hirmaatoo fi fayyadamoo akka ta'an gochuuf waajjirri kun maal hojjechaa jiraa?
8. Namoota harka qalleeyyii bakka buutanii himannaa dhiyeessuu irratti gufuuwwan isin mudatan maaltu jiraa? Dhaabbilee miti mootummaa ta'an fakkeenyaaf, APAP fi waajjiraalee mootummaa (biroo dhimma dubartoota fi daa'immanii) wajjin hariiroo fi qindoominni sin qabdan maal fakkaata?
9. Waajjiraalee mootummaaf deeggarsa tajaajila seeraa kennuu ilaalchisee milkaa'inni fi hanqinni naannoo keessan kanatti jiru maal fakkaata? Tajaajila kana haala quubsaa ta'een kennuu kan isin dandeessisu (memorandum of understanding) ni qabduu?
10. Deeggarsa tajaajila seeraa qaamolee mootummaa fi miti mootummaaf kennuu keessatti qindoominni isin dubbi fixoota waajjirichaa waliin qabdan maal fakkaata?
11. Waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka buutanii himannaa dhiyeessuu ilaalchisee wantootni milkaa'ina hojii keessanii gufachiisan maal fa'atu jiruu? (kasaara murtaa'e baasuu, gahaa ta'uu dhabuu bajataa)
12. Aangoon waajjira haqaa fi waajjira biroo (fakkeenyaaf biroo peresidaantii) iddoon itti walitti bu'u ni jiraa?

13. Waajjirri haqaa mirgaa fi dantaa mootummaa, ummataa fi namoota dhuunfaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti akka kabachiisu gochuu kan dandeessisu sirni diriire jiraa?
14. Dhimmota kana galmaan gahuuf sirni diriiruu qabu qajeeltowwan akkamii of keessatti utuu hammatee gaariidha jettuu?
15. Caaseffamni waajjira haqaa amma jiru hojii hariiroo hawaasaa haala guutuu ta'een abbaan alangaa akka hojjetu kan dandeessisuudha jettuu?
16. Dhimmota yakkaan ala jiran kan ilaalu abbaa alangaa dhimma yakkaa ilaalu moo kophaatti abbaa alangaa dhimma hariiroo hawaasaa ilaalu ramaduutu gaariidha jettu?

II. Af-gaaffiiwwan komishinii naamusaa fi farra malaamaltummaa Oromiyaatiif dhiyaatan

1. Dhimma hariiroo hawaasaa kanneen akkamii raawwattuu?
2. Dhimma hariiroo hawaasaa yakkarraa maddan qofamoo kan biraas ni hojjettu?
3. Dhimmoota hariiroo hawaasaa hojjetan kana bifa sirna qabuun gaggeessuu kan sin dandeessiisu adeemsa diriirsitan ni qabduu? Gama kanaan caaseffamni isin qabdan maal fakkaata?
4. Abbootiin alangaa dhimma yakkaa fi kan hariiroo hawaasaa hojjetan tokko moo adda addaa?
5. Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessuu ilaalchisee qindoominni isin biroo haqaa waliin qabdan maal fakkaataa?
6. Waajjirri haqaa mirgaa fi dantaa hawaasaa fi mootummaa haala barbaadamuun akka kabachiisuuf hojiin hojjetamuu qabu maali jettu?

III. Af-gaaffiiwwan Ministeera Haqaaf dhiyaatan

1. Ministeerri haqaa kun mirgaa fi dantaa mootummaa fi ummataa dhimmota yakkaan ala jiran keessatti kabachiisuuf aangoo akkamii qabaa?
2. Aangowwan seeraan barreeffamanii jiran kanneen akkamii yeroo baay'ee ballinaan hojjetaa?
3. Dantaa ummataa fi mootummaa hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf caaseffamni gama kanaan diriirsitanii jiraa?
4. Sirna diriirsitanii jirtu yoo ta'e ulaagaa fi qajeeltowwan akkamii irratti hundoftanii?
5. Abbootiin alangaa dhimmoota hariiroo hawaasaa ilaalan kanneen yakka ilaalan irraa adda bahanii jiruu?

IV. Af-gaaffiiwwan waajjira dhimma durbatootaa fi daa'immaniif dhiyaatan

1. Mirgi dubartootaa fi daa'immanii bu'uura seera biyya keenyaatiin akka kabajamu haala kamiin gochaa jirtuu? (Gorsa seeraa laachuu, himata dhiyeessuun mirga isaanii kabachiisuu)
2. Yoo hanga mana murtiitti deemuun mirga isaanii kabachiisaa jirtu ta'e adeemsa fi qajeeltowwan akkamii hordoftanii murtiin kennamu akka raawwatu taasiftuu? (Baasii jiru ofiin dandeessuu?)
3. Mirgaa fi dantaa dubartootaa fi daa'immanii kabachiisuu keessatti tajaajila gorsaa akkamii waajjira haqaa irraa argachaa jirtuu? Qindoominni isin qabdan maal fakkaata?
4. Mirga dubartootaa kabachiisuufi fayyadamummaa isaanii mirkaneessuu ilaalchisee gahee hojii keessanii fi kan waajjira haqaa gidduu garaagarummaan jiru maalidha?
5. Mirgaa fi dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadan kabaachiisuu ilaalchisee waajjirri haqaa gahee hojii itti kenname kana adeemsa kamiin hordofee yoo raawwate wayyaa? Gaman kanaan muuxannoo sin qaaddaniif ni jiraa?

V. Af-gaaffii dhaabbata APAPtiif dhiyaate

1. Dhaabbanni keessaan kun gahee hojii fi kaayyoo akkamii qabatee hojjechaa jiraa?
2. Mirgaa fi dantaa namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadaniif fi ummataa akkamiin kabachiisuuf hojjechaa jirtuu?
3. Mirgoota kana adeemsa maalii hordoftanii kabachiisaa jirtuu? Qajeeltowwan bu'uuraa adeemsa kana raawwachu keessatti hordofan maalidha?
4. Gama mirgootaa fi dantaa ummataa fi namoota dhuunfaa kabachiisuu ilaalchisee garaa garummaan isiniifi waajjira haqaa gidduu jiru maalidha?
5. Mirgaa fi dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadan kabaachiisuu ilaalchisee waajjirri haqaa gahee hojii itti kenname kana adeemsa kamiin hordofee yoo raawwate wayyaa? Gaman kanaan muuxannoo sin qaaddaniif ni jiraa?

VI. Af-gaaffiwwan abbootii seeraatiif dhiyaatan

1. Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran kanneen akkamii qabatamaan hojjechaa jiru? Keessummaa dhimmoota hariiroo hawaasaa (waliigaltee, caalbaasii, mirga namoota dhuunfaa, faalama naannoo fi kkf) keessatti mirgi mootummaa fi lammiilee akka kabajamu gochuuf akka waliigalaatti tattaaffii attamii taasisaa jiru?
2. Abbootiin langaa mirgaa fi dantaa mootummaa, ummataa fi namoota dhuunfaa deegarsa addaa barbaadan hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf himata mana murtii kanatti dhiyeessaa jiruu? Dhimmoota hariiroo hawaasaa akkamii dhiyeessu?
3. Adeemsaa fi sirna akkamii hordofanii hariiroo hawaasaa keessatti dantaa mootummaa fi lammiilee kabachiisu? Gama kanaan hanqinni mul'atu maali?
4. Murtiiwwan dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti kennaman raawwachiisuuf wantootni abbootii alngaatti akka gufuutti ka'an maalfaatu jira?

VII. Af-gaaffiiwwan Waajjira bulchiinsaa, waldaa hojii gamtaa fi waajjira fayyaatiif dhiyaatan

1. Hojii keessan raawwachuu keessatti tajaajila seera dhimma isin barbaachisu irratti qaama kam irraa argachaa jirtu? Dubbi-fixaa qabduu moo..?
2. Gama deeggarsa seeraa argachuutiin waajjira haqaa wajjiin walitti dhufeenyi keessan maal fakkaata? Deeggarsa kana akka hin arganne dhimmootni akka gufuutti ka'uu danda'an maal fa'atu jiru?
3. Tajaajila gorsa seeraa waajjira haqaarraa dhimmoota akkamii irratti argachaa jirtu? Waamicha/gaaffii waliif taasifatan irratti hundaa'uun abbaan alangaa tajaajila kana isiniif laata moo memorandum of understanding waliif mallatteessitan qabdu?
4. Deeggarsa abbaan alangaa isiniif laatu keessatti baasii adda addaa fi kasaaraa m/murtiin murteeffamu eenyutu aguuga?
5. Dantaa mootummaa fi uummataa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf abbaan alangaa adeemsaa fi sirna akkamii hordofee deemuu qaba jettu? Gama kanaan muuxannoo isin waajjira haqaaf qooddan jiraa?

WAABIIWWAN

III. Kitaabota, barruulee fi seerota.

- (Dr.Andras Zs.VARGA Ph.D, Roles of the Public Prosecution Services Outside the field of criminal justice, Bureau of the consultative council of European prosecutors, (Strasbourg, 2008)
- Seera adeemsa falmii hariiroo hawaasaa impaayera Itoophiyaa bara 1965
- Labsii seera maatii fooyya'ee bahe labsii lakk 213/2000
- Labsii Seera Maatii Naannoo Oromiyaa Lakk. 65/1995
- Proclamation No. 691/2010, Definition of Powers and Duties of the Executive Organs of the Federal Democratic Republic of Ethiopia
- Labsii lakk 163/2003, labsii qaamota raawwachiistuu mootummaa naannoo Oromiyaa irra deebiidhaan gurmeessuu fi aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe
- Proclamation No.185 Of 1961 criminal Procedure Code Of Ethiopia
- Manuel Pinheiro Freitas (2012), the role of public prosecutor as protector of metaindividual rights
- Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2014
- Biiroo Haqaa Mootummaa Naannoo Amaaraatti sanada Jijjiirama Adeemsa Hojii dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti mirgaa fi faayidaa mootumma fi ummata naannichaa kabachiisuu
- Labsii komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe labsii lakk 175/1995
- Labsii lakk 175/2005 labsii waajira galiwwanii mootummaa naannoo oromiyaa hundeessuuf bahe
- Labsii lakk 177/2005 labsii to'annoo faalama naanno Oromiyaa Proclamation no. 300/2002, environmental pollution controls
- Maria T. Sadek, the new public prosecution and the efficacy of accountability mechanism
- Republic Of Lithuania Law On The Public Prosecutor's Office 13 October 1994 – No I-599 Vilnius (New version of the Law as of 1 May 2003) (As last amended on 27 May 2010 – No XI-855
- <http://www.prokurat.os.it/protectionpublicinterest/tabid/381/Default.aspx>

- The role of the prosecutor as protector of meta individual rights, civil litigation and public civil litigations; Azul America, institutional changes in the public prosecutors' office the case of Mexico, Chile and Brazil, Mexican law review, Vol. IV, No. 2,
- <http://akilataleb.files.wordpress.com/2010/02/the-prosecution-and-the-legal-system-in-france2.pdf>).

IV. Hirmaattota Qorannoo

13. Abbootii Alangaa

- Mulugeetaa Ayyaalewu..... Ministeera Haqaa
- Tamsgeen Malaakee.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Daagimaawii AGENCY.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Dassaaleny Axinaafuu.....Biiroo Haqaa Naannoo Amaaraa
- Muluu Bayileyyeny.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Abbabee Muluu.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Hayimaanot Mangistee.....Waajjira Haqaa Godina Goojjam Lixaa
- Yimanuu Angaree.....Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Fiqaaduu Sobbooqaa... ..Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Zanbaabaa Taaddasee..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Danbaraa Maaramaa..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Darajjee Tujjubaa..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Dajanee Daggafuu..... Waajjiira Haqaa Magaalaa Amboo
- Tasfaayee Dirribii.....Godina Gujii
- Kidaanee Shifarraa..... Aanaa Liiban
- Malaakuu Kumsaa.....Biiroo Haqaa Oromiyaa
- Tafarraa Wandee.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Ejjenna.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Gazzaany Shuumii.....Godina Harargee Lixaa
- Fiqaaduu Alamuu.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Girmaa Tolchaa.....Godina Shawaa Kaabaa

- Wanduu Ayyaalehu.....Aanaa Ciroo
- Asnaaqaa Giddii.....Magaalaa Burraayyuu

14. Waldaa baballina Hojii gamtaa

- Tirfeessaa Masqaluu..... Godina Shawaa Lixaa
- Garramuu Daggafaa..Godina Shawaa Lixaa
- Maammoo Balaachew.....Godina Shawaa Kaabaa
- Fayyisaa Lammaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Muluu Charinnet.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Masaay Taaddasaa.....Magaalaa Burraayyuu
- Rabbirraa Mul'ataa..... Naannoo Oromiyaa
- Qaasim Hirphoo...Godina Arsii Lixaa
- Hedatootaa Fayyisaa Aanaa Shaashimaanee
- Abdulraamaan HuseenGodina Arsii Lixaa
- Barisoo Elemaa..... Godina Gujii
- Masraana Katamaa..... Godina Gujii
- Rabbirraa Mullataa.....Naannoo Oromiyaa
- Ayyaalnesh Zallaqee.....Aanaa Ciroo
- Yahaannis Geetuu.....Aanaa Ciroo
- Awwaqee Mulaatuu.....Godina Harargee Lixaa
- Oljirraa Soorii..... Godina Harargee Lixaa

15. Bulchiinsa

- Dassaalenyi ZarihuunBulchiinsa Magaalaa Amboo
- Addisuu Laggasaa..... Waajjira Pirezidaantii Mootummaa Naannoo Oromiya
- Baqqalaa NutuuBulchiinsa Godina Gujii
- Bayyanaa Kumaa..... Bulchiinsa Godina Arsii Lixaa
- Gammachuu CafariiGodina Arsii Lixaa
- Taaddasee Birruu.....Magaalaa Burraayyuu
- Charinnet Asaffaa.....Godian Shawaa Kaabaa

- Takattal Abbabaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Mabiraat Walde Amaanu'eel.....Godina Harargee Lixaa
- Masfin Markabaa.....Aanaa Ciroo
- Habtaamuu Jimaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo

16. Komishinii naamusaa fi farra malaammaltummaa

- Xilahuun Gabiree..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Tareffee Haayilee..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Asaffaa Daggafuu..... Komishinii Farra Malaammaltummaa
- Naannoo Badhaadhaa..... Komishinii Farra Malaammaltummaa

17. Mana Murtii

- Huseen Jirruu.....Godina Arsii
Lixaa
- Mitikuu Sobbooqaa..... Mana Murtii Magaalaa Amboo
- Mulugeetaa Shibbiruu..... Mana Murtii Aanaa Liiban
- Ajjamaa Gaaddisaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Abdulaahii Shaafii.....Mana Murtii Godina Gujii
- Baayyisaa Soorii.....Magaala Burraayyuu
- Amsaaluu KafaniiGodina Shawaa Lixaa
- Wasanuu Jamboree..... Aanaa Shaashimaanee
- Abdurahamaan Muhaammad.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Abraam Abbabee.....Godina Shawaa Kaabaa
- Dame Kumsaa.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Shamanee Taaddasee.....Aanaa Ciroo

18. Dhimma Dubartootaa fi Daa'immanii

- Tarrafechi Kumalaa..... Godina Shawaa Lixaa
- Jamiilaa Sinbruu.....Godina Arsii Lixaa
- Maakiyyaa Kadir.....Aanaa Shaashimaanee
- Almaaz MasqalaaGodina Gujii

- Elsaabet Muhaammad.....Magaala Burraayyuu
- Ramlaa Rashiid.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Yoomittuu Bulchaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Fatiyaa Ahimad.....Godina Harargee Lixaa
- Masarat Abarraa.....Godina Shawaa Kaabaa
- Takkaalliny Shifarraaw.....Aanaa Ciroot

19. Waajjirra Galiwwanii

- Abagote Milee.....godina Gujii
- Geetuu Kabbaraa.....Godina Shawaa Kaabaa
- Darrasee Raggaasaa.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Ins. Olaanaa Tilaahun Taaddasaa.....qorataa yakka taaksii Godina Addaa N/Finfinnee

20. Biiroo Bishaan, albuudaa fi inerjii Oromiyaa

- Shuumii Araarsaa.....Gaggeessaa Dhimma Seeraa Biirichaa

21. Abbaa Taayitaa To’annoo Dhaabbilee Misoomaa Mootummaa

- Dhugumaa Irreessoo.....Dirikteera Abbaa Taayitichaa

22. Waajjira Eegumsa Fayyaa

- Abbabaa TaaddasaaGodina Shawaa Lixaa
- Abbuu Magarsaa.....Godina Arsii Lixaa
- Maammadyasiin Huseen..... Godina Arsii Lixaa
- Wandimmuu Taammanaa..... Godina Gujii
- Magarsaa Laggasaa.....Biiroo Eegumsa Fayyaa Oromiyaa
- Joonii Gazzuu.....Godina Addaa Naannawaa Finfinnee
- Yusuuf Damisee.....Godina Harargee Lixaa
- Qinaaxii Caalaa.....Godina Shawaa Kaabaa

23. Namoota Dhuunfaa

- Ganamoo Hirphoo.....Godina Gujii

- Toliinaa Abdataa.....Godina Shawaa Lixaa
- Aliyii Abdallaa..Godina Arsii Arsii Lixaa
- Barisoo Galgaloo.....Godina Arsii Lixaa
- Boontuu Gammadaa.....Magaala Burraayyuu
- Faaxumaa Sa'id.....Aanaa Ciroom
- Dirribsaa Giddii.....Aanaa Giraar Jaarsoo
- Abbabee Kaasaa.....Abukaatoo dhimma namoota dandeettii hin qabnee himate

24. Action Professional’s Association for People

- Gannane Shaggaawu.....Finfinnee
- Taarik Indaalee.....Finfinnee

Miiltowwan

Bar-gaaffii fi Af-gaaffii Adda Addaa

Bar-gaaffii

II. Bargaaffii Abbootii Alangaatiif Dhiyaatan

11. Akka waajjira haqaa kanaatti Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaa ala jiran keessaa kanneen keessummeessitan nuuf tarreessaa.

12. Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran irratti yeroo hirmaatan gaaffii qaama biraa irraa dhiyaatuun moo kaka'umsa mataa isaantiini dha?

13. Rakkoowwan abbaan alangaa dhimmoota yakkaan alaa irratti gadi fageenyaan akka hin hirmanne taassisan maalidha?

- e. Sirni abbaan alangaa ittiin dhimmoota biroo keessatti hirmaatu diriiree dhibamuu
- f. Yeroo dhimma yakkaa ilaaluu dhiisee kan biroo ilaalu dhabuu
- g. Qaamotni inni bakka bu'uuf abbaan alangaa hirmaachisuu dhiisuu
- h. Dhimma yakkaan alaa irratti dandeettii gahaa dhabuu abbaan alangaa

14. Gaaffii sadaffaa malee rakkoowwan biroo kan A/A'n dhimma yakkaan ala jiran sirnaan akka hin hirmaanne ni taasisa jettan tarreessaa

15. Caaseffamni abbaan alangaa yeroo ammaa jiru dhimma yakkaan ala jiran irratti akka hirmatu kan taasisuudha jettanii yaadduu?

- b. Eyyee b. Lakkii

16. Deebii keessan gaaffii 5ffaa tiif sababa tarreessaa

17. Qulqullinaan dhimma yakkaan ala jiran dalaguuf caaseffamni keessaa A/A tiif ni barbaachisa jettuu?

b. Eyyee b. Lakkii

18. Dhimma yakkaan ala jiran ilaaluuf A/A 'n caaseffamaa keessaa dhimmicha hojjetu qopheessuu moo yeroo dhimmi jiraate abbuma alangaa jiran keessaa filatanii hojjechuutu filatamaa?

19. Abbaan alangaa dhimma yakkaan alaa irratti aangoo akkamii qaba?

20. Caaseffamni abbaa alangaa yeroo ammaa jiru dhimma yakkaan ala hojjechuu akka danda'an isaan ni taasisaa?

b. Eyyee b. lakkii

VIII. Af-gaaffiiwwan abbootii alangaaf dhiyaatan

17. Dhimmoota yakkaan ala jiran kanneen akkamii hojjettaa jirtuu?
18. Dhimmota himmannaa yakkaa irraa maddan qofa moo dhimmoota biraa; fakkeenyaaf, faalama naannoo ilaalchisee dantaa ummataa kabachiisuuf bakka ummataa buutanii himannaa siivilii ni dhiyeessitu?
19. Hariiroo hawaasaa keessatti dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa haala kamiin kabachiisaa jirtuu?
20. Dhimmi tokko dantaa mootummaa fi uummataa qabaachuusaa haala kamiin adda baaftu? Dhimmootni kanneenis maal ta'uu danda'u (fakkeenyaaf caalbaasii, waliigaltee qaamoleen muutummaa raawwatani fi kan biroo) ni hammataa?
21. Faayidaa miidhamtoota yakkaa dhimma siivilii keessatti mirkaneessuuf hojjiwwan akkamii hojjettaa jirtuu?
22. Dhaabbilee mootummaa fi miti-mootummaa keessatti faayidaan mootummaa fi ummataa akka mirkanaa'u gochuu ilaalchisee maal raawwachaa jirtuu?
23. Dubartootnii fi daa'imman sirna haqaa biyya keenyaa keessatti hirmaatoo fi fayyadamoo akka ta'an gochuuf waajjirri kun maal hojjechaa jiraa?
24. Namoota harka qalleeyyii bakka buutanii himannaa dhiyeessuu irratti gufuuwwan isin mudatan maaltu jiraa? Dhaabbilee miti mootummaa ta'an fakkeenyaaf, APAP fi waajjiraalee mootummaa (biroo dhimma dubartoota fi daa'immanii) wajjin hariiroo fi qindoominni sin qabdan maal fakkaata?
25. Waajjiraalee mootummaaf deeggarsa tajaajila seeraa kennuu ilaalchisee milkaa'inni fi hanqinni naannoo keessan kanatti jiru maal fakkaata? Tajaajila kana haala quubsa ta'een kennuu kan isin dandeessisu (memorandum of understanding) ni qabduu?
26. Deeggarsa tajaajila seeraa qaamolee mootummaa fi miti mootummaaf kennuu keessatti qindoominni isin dubbi fixoota waajjirichaa waliin qabdan maal fakkaata?
27. Waajjiraalee mootummaa fi dhaabbilee misoomaa mootummaa bakka buutanii himannaa dhiyeessuu ilaalchisee wantootni milkaa'ina hojii keessanii gufachiisan maal fa'atu jiruu? (kasaara murtaa'e baasuu, gahaa ta'uu dhabuu bajataa)
28. Aangoon waajjira haqaa fi waajjira biroo (fakkeenyaaf biroo peresidaantii) iddoon itti walitti bu'u ni jiraa?

29. Waajjirri haqaa mirgaa fi dantaa mootummaa, ummataa fi namoota dhuunfaa dhimma hariiroo hawaasaa keessatti akka kabachiisu gochuu kan dandeessisu sirni diriire jiraa?
30. Dhimmota kana galmaan gahuuf sirni diriiruu qabu qajeeltowwan akkamii of keessatti utuu hammatee gaariidha jettuu?
31. Caaseffamni waajjira haqaa amma jiru hojii hariiroo hawaasaa haala guutuu ta'een abbaan alangaa akka hojjetu kan dandeessisuudha jettuu?
32. Dhimmota yakkaan ala jiran kan ilaalu abbaa alangaa dhimma yakkaa ilaalu moo kophaatti abbaa alangaa dhimma hariiroo hawaasaa ilaalu ramaduutu gaariidha jettu?

IX. Af-gaaffiiwwan komishinii naamusaa fi farra malaamaltummaa Oromiyaatiif dhiyaatan

7. Dhimma hariiroo hawaasaa kanneen akkamii raawwattuu?
8. Dhimma hariiroo hawaasaa yakkarraa maddan qofamoo kan biraas ni hojjettu?
9. Dhimmoota hariiroo hawaasaa hojjetan kana bifa sirna qabuun gaggeessuu kan sin dandeessiisu adeemsa diriirsitan ni qabduu? Gama kanaan caaseffamni isin qabdan maal fakkaata?
10. Abbootiin alangaa dhimma yakkaa fi kan hariiroo hawaasaa hojjetan tokko moo adda addaa?
11. Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessummeessuu ilaalchisee qindoominni isin biroo haqaa waliin qabdan maal fakkaataa?
12. Waajjirri haqaa mirgaa fi dantaa hawaasaa fi mootummaa haala barbaadamuun akka kabachiisuuf hojiin hojjetamuu qabu maali jettu?

X. Af-gaaffiiwwan Ministeera Haqaaf dhiyaatan

6. Ministeerri haqaa kun mirgaa fi dantaa mootummaa fi ummataa dhimmota yakkaan ala jiran keessatti kabachiisuuf aangoo akkamii qabaa?
7. Aangowwan seeraan barreeffamanii jiran kanneen akkamii yeroo baay'ee ballinaan hojjetaa?
8. Dantaa ummataa fi mootummaa hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf caaseffamni gama kanaan diriirsitanii jiraa?
9. Sirna diriirsitanii jirtu yoo ta'e ulaagaa fi qajeeltowwan akkamii irratti hundoftanii?
10. Abbootiin alangaa dhimmoota hariiroo hawaasaa ilaalan kanneen yakka ilaalan irraa adda bahanii jiruu?

XI. Af-gaaffiiwwan waajjira dhimma durbatootaa fi daa'immaniif dhiyaatan

6. Mirgi dubartootaa fi daa'immanii bu'uura seera biyya keenyaatiin akka kabajamu haala kamiin gochaa jirtuu? (Gorsa seeraa laachuu, himata dhiyeessuun mirga isaanii kabachiisuu)
7. Yoo hanga mana murtiitti deemuun mirga isaanii kabachiisaa jirtu ta'e adeemsa fi qajeeltowwan akkamii hordoftanii murtiin kennamu akka raawwatu taasiftuu? (Baasii jiru ofiin dandeessuu?)
8. Mirgaa fi dantaa dubartootaa fi daa'immanii kabachiisuu keessatti tajaajila gorsaa akkamii waajjira haqaa irraa argachaa jirtuu? Qindoominni isin qabdan maal fakkaata?
9. Mirga dubartootaa kabachiisuufi fayyadamummaa isaanii mirkaneessuu ilaalchisee gahee hojii keessanii fi kan waajjira haqaa gidduu garaagarummaan jiru maalidha?
10. Mirgaa fi dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadan kabaachiisuu ilaalchisee waajjirri haqaa gahee hojii itti kenname kana adeemsa kamiin hordofee yoo raawwate wayyaa? Gaman kanaan muuxannoo sin qaaddaniif ni jiraa?

XII. Af-gaaffii dhaabbata APAPtiif dhiyaate

6. Dhaabbanni keessaan kun gahee hojii fi kaayyoo akkamii qabatee hojjechaa jiraa?
7. Mirgaa fi dantaa namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadaniif fi ummataa akkamiin kabachiisuuf hojjechaa jirtuu?
8. Mirgoota kana adeemsa maalii hordoftanii kabachiisaa jirtuu? Qajeeltowwan bu'uuraa adeemsa kana raawwachu keessatti hordofan maalidha?
9. Gama mirgootaa fi dantaa ummataa fi namoota dhuunfaa kabachiisuu ilaalchisee garaa garummaan isiniifi waajjira haqaa gidduu jiru maalidha?
10. Mirgaa fi dantaa mootummaa fi namoota dhuunfaa deeggarsa barbaadan kabaachiisuu ilaalchisee waajjirri haqaa gahee hojii itti kenname kana adeemsa kamiin hordofee yoo raawwate wayyaa? Gaman kanaan muuxannoo sin qaaddaniif ni jiraa?

XIII. Af-gaaffiwwan abbootii seeraatiif dhiyaatan

5. Abbootiin alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran kanneen akkamii qabatamaan hojjechaa jiru? Keessummaa dhimmoota hariiroo hawaasaa (waliigaltee, caalbaasii, mirga namoota dhuunfaa, faalama naannoo fi kkf) keessatti mirgi mootummaa fi lammiilee akka kabajamu gochuuf akka waliigalaatti tattaaffii attamii taasisaa jiru?
6. Abbootiin langaa mirgaa fi dantaa mootummaa, ummataa fi namoota dhuunfaa deegarsa addaa barbaadan hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf himata mana murtii kanatti dhiyeessaa jiruu? Dhimmoota hariiroo hawaasaa akkamii dhiyeessu?
7. Adeemsaa fi sirna akkamii hordofanii hariiroo hawaasaa keessatti dantaa mootummaa fi lammiilee kabachiisu? Gama kanaan hanqinni mul'atu maali?
8. Murtiiwwan dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti kennaman raawwachiisuuf wantootni abbootii alngaatti akka gufuutti ka'an maalfaatuu jira?

XIV. Af-gaaffiiwwan Waajjira bulchiinsaa, waldaa hojii gamtaa fi waajjira fayyaatiif dhiyaatan

6. Hojii keessan raawwachuu keessatti tajaajila seera dhimma isin barbaachisu irratti qaama kam irraa argachaa jirtu? Dubbi-fixaa qabduu moo..?
7. Gama deeggarsa seeraa argachuutiin waajjira haqaa wajjiin walitti dhufeenyi keessan maal fakkaata? Deeggarsa kana akka hin arganne dhimmootni akka gufuutti ka'uu danda'an maal fa'atu jiru?
8. Tajaajila gorsa seeraa waajjira haqaarraa dhimmoota akkamii irratti argachaa jirtu? Waamicha/gaaffii waliif taasifatan irratti hundaa'uun abbaan alangaa tajaajila kana isiniif laata moo memorandum of understanding waliif mallatteessitan qabdu?
9. Deeggarsa abbaan alangaa isiniif laatu keessatti baasii adda addaa fi kasaaraa m/murtiin murteeffamu eenyutu aguuga?
10. Dantaa mootummaa fi uummataa dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti kabachiisuuf abbaan alangaa adeemsaa fi sirna akkamii hordofee deemuu qaba jettu? Gama kanaan muuxannoo isin waajjira haqaaf qooddan jiraa?